

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΩΝ
ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ Ν.Α. ΕΥΡΩΠΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

« Η Ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη μετά την
συνθήκη της Λωζάννης και μέχρι το 1991»

Επόπτης καθηγητής: Δ. Σταματόπουλος

Επιβλέποντες καθηγητές: Ε. Γαβρά – Κ. Νιχωρίτης

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Κλοκίδου Γεωργία (Α.Ε.Μ.:135126)

Θεσσαλονίκη, 2014

Στη μνήμη του πατέρα μου Μιλτιάδη

«κοινότητα αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που ζουν σε συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή, έχοντας ιδιαίτερα φυλετικά χαρακτηριστικά, θρησκεία, γλώσσα και παραδόσεις και όντας ενωμένοι από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φυλής, της γλώσσας και της παράδοσης αυτής με αίσθημα αλληλεγγύης και στόχο τη διατήρηση των παραδόσεών τους, του τρόπου λατρείας τους και της εξασφάλιση της ανατροφής και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους σύμφωνα με το πνεύμα και την παράδοση της φυλής τους βοηθώντας ο ένας τον άλλον»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	10
Α.1. Το ιστορικό και ιδεολογικό υπόβαθρο πριν τη Λωζάννη	10
Α.2. Η Συνθήκη της Λωζάννης	18
Α.3. Η Ελληνοτουρκική σύμβαση και το Σύμφωνο ειρήνης και φιλίας (1930).....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	41
Β.1. Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος – Η στράτευση των μη μουσουλμάνων – Ο φόρος περιουσίας (κεφαλικός φόρος)	41
Β.2. Πολυκομματισμός στην Τουρκία και η επίδρασή του στην ελληνική μειονότητα	48
Β.3. Σεπτεμβριανά (1955)	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	70
Γ.1. Διώξεις των Ελλήνων της Πόλης από το Δημοκρατικό Κόμμα-Στρατιωτικός νόμος του 1960.....	70
Γ.2. Κρίση στο Κυπριακό- Απελάσεις του 1964.....	77
Γ.3. Η κατάσταση της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία μετά τις απελάσεις - Ελληνική Δικτατορία – Αρχή της Αμοιβαιότητας	91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄	96
Δ.1. Το τέλος της πατριαρχίας του Αθηναγόρα- Εκλογή του Δημητρίου	96
Δ.2. Η εισβολή στην Κύπρο το 1974 και οι επιπτώσεις της στη ζωή των Ελλήνων της Πόλης.....	98
Δ.3. Η Ελληνική μειονότητα μετά το 1980-Η Συνάντηση Κορυφής στο Νταβός - Περίοδος Δημητρίου	101
Δ.4. Εκλογές διαχειριστικών επιτροπών - Η σύγχρονη εποχή	106
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	111
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	113
1. Εικόνες – Χάρτες.....	113
2. Πίνακες – Επίσημα κείμενα.....	121

3. Κατάλογος Οικουμενικών Πατριαρχών.....	123
4. Ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινουπόλεως.....	124
5. Βιβλιογραφία.....	125

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η συγγραφή της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε κατά το 4^ο εξάμηνο σπουδών, της διάρκειας του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στις γλώσσες και τον πολιτισμό των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης», στο Τμήμα Βαλκανικών Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Θεσσαλονίκης.

Η εργασία πραγματεύεται την εξέλιξη της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη από τη συνθήκη της Λωζάννης και μέχρι το 1991. Για να γίνει ευκολότερα κατανοητό το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθούμε, γίνεται αρχικά μία παρουσίαση του ιστορικού και ιδεολογικού υπόβαθρου που είχε διαμορφωθεί πριν από τη συνθήκη της Λωζάννης, το 1923.

Στη συνέχεια, πραγματοποιείται μία ανάλυση όλων εκείνων των στοιχείων που συνθέτουν την εξελικτική πορεία της ελληνικής μειονότητας, βασισμένη στο χρονικό πλαίσιο και τα ιστορικά δεδομένα, που μέσα σε αυτό, αναπτύσσονται. Καταλήγει με την εξέταση των αιτιών που οδήγησαν στις εκλογές για την ανάδειξη των διαχειριστικών επιτροπών το 1991 και των επιπτώσεων τους, με την οποία κλείνει αυτή η εξαιρετικά σημαντική περίοδος για την πορεία της ελληνικής μειονότητας στην γειτονική χώρα.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία ελάχιστη συμβολή μπροστά στα τόσα διεξοδικά πονήματα και μελέτες, που συντάχθηκαν κατά καιρούς από αξιολόγους και έγκριτους μελετητές και ιστορικούς. Ουσιαστικά αποτελεί μία σύντομη παρουσίαση της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη αυτής της περιόδου με απώτερο σκοπό να συνεισφέρει και αυτή με τη σειρά της, στην περαιτέρω διερεύνησή της καθώς και στον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσους με βοήθησαν με κάθε τρόπο στην προσπάθειά μου να ολοκληρώσω αυτή την εργασία. Οφείλω θερμές ευχαριστίες στο προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, το οποίο με βοήθησε στην εύρεση του απαραίτητου υλικού για τη συγγραφή του βασικού κορμού αυτής της μελέτης.

Ξεχωριστά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο Σταματόπουλο, ο οποίος με παρότρυνε να ασχοληθώ με αυτό το θέμα, για τις κατευθύνσεις που μου έδωσε, αλλά και τη γενικότερη υποστήριξή του. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτρια κυρία Ελένη Γαβρά καθώς και τον

καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Νιχωρίτη, των οποίων οι παρατηρήσεις αποτέλεσαν έναυσμα για περαιτέρω επεξεργασία επιμέρους θεμάτων και βελτίωσαν το τελικό αποτέλεσμα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν κάνουμε μια ιστορική αναδρομή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα παρατηρήσουμε ότι, με τη δημιουργία των εθνικών κρατών, πρωτοεμφανίστηκε το θέμα των μειονοτήτων και συνεπώς δημιουργήθηκε η ανάγκη προστασίας τους. Οι λόγοι δημιουργίας των εθνικών κρατών, όπως υποστηρίζει η καθηγήτρια του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, κυρία Διβάνη, μπορεί να αναζητηθούν:

α) Στην διάλυση των αυτοκρατοριών και στην αναγόρευση των τοπικών ημιαυτόνομων κυβερνήσεων σε κεντρική εξουσία κυρίαρχων κρατών.

β) Στο κλίμα που δημιούργησε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ουίλσον με το δόγμα περί αυτοδιάθεσης των λαών. Μετά τον Ουίλσον η Αμερική ξαναγύρισε στην αυτοαπομόνωσή της αφήνοντας ελεύθερο το πεδίο στους Άγγλους ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Έκτοτε όμως ηγήθηκε της Δύσης και τώρα, με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, του πλανήτη.

γ) Η επαναχάραξη συνόρων δημιούργησε την ανάγκη για μετακινήσεις πληθυσμών που, όσο συστηματικές και να ήταν, άφησαν εντός των νεοδημιουργηθέντων κρατών μειονότητες, εθνικές και θρησκευτικές. Συνεπώς, η τότε Διεθνής Κοινότητα έπρεπε να βρει κανόνες για την προστασία τους¹.

Η απορία, αν προϋπήρχαν αυτής της κατάστασης μειονοτικά ζητήματα, βρίσκει εύκολα απάντηση στο ότι οι χαλαρές δομές των αυτοκρατοριών και η πολυεθνικότητα που τις χαρακτήριζε, δεν άφηνε περιθώρια για κάτι τέτοιο.

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923 μεταξύ της Ελλάδας, των Μεγάλων Δυνάμεων και της Τουρκίας σηματοδότησε το μέλλον τόσο των πληθυσμών που αντηλλάγησαν μεταξύ των δύο χωρών, όσο και των πληθυσμών που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής. Στους εξαιρεθέντες πληθυσμούς αποδόθηκε η επίσημη *de jure* ταυτότητα της «μειονότητας» με προσδιοριστικό κριτήριο την θρησκευτική πίστη. Η συγκεκριμένη επιλογή, αναμφισβήτητα προέκυψε από τις οθωμανικές διοικητικές δομές και του θεσμού των «*μιλλέτ*», σύμφωνα με τα οποία πραγματοποιήθηκε η σύνδεση της εθνικής συνείδησης με την θρησκεία. Η χρήση του θρησκευτικού κριτηρίου δημιούργησε ένα θεσμικό «Άλλο» στα πλαίσια του ελληνικού έθνους-κράτους. Επέβαλε δε, στις διάφορες ομάδες των μουσουλμάνων

¹ Λ., Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το Σύστημα Διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη, 1995.

της Θράκης μια σχέση με το τουρκικό κράτος, προσδιορίζοντας το τελευταίο ως θεσμικό τους κέντρο, παρά τις διαφοροποιήσεις εθνοτικών ταυτοτήτων στο εσωτερικό της μουσουλμανικής μειονότητας (Τουρκογενείς, Πομάκοι, Αθίγγανοι)².

Στο πλαίσιο της αντίληψης περί έθνους κράτους οι εξαιρεθέντες πληθυσμοί, δηλαδή, η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αποτέλεσε τον εντός της ελληνικής επικράτειας «Άλλο», όπως αντίστοιχα η εξαιρεθείσα χριστιανική μειονότητα της Κωνσταντινούπολεως, Ίμβρου και Τενέδου αποτέλεσε τον εντός της τουρκικής επικράτειας «Άλλο». Οι πολιτικές στους εν λόγω πληθυσμούς καθορίστηκαν από την «*Αρχή της Αμοιβαιότητας*» και επηρεάστηκαν καθοριστικά από τις κατά καιρούς κρίσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο από τη Συνθήκη της Λωζάννης και μέχρι το 1991. Θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε το πώς αυτή εκφράζεται στις διάφορες ιστορικές καμπές, τα σημαντικότερα γεγονότα δηλαδή που χαρακτηρίζουν την ελληνική μειονότητα στην εκπαίδευση, στην οικονομική τους δραστηριότητα, στην κοινωνική και πολιτική τους δράση. Παράλληλα, θα εξεταστούν τα αντανάκλαστικά και ο ρόλος των ελληνικών κυβερνήσεων και των τουρκικών στις διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας και το ιστορικό πλαίσιο που διέπει αυτές τις σχέσεις.

² Σ., Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας Ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης*, Αθήνα: εκδ. Κριτική, 2001, σελ. 32-33.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

A.1. Το ιστορικό και ιδεολογικό υπόβαθρο πριν τη Λωζάννη

Η έννοια της μειονότητας διαμορφώθηκε μαζί με την έννοια του εθνικού κράτους, γιατί η σύμπτωση των κρατικών με τα εθνικά σύνορα δεν ήταν παρά μία ακόμα δημοφιλής ουτοπία. Όταν δε το εθνικό κράτος άρχισε να αποκτά κάποια χαρακτηριστικά κράτους πρόνοιας, άνοιξε ο δρόμος για την προστασία των μειονοτικών ομάδων.

Οι πρώτες εγγυήσεις προστασίας αφορούσαν τις θρησκευτικές μειονότητες που ενίοτε ταυτιζόνταν με τις εθνικές, ιδίως στα Βαλκάνια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι της Ελλάδας όταν προσάρτησε τα Ιόνια νησιά το 1864, εγγυήθηκε την ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας. Το 1881, η σύμβαση που διευθέτησε τα ελληνοτουρκικά σύνορα με τα άρθρα III και VIII προέβλεπε ότι η ζωή, η τιμή, η θρησκεία και τα έθιμα των κατοίκων των περιοχών που παραχωρούνταν στην Ελλάδα θα γίνουν σεβαστά. Ιδιαίτερα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου είχαμε εγγυήσεις απέναντι στις θρησκευτικές μειονότητες σχεδόν σε κάθε μεταβίβαση εδάφους. Το ίδιο έγινε και με την ελληνοτουρκική συνθήκη του 1913³.

Όλοι συμφωνούν ότι για να αποτελέσει μια ομάδα έθνος προϋποτίθενται κάποιες αναγκαίες συνθήκες όπως φυλετική συγγένεια, κοινή γλώσσα, κοινή θρησκεία, κοινή ιστορία, κοινή παράδοση εκφρασμένη σε μύθους και τραγούδια κλπ. Κανένα από αυτά τα κριτήρια όμως δεν είναι απολύτως ασφαλές. Υπάρχουν Έλληνες που δεν μιλούν ελληνικά και είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, για παράδειγμα. Το ασφαλέστερο κριτήριο τελικά φαίνεται να είναι η πίστη των ανθρώπων ότι ανήκουν σ' ένα έθνος, μια πίστη που διαμορφώνεται μέσα από κοινά χαρακτηριστικά και αγώνες⁴.

Το Διεθνές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης το 1930, σύμφωνα με τη συμβουλευτική γνώμη αριθμ. 17 σχετικά με τις ελληνοβουλγαρικές κοινότητες, έδωσε τον εξής ορισμό: «*Κοινότητα αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που ζουν σε συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή, έχοντας ιδιαίτερα φυλετικά χαρακτηριστικά, θρησκεία, γλώσσα και παραδόσεις και όντας ενωμένοι από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φυλής, της γλώσσας και της παράδοσης αυτής με αίσθημα αλληλεγγύης και στόχο τη*

³ Λ., Διβάνη, όπ. π., σελ. 24-25.

⁴ J., Roucek, *The working of the minorities system under the League of Nations*, Prague: Orbis Publishing Co, 1929, σελ. 18-19.

διατήρηση των παραδόσεών τους, του τρόπου λατρείας τους και της εξασφάλιση της ανατροφής και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους σύμφωνα με το πνεύμα και την παράδοση της φυλής τους βοηθώντας ο ένας τον άλλον»⁵.

Ως προς την καθιέρωση της μειονοτικής προστασίας μπορούμε να πούμε ότι σε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα βλέπουμε να διαμορφώνονται δύο τάσεις: α) Η παροχή πολυμερών εγγυήσεων απέναντι στις μειονοτικές ομάδες και β) Η καθιέρωση διακρίσεων μεταξύ των κρατών. Βλέπουμε δηλαδή ότι οι υποχρεώσεις μειονοτικής προστασίας βάρυναν κυρίως κάποια κράτη της Ανατολικής Ευρώπης τα θεωρούμενα αδύνατα, αυταρχικά ή ασταθή, δηλαδή «*δευτέρας τάξεως*». Τα «*φιλελεύθερα*» κράτη της Δυτικής Ευρώπης εθεωρούντο φυσικά υπεράνω υποψίας καταπίεσεων⁶.

Στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, που δεν προκλήθηκε μεν από τους εθνικούς ανταγωνισμούς αλλά τους όξυνε πάρα πολύ, ο Ουίλσον έφερε στην επιφάνεια την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Λέγεται ότι ποτέ άλλοτε δεν έγινε τόση προσπάθεια χάραξης του χάρτη πάνω σε εθνικές γραμμές, πλην όμως μάταια. Δημιουργήθηκαν νέα κράτη, έγιναν εδαφικές ανακατατάξεις, έγιναν μέχρι και ανταλλαγές πληθυσμών αλλά βεβαίως το ιδανικό «*ένα κράτος, ένα έθνος*» δεν ήταν εφικτό. Τα νέα κράτη ήταν επίσης πολυεθνικά σε κάποιο βαθμό, δεν είχαν διοικητική εμπειρία και δυστυχώς παρουσίαζαν μεγάλη δυσανεξία απέναντι στις μειονότητες τους⁷.

Άλλωστε οι δομές έχουν πια αλλάξει. Οι ημιαυτόνομες τοπικές κυβερνήσεις των πολυεθνικών αυτοκρατοριών έδωσαν τη θέση τους στο κεντρικό κράτος. Η γραφειοκρατία ανήκε πλέον στην πλειονότητα, ήταν εγκατεστημένη στην πρωτεύουσα και σκοπό είχε την επιβολή των εθνικών της χαρακτηριστικών. Ο στρατός ήταν ακόμα πιο εθνικοποιημένος από τη διοίκηση και σε διαρκή ετοιμότητα. Ήταν λοιπόν ανάγκη μεγάλη να προστατευτούν οι μειονότητες για να λιγοστεύουν οι τριβές και να προστατευτεί η ανθρωπότητα απέναντι στο ενδεχόμενο νέας αιματηρής σύρραξης.

Η επόμενη προσπάθεια ήταν να περάσουν όροι μειονοτικής προστασίας στις εδαφικές συνθήκες, αρχής δεδομένης από την Πολωνία, μια χώρα που φιλοξενούσε εκατομμύρια Εβραίων και για την οποία υπήρχαν ήδη κάποιες καταγγελίες

⁵ B., H., Tennent, *General principles and problems in the international protection of minorities*, These no 77, Geneve: Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales, 1950, σελ. 15-16.

⁶ P., Thornberry, *International law and the rights of minorities*, Oxford: Clarendon Press, 1991, σελ. 30-32.

⁷ E.J., Hobsbawm., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα, 1994, σελ. 187-189.

καταπιέσεων. Η συνθήκη που αναγκάστηκε να υπογράψει η Πολωνία για να κερδίσει την ανεξαρτησία της έγινε το πρότυπο για όσες ακολούθησαν και την υποχρέωνε να αναγνωρίσει τις εγγυήσεις που οι μεγάλες δυνάμεις θα έκριναν απαραίτητες για την προστασία φυλετικών, γλωσσικών και θρησκευτικών μειονοτήτων⁸.

Τα μικρά κράτη θεώρησαν τη μονόπλευρη αυτή επιβολή προσβλητική διάκριση εναντίον τους και διαμαρτυρήθηκαν εντονότατα με αποκορύφωμα το διάβημα του πολωνού πρωθυπουργού Παντερέφσκι και του πρωθυπουργού της Ρουμανίας Μπρατιάνου ενώπιον της Ολομέλειας στις 31/05/1919. Ο τύπος χαρακτήρισε το γεγονός «επανάσταση των μικρών δυνάμεων»⁹.

Η απάντηση ήρθε από τον Ουίλσον αυτοπροσώπως και νομιμοποιούσε τη διάκριση ανάμεσα σε μεγάλες και μικρές δυνάμεις: «Δεν μπορούμε να κλείσουμε τα μάτια στο γεγονός ότι σε τελευταία ανάλυση η στρατιωτική και ναυτική δύναμη των μεγάλων δυνάμεων θα εγγυηθεί τελικά την ειρήνη του κόσμου». Έξאלλος ο Παντερέφσκι έδωσε την απάντηση στη Βουλή της χώρας του: «Υπογράψαμε αυτή τη συνθήκη γιατί δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς. Τραπεζίτες, καπιταλιστές, Αμερικανοεβραίοι και το βρετανικό Εργατικό Κόμμα άσκησαν πιέσεις προς αυτήν την κατεύθυνση»¹⁰.

Το πρώτο σημαντικό έγγραφο με το οποίο απονέμονται δικαιώματα στις μειονότητες στην Ελλάδα μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν η συνθήκη για την προστασία των μειονοτήτων, η οποία υπογράφηκε στις Σέβρες στις 10 Αυγούστου 1920. Το έγγραφο αυτό ήταν αναγκαστικό για την Ελλάδα, αφού με τη συγκεκριμένη συνθήκη της είχαν δοθεί περιοχές με μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων και επίσης είχε προσαρτήσει εδάφη όπου υπήρχαν μειονότητες από την εποχή του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου του 1912. Η συνθήκη αυτή ήταν όμοια με τις περισσότερες συνθήκες για τις μειονότητες, στις οποίες κατέληξαν τα διάφορα κράτη μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η συνθήκη των Σεβρών δεν επικυρώθηκε ποτέ αλλά εγκαταλείφτηκε ως αποτέλεσμα του θριάμβου των Τούρκων εθνικιστών.

Το πρώτο σημαντικό τουρκικό έγγραφο το οποίο προέβλεπε δικαιώματα για τις μειονότητες μετά την ανακωχή του Μούδρου ήταν το Εθνικό Σύμφωνο της 28^{ης}

⁸ M., Hudson, *The protection of minorities and natives in transferred territories*, στο συλλογικό E. House, *What really happened at Paris, the story of the Peace Conference, 1918-1919*, N. York: C. Seymour eds, 1921, σελ. 13.

⁹ *New York Times*, 3.6.1919.

¹⁰ J., Rousek όπ. π., σελ.28-41.

Ιανουαρίου 1920, ένα έγγραφο του οποίου το σχέδιο συντάχθηκε από τους Τούρκους εθνικιστές στο συνέδριο του Ερζερούμ το καλοκαίρι του 1919 και επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως βασικός οδηγός για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Το άρθρο 5 του Εθνικού Συμφώνου εγγυόταν τα δικαιώματα των μειονοτήτων «*όπως ορίζονται στις συνθήκες τις οποίες υπέγραψαν οι Δυνάμεις της Αντάντ και οι εχθροί τους, όπως βεβαίως και οι σύμμαχοί τους*», με τον όρο ότι οι μουσουλμανικές μειονότητες στις γειτονικές χώρες θα απολάμβαναν επίσης το πλεονέκτημα των ίδιων δικαιωμάτων¹¹.

Η αρχική αποστολή του Μουσταφά Κεμάλ στη Μικρά Ασία ήταν θεωρητικά, να διερευνά τις αναφορές για προβλήματα μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων και να αποκαθιστά την τάξη¹². Ένας από τους λόγους για τους οποίους οι εθνικιστές συναντήθηκαν στο Ερζερούμ ήταν για να αντικρούσουν τις διεκδικήσεις της αρμένικης μειονότητας για ανεξαρτησία και δημιουργία μεγαλύτερου αρμένικου κράτους, το οποίο θα περιελάμβανε το Ερζερούμ κι ένα μεγάλο μέρος της Μικράς Ασίας¹³. Κατά τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας, ο Κεμάλ έδινε οδηγίες και διαταγές στους υφισταμένους του να προστατεύουν τις χριστιανικές μειονότητες από τις παρορμητικές ενέργειες των τοπικών μουσουλμανικών πληθυσμών, προκειμένου να εμποδίσει ξένη επέμβαση¹⁴.

Η πραγματικότητα όμως ήταν τελείως διαφορετική. Η θέση των ελληνορθόδοξων μειονοτήτων υπό την τουρκική δικαιοδοσία γινόταν όλο και πιο ασταθής και οι παραβιάσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων του Εθνικού Συμφώνου και της συνθήκης των Σεβρών ήταν πολλές. Καμιά από τις συμφωνίες δεν συνιστούσε υποχρέωση της διεθνούς κοινότητας, το Εθνικό Σύμφωνο ήταν μόνο μια διακήρυξη των τουρκικών προθέσεων και η συνθήκη των Σεβρών δεν επικυρώθηκε ποτέ¹⁵.

Η υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών στις 11 Οκτωβρίου 1922 (η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε την ανακωχή δύο ημέρες αργότερα, στις 13 Οκτωβρίου 1922, όπως είχε ήδη προαποφασιστεί σε αυτήν προβλεπόταν και η εκκένωση της Ανατολικής Θράκης) έδωσε το έναυσμα της έναρξης νέων

¹¹ Χ., Ψωμιάδης, *Η τελευταία φάση του Ανατολικού Ζητήματος*, Αθήνα: Εκδ. Έφεσος, 2004, σελ.101-103.

¹² G. L., Lewis, *Turkey*, London: Ernest Benn Ltd., 1955, σελ. 54.

¹³ H. W., Duda, *Vom Kalifat zur Republik*, Vienna: Verlag Fu Jugend Und Volk, 1948, σελ. 139 κ. εξ.

¹⁴ K., Ataturk, *A speech Delivered by Ghazi Mustafa Kemal*, October 1927, Leipzig:1929, σελ. 24-25.

¹⁵ Χ.,Ψωμιάδης, *όπ. π.*, σελ.103.

διαπραγματεύσεων με αντιστραμμένους πλέον τους όρους¹⁶. Η κατακερματισμένη Τουρκία των Σεβρών αποτελούσε παρελθόν και μια ενδυναμωμένη από την πρόσφατη νίκη της χώρα, με υψηλό ηθικό εμφανιζόταν έτοιμη για ένα νέο ξεκίνημα σε στερεότερες βάσεις. Στον αντίποδα η Ελλάδα, θεατής ενός ολοένα αυξανόμενου προσφυγικού κύματος από την Μικρά Ασία. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄ υπέβαλε την παραίτησή του στις 14 Σεπτεμβρίου 1922 υπέρ του υιού του Γεώργιου και τρεις ημέρες αργότερα εγκατέλειψε τη χώρα.

Στην Κωνσταντινούπολη η κατάσταση εκτός ελέγχου χειροτέρευε με τη συνεχή αυξητική ροή των αναγκών των προσφύγων που κατέκλυζαν την πόλη. Αντιμέτωποι με το μέγεθος της καταστροφής ο Πατριάρχης Μελέτιος και η Σύνοδος αποφάσισαν την εκποίηση όλων των μη απαραίτητων για τις θρησκευτικές τελετές αντικειμένων, με σκοπό την υλική συνδρομή των αναξιοπαθόντων, που συνέρρεαν στην Πόλη. Κατόπιν διαβήματος της ελληνικής κυβέρνησης, αποφασίστηκε η διαφύλαξη των κειμηλίων της Εκκλησίας την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος¹⁷. Από τουρκικής πλευράς, ήταν προφανές ότι η υπογραφή της νέας Συνθήκης Ειρήνης θα έδινε το έναυσμα για τον επαναπροσδιορισμό της παρουσίας του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινουπόλεως σε νέα πλέον βάση.

Εξωθημένοι από το κυρίαρχο αίσθημα ανασφάλειας που επικρατούσε εξαιτίας του φόβου ενδεχόμενης επίθεσης των κεμαλικών στρατευμάτων, πολυάριθμα μέλη κυρίως ευπόρων οικογενειών εγκατέλειψαν την πόλη. Σύμφωνα με μαρτυρίες του λόρδου Κούρτζον, ο οποίος έκανε λόγο για «*ραγδαία έξοδο των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως*» από τον Οκτώβριο μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1922, ο ημερήσιος αριθμός εγκατάλειψης της περιοχής έφτανε τις 3.000 άτομα, ενώ μόνο τον Οκτώβριο του 1922 υπολογίζεται ότι είχαν αποχωρήσει συνολικά 15.000 άτομα¹⁸.

Η σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης δεν σήμαινε μονάχα τον τερματισμό της ένοπλης ελληνοτουρκικής σύρραξης αλλά και την οριστική εγκατάλειψη εδαφών όπου ζούσαν πολυάριθμοι συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί για χιλιετίες, όπου με την ανταλλαγή τους χάθηκαν οριστικά. Επιπλέον, έχουμε την καθιέρωση ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων και ισορροπιών στο Αιγαίο και στη Θράκη, ο οποίος ήταν

¹⁶ M. E., Yapp., *The making of the modern near east 1922-1923*, London: ed. Longman, 1991, σελ. 319.

¹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών προς Άννινο, Γενικό Πρόξενο στην Κωνσταντινούπολη, Αθήνα 2/15 Φεβρουαρίου 1923, Α.Υ.Ε./Β/35/6 στο Γ. Σ., Μάμαλος, *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972. Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλα, 2011, σελ. 93.

¹⁸ Ν., Σαρρής, *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και η πολιτική της Τουρκίας*, Ελλοπία, 1990, αριθ. 2, σελ. 24-25.

δυσμενέστερος για την ελληνική πλευρά. Η απεμπόληση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας και η ειρηνική προσαρμογή της Ελλάδας στο εδαφικό καθεστώς που είχε διαμορφωθεί, συνέπεσαν με την τεράστια προσπάθεια στερέωσης του εθνικιστικού-λαϊκιστικού καθεστώτος στην Άγκυρα. Μετά τη δημιουργία του εθνικού τουρκικού κράτους, η κεμαλική ηγεσία εστίασε την προσοχή της στα τεράστια εσωτερικά προβλήματα της χώρας. Προτεραιότητα δόθηκε στο θέμα της δημιουργίας πολιτιστικών και πολιτικών προϋποθέσεων για την αφομοίωση των μη τουρκικών μουσουλμανικών πληθυσμών της Τουρκίας, μία διαδικασία που πολλές φορές μόνο τη μέθοδο της πειθούς δεν ακολούθησε.

Η βίαιη καταστολή των αλλεπάλληλων κουρδικών εξεγέρσεων στην ανατολική και νοτιοανατολική Μικρά Ασία¹⁹, η καταπίεση της θρησκευτικής μειονότητας των Αλεβίδων και η σταδιακή μετατόπιση εκατοντάδων χιλιάδων Λαζών του Πόντου στην Ανατολική Θράκη αποτελούν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα των μεθόδων της Άγκυρας για την επίλυση του εθνολογικού προβλήματος. Οι διωγμοί όμως είχαν ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα. Ήδη από το 1913-1914 διαπιστώνονται μέτρα βίαιης καταστολής κατά του μη τουρκικού και μη μουσουλμανικού πληθυσμού.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου έχουμε την αρχή της εφαρμογής του σχεδίου της τουρκικής κυβερνήσεως για εξάλειψη των μειονοτήτων και ομογενοποίηση του πληθυσμού της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι ξεκίνησαν οι πρώτοι μαζικοί διωγμοί των ελληνικών πληθυσμών της Ανατολικής Θράκης και των ακτών της Δυτικής Μικράς Ασίας, κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων. Προοίμιο των διωγμών ήταν ο εμπορικός αποκλεισμός του 1909 και του 1911. Υπό το ψευδές πρόσχημα πως ήταν πλέον αδύνατο να γίνονται εκφορτώσεις πλοίων, τα πλοία υπό ελληνική σημαία αποκλείστηκαν από τα οθωμανικά λιμάνια. Επίσης απαγορεύθηκε στους ιθαγενείς Μουσουλμάνους να ψωνίζουν από τα ελληνικά μαγαζιά: αλητοσυμμορίες παρέλυσαν το πιο ανθηρό εμπόριο²⁰.

Η ατμόσφαιρα όμως άρχισε να γίνεται έντονα ανθελληνική το 1913, μετά την πτώση της «Φιλελεύθερης Ενώσεως» και την ανατροπή της κυβερνήσεως του Κιαμίλ πασά, την οποία διαδέχθηκε η δικτατορία του νεοτουρκικού κοιμιτάτου (Ιούνιος 1913). Το εκκρεμές θέμα της κατακυρώσεως των νησιών του ανατολικού Αιγαίου

¹⁹ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, New York: Oxford University Press, 2002, σελ. 266-268.

²⁰ F., Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, Αθήνα: εκδ. Ιστορητής, 1933, σελ. 155.

στην Ελλάδα, μετά τους βαλκανικούς πολέμους, επιδείνωσε τις σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας. Η συνθήκη των Αθηνών το Νοέμβριο του 1913 δεν επέλυσε τη σχετική διαφορά. Αναφέρεται μάλιστα πως ο Τούρκος αντιπρόσωπος, διαπιστώνοντας πως η Ελλάδα ήταν ανυποχώρητη στο θέμα των νησιών, διατύπωσε την πρώτη επίσημη απειλή εναντίον της ελληνικής μειονότητας.

Οι διωγμοί άρχισαν στα τέλη του 1913 με τη βίαιη εκδίωξη των Ελλήνων της ανατολικής Θράκης. Τον Μάιο του 1914 υπό την καθοδήγηση των Γερμανών επεκτάθηκαν οι διωγμοί και στη δυτική Μικρά Ασία. Στη θέση των Ελλήνων που ξεριζώθηκαν, εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι πρόσφυγες από εδάφη που έχασε η Τουρκία στους Βαλκανικούς πολέμους. Για την εκκένωση της περιοχής, που βρίσκεται απέναντι από τα επίμαχα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου, από τον ελληνικό πληθυσμό προβλήθηκαν λόγοι στρατιωτικής άμυνας²¹. Οι λόγοι ήταν φυσικά πλασματικοί και αποτελούσε μέρος της τουρκικής προπαγάνδας για να δικαιολογήσει και να μεθοδεύσει τους διωγμούς εναντίον των Ελλήνων.

Έτσι λοιπόν, κήρυξαν εναντίον τους γενικό μποϊκοτάζ και έκαναν αφισοκολλήσεις στα σχολεία και στα τζαμιά. Το περιεχόμενο των αφισών καλούσε τους μουσουλμάνους να εξοντώσουν τους Οθωμανούς Έλληνες. Την ίδια εποχή οι τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν πύρινα άρθρα κατά των ίδιων υπηκόων, ξεσηκώνοντας τους αναγνώστες τους εναντίον των Ελλήνων Οθωμανών και υποκινώντας τους σε πράξεις βίας και σε σφαγές.

Τα εμπρηστικά άρθρα του τουρκικού Τύπου άρχισαν να δημοσιεύονται εντελώς ξαφνικά και χωρίς καμιά φανερό αφορμή. Ήταν οφθαλμοφανές πως ήταν «*παραγγελία*» της κυβέρνησης. Την ίδια εποχή έκαναν την εμφάνισή τους και κάτι κακότεχνες λιθογραφίες, οι οποίες προφανώς αποτελούσαν «*έργα τέχνης*» ντόπιων «*καλλιτεχνών*». Οι λιθογραφίες αυτές απεικόνιζαν Έλληνες να σφάζουν τουρκάκια και να ξεκοιλιάζουν εγκύους μουσουλμάνες, καθώς και άλλες φανταστικές σκηνές που δε στηρίζονταν σε κανένα πραγματικό περιστατικό, ούτε καν σε στημένες κατηγορίες. Οι εικόνες αυτές αναρτήθηκαν έξω από τζαμιά και σχολεία. Η προπαγάνδα αυτή απέφερε αμέσως καρπούς και ξεσήκωσε τους Τούρκους, κάτι μάλλον εύκολο για την επιθετική ιδιοσυγκρασία τους²².

²¹ Ε., Αλλαμανή-Κ., Παναγιωτοπούλου, *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*, ΙΕΕ. τ. ΙΕ', Αθήνα: Εκδ. Αθηνών, 1978. σελ. 99.

²² G. Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, Αθήνα: εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1992, σελ. 60-61.

Από μία διαταγή της τουρκικής κυβερνήσεως στη διοίκηση Σμύρνης (14 Μαΐου 1914), που διοχετεύτηκε στον ευρωπαϊκό τύπο, μαθαίνουμε για τις οδηγίες που δίνονται για τη βίαιη εκτόπιση των ελληνικών πληθυσμών. Επιπλέον, υπενθυμίζεται στις αρχές να προμηθευτούν από τους εκτοπισμένους πιστοποιητικά ότι εγκαταλείπουν θεληματικά τα σπίτια τους, ώστε να μη δημιουργηθούν αργότερα πολιτικά ζητήματα. Φαίνεται πως για τη διεξαγωγή της επιχειρήσεως εκτοπισμού του ελληνικού πληθυσμού χρησιμοποιήθηκαν γερμανικές μέθοδοι. Άλλωστε από τους τελευταίους μήνες του 1913 τη στρατιωτική διοίκηση της Τουρκίας είχε αναλάβει ο Γερμανός στρατηγός Λίμαν φον Σάντερς. Είναι μάλιστα ενδεικτικό πως το Μάιο του 1914 στρατιωτική αποστολή με επικεφαλής το φον Σάντερς επιθεώρησε την περιοχή που θα έπρεπε να εκκενωθεί μέσα σε σαράντα μέρες²³. Οι φόννοι, οι τραυματισμοί, οι λεηλασίες των ελληνικών περιουσιών ήταν στην ημερήσια διάταξη, στις οποίες συμμετείχαν και Τούρκοι αξιωματικοί.

Οι μέθοδοι των Τούρκων υπήρξαν αποτελεσματικές. Σε δεκαπέντε μέρες ο κύριος όγκος της δουλειάς έχει τελειώσει. Σε πολλές κοινότητες και περιοχές δεν υπάρχει πια ούτε ένας Έλληνας. Όπως είπε και ο πασάς Said Halim, μεγάλος βεζύρης και υπουργός των Εξωτερικών, με τον κυνισμό και τη διπροσωπία, που υπήρξαν τα κύρια χαρακτηριστικά των γεγονότων, στους πρέσβεις των μεγάλων δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη: «*απόλυτη τάξη βασιλεύει*». Μάλιστα, βασιλεύει, γιατί δεν υπάρχει πια κανένας και τα αγαθά βρίσκονται στα χέρια των πλιατσικολόγων²⁴.

Η έρευνα που διεξήγαγαν οι μεγάλες δυνάμεις συνοδεύονταν από κωμικά γεγονότα. Είχαν δοθεί διαταγές να βαφούν οι πόλεις, για να σβηστεί κάθε ίχνος καταστροφής. Ο Félix Sartiaux αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Στις δυο Φώκαιες, όπου συνόδευσα την επιτροπή ερεύνης, είχαν ζαναφτιάξει το ασβεστοκονίαμα, για να εξαφανίσουν τα σημάδια από τις σφαίρες, οι πόρτες είχαν επισκευαστεί, για να εξαλειφθούν τα σπασίματα από τις τσεκουριές και τα χτυπήματα των υποκοπάνων· το αίμα είχε ξεπλυθεί από παντού. Ο αντιπρόσωπος της Οθωμανικής κυβέρνησης, που μας συνόδευε, ο Chukri μπέης, πολιτικός επιθεωρητής, προσπαθούσε να παραπλανήσει τους απεσταλμένους. Αυτή η παιδαριώδης σκηνοθεσία δεν ξεγέλασε κανέναν. Αλλά κανένα μέτρο δεν πάρθηκε...*»²⁵.

²³ I.E.E., τόμ. ΙΕ', όπ. π., σελ. 99.

²⁴ F., Sartiaux, *Η ελληνική Μικρασία*, ό.π. π., σελ. 167.

²⁵ F., Sartiaux, *Η ελληνική Μικρασία*, ό.π. π., σελ. 168.

Κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν, το νέο καθεστώς της Άγκυρας επέβαλλε μια σειρά θεαματικών κοινωνικών, οικονομικών, θρησκευτικών και εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων κατά των οποίων υπήρξαν συχνά δυναμικές αντιδράσεις (π.χ. εξεγέρσεις δερβίσηδων, αγροτών, Κούρδων και συνωμοσίες φιλελεύθερων αντικεμαλικών)²⁶. Το γεγονός ότι προτάχθηκαν τα δομικά εσωτερικά προβλήματα κατά τα πρώτα χρόνια της ύπαρξης της κεμαλικής Τουρκίας δεν σήμαινε ότι η νέα ηγεσία είχε απαγκιστρωθεί από το αυτοκρατορικό παρελθόν των Οθωμανών της Υψηλής Πύλης.

Από την άλλη η Ελλάδα αυτή την περίοδο είχε να λύσει το θέμα της διαμάχης για το προσδιορισμό της «ελληνικότητας» των πληθυσμών των Νέων Χωρών που παρά τις αντίθετες διακηρύξεις του Βενιζέλου στο Παρίσι, η θρησκεία διαδραμάτιζε σημαίνοντα ρόλο για την ελληνική ταυτότητα. Έτσι, οι ελληνικής καταγωγής μουσουλμάνοι ελληνόφωνοι Βαλαάδες, Τουρκοκρητικοί και Τουρκογιαννιώτες δεν εντάχθηκαν ποτέ στους επίσημους σχεδιασμούς της ελληνικής πλευράς για την ενίσχυση του ελληνικού εθνικού στοιχείου στις Νέες Χώρες, ενώ δεν ακολουθήθηκε καμιά πολιτική «επανένταξης» τους στον εθνικό κορμό, όπως έκαναν οι Βούλγαροι στην περίπτωση των Πομάκων κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων²⁷.

A.2. Η Συνθήκη της Λωζάννης

Στη Λωζάννη της Ελβετίας ο λόρδος Κούρζον, ως πρόεδρος της Εδαφικής και Στρατιωτικής Επιτροπής (Territorial and Military Commission) της Διάσκεψης, ήταν αποφασισμένος να καταλήξει σε συμφωνία ειρήνης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία η οποία θα επέτρεπε στην τελευταία να ανασυγκροτηθεί, θα την απομάκρυνε από την επιρροή της Σοβιετικής Ρωσίας και θα την έστρεφε προς τη Δυτική Ευρώπη. Για το σκοπό αυτό σε διάφορες περιστάσεις κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων εξέφρασε την επιθυμία και την ελπίδα ότι η Τουρκία θα ενταχθεί στην Κοινωνία των Εθνών μετά τη λήξη του Συνεδρίου Ειρήνης.

Ήδη πριν την έναρξη του συνεδρίου η Βρετανία είχε επιδιώξει την τήρηση μιας ενωμένης στάσης των Συμμάχων απέναντι στην Τουρκία και στις 18 Νοεμβρίου

²⁶ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, όπ. π. σελ. 274-276.

²⁷ Γ. Ν.,Γκλαβίνας, *Οι Μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2013, σελ. 45.

1922 οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν σε μια κοινή πολιτική γραμμή²⁸. Ο απώτατος σκοπός ήταν η σταθερότητα στην Εγγύς Ανατολή, όπου εστιάζονταν τα βρετανικά, τα γαλλικά και τα ιταλικά συμφέροντα. Η ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Τουρκία και την Ελλάδα και η προστασία των μειονοτήτων που θα εξαιρούνταν αποτελούσαν βασική προϋπόθεση για την αποκατάσταση της ασφάλειας στην περιοχή. Σύμφωνα με τον Nansen, ύπατο αρμοστή της Κ.τ.Ε. για τους πρόσφυγες, η Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία θεωρούσαν ότι «διαχωρίζοντας τους λαούς της Εγγύς Ανατολής θα διασφάλιζαν την πραγματική ειρήνευση στην Εγγύς Ανατολή»²⁹.

Μέσα σε αυτό το κλίμα άρχιζαν στη Λωζάννη οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη οριστικής Συνθήκης Ειρήνης μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Συνδιάσκεψη της Λωζάννης διήρκησε από τις 21 Νοεμβρίου 1922 μέχρι τις 23 Ιανουαρίου 1923 και από τις 23 Φεβρουαρίου 1923 μέχρι τις 24 Ιουλίου του ίδιου έτους, οπότε και υπεγράφη το τελικό κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης³⁰. Πληρεξούσιοι της ελληνικής πλευράς στη Λωζάννη ορίστηκαν ο πρώην πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Δημήτριος Κακλαμάνος πρεσβευτής στο Λονδίνο. Την τουρκική αντιπροσωπεία θα εκπροσωπούσε ο Ισμέτ πασάς, υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης της Άγκυρας, καθώς η σουλτανική κυβέρνηση είχε χάσει την ισχύ της ακόμα και στην Κωνσταντινούπολη. Η αρχική πρόσκληση στην κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολεως να συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις προκάλεσε τις οξύτερες αντιδράσεις της κυβέρνησης της Άγκυρας.

Στόχος της Συνδιάσκεψης ήταν, εκτός των άλλων, ήταν και η οριστική επίλυση όλων των ακανθωδών ζητημάτων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και συγκεκριμένα ο καθορισμός της τύχης των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολεως και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οικονομική κατάσταση του οποίου, αλλά και των εκτοπισμένων από τις Μητροπόλεις τους ιεραρχών, χαρακτηριζόταν δεινή.

Της συζήτησης για την τύχη των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολεως είχε προηγηθεί σχετική έκθεση του αντιπροσώπου της Κοινωνίας των Εθνών και ύπατου αρμοστή για τους πρόσφυγες δόκτορος Fridtjof Nansen ο οποίος είχε επισκεφθεί την

²⁸ H. N., Howard., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1912-1923*, Oklahoma: Norman, 1931, σελ. 277-278.

²⁹ Δ., Καμούζης, *Η εξάιρεση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών*, στο Συλλογικό (επιμ. Κων. Τσιτσελίκης), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών, πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2006, σελ. 328.

³⁰ Θ., Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005, σελ. 103-114.

Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη ερχόμενος σε σειρά επαφών με τους κατά τόπους αξιωματούχους. Σε αυτήν ο Nansen είχε εισηγηθεί την αποδοχή μιας ιδιαίτερης σύμβασης ανταλλαγής των πληθυσμών. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Μεγάλης Βρετανίας στη Λωζάννη Horace Rumbold, η ιδέα περί ανταλλαγής των πληθυσμών προήλθε αρχικά από τον Nansen και υιοθετήθηκε πλήρως από την τουρκική πλευρά³¹.

Ωστόσο, κατά την παραμονή του στην Αθήνα ο εκπρόσωπος της Κ.τ.Ε. είχε γίνει αποδέκτης των αρνητικών προθέσεων της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με το ενδεχόμενο μιας επιπρόσθετης έλευσης προσφύγων. Ιδιαίτερος ο υπουργός των Εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης είχε δηλώσει ότι: «δεν μπορούσε (σ.σ. η κυβέρνηση) ούτε να συλλογισθεί τον εκπατρισμό του πολυάριθμου ελληνικού πληθυσμού της Κωνσταντινουπόλεως στην Ελλάδα, αλλά ούτε και το ενδεχόμενο της ολικής απέλασης του πληθυσμού αυτού από την Τουρκία». Ο ίδιος σε εισήγησή του προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο δήλωνε: «Η Κυβέρνησις θεωρεί αναγκαίον να γνωρήσει υμίν ότι είναι αδύνατον η ημετέρα χώρα να ανθέξει εις βάρος νέων όγκων. Όχι μόνον αδυνατούμεν να στεγάσωμεν αυτούς αλλά και μέσα διατροφής αυτών ελλείπουσι. Εντεύθεν υπάρχει φόβος σοβαρωτάτης κοινωνικής αναταραχής». Ως λύση πρότεινε ο υπουργός Εξωτερικών την εγκατάσταση των Ελλήνων σε χώρες του εξωτερικού όπως η Κύπρος, η Τυνησία ή ακόμα και η Αίγυπτος³².

Στο αντίθετο μήκος κύματος, η Άγκυρα μέσω του διπλωματικού αντιπροσώπου της στην Κωνσταντινούπολη Hamit μπέη ενημέρωνε τον Nansen για την επιθυμία της να συμπεριληφθούν και οι Έλληνες της Πόλης στο μέτρο της ανταλλαγής πληθυσμών³³. Ο Ισμέτ επέμενε στην υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών προκειμένου να απαλλαγεί η Τουρκία από τις μειονότητες, το καθεστώς των οποίων αποτελούσε, σε πολλές περιστάσεις, πρόφαση για την επέμβαση των ξένων Δυνάμεων. Για τον ίδιο λόγο, αντέδρασε και στην καταχώριση στο κείμενο της ειρηνευτικής συνθήκης άρθρου σχετικού με τα δικαιώματα των μειονοτήτων, υποστηρίζοντας ότι με την ανταλλαγή των πληθυσμών δεν υπήρχε πλέον καμία ανάγκη για διεθνή εγγύηση μειονοτικών δικαιωμάτων στην Τουρκία.

³¹ Χ. Ψωμιάδης, όπ. π., σελ. 65-66.

³² Α., Αλεξανδρή, *Η Συνδιάσκεψη της Λωζάννης 1922-1923: Η Διευθέτηση του θέματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης*, Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας 24, 1981, σελ. 303-305.

³³ Γ. Σ., Μάμαλος, *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972. Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλα, 2011, σελ. 95.

Η τουρκική στάση απέναντι στις μειονότητες εκφράστηκε σαφώς από την ηγέτιδα του τουρκικού φεμινιστικού κινήματος, συγγραφέα Χαλίντ Εντίπ, σε επιστολή της προς τον Κεμάλ, κατά τη διάρκεια του τουρκικού πολέμου της ανεξαρτησίας: *«όποιοι και αν είναι οι όροι [της ειρήνης], οι χριστιανικές μειονότητες θα παραμείνουν. Θα απολαμβάνουν τα προνόμια των Οθωμανών υπηκόων και θα βασίζονται στις ξένες χώρες -σε μερικές ευρωπαϊκές Δυνάμεις- για να δημιουργούν πάντα προβλήματα. Αυτό θα προσφέρει συνεχώς πρόφαση για ξένη ανάμειξη και χρόνο με το χρόνο θα χάσουμε μέρος της ανεξαρτησίας μας, προς όφελος αυτών των μειονοτήτων»³⁴.*

Η υποχρέωση της ανταλλαγής πληθυσμών επιβλήθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία του Διεθνούς Δικαίου. Κατά την γνώμη του σύγχρονου των γεγονότων, G. Streit, η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, αντίθετα από την προαιρετική, βρίσκεται *«σε αντιδιαστολή με την προστασία μειονοτήτων, καθότι επιδιώκει να εξαλείψει τις εκάστοτε μειονότητες και να τις μεταφτυτέψει στο εθνικό κράτος».*

Η έναρξη των επίσημων συνομιλιών για την τύχη των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως πραγματοποιήθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1922 στην ολομέλεια της αρμόδιας επιτροπής για τα Εδαφικά και Στρατιωτικά θέματα, υπό την Προεδρεία του λόρδου Κούρζον. Κατά τη διάρκεια των εργασιών ο τούρκος εκπρόσωπος Riza Nur ενέμεινε στη θέση του αναφορικά με την τύχη της μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, την οποία χαρακτήρισε *«επώδυνη, αλλά λογική ανάγκη»*, καθώς επίσης ο Ismet πασάς, σε προσωπική συνομιλία που είχε με τον αμερικανό εκπρόσωπο Washbourne Child, δεν δίστασε να δηλώσει: *«Δεν θα επιτρέψουμε στους Αρμένιους και Έλληνες να παραμείνουν στη χώρα μας για να πάψουν πια να σπέρνουν τη διαφθορά και την κακοπιστία στην Τουρκία»³⁵.*

Αποσκοπώντας στην περαιτέρω ενδυνάμωση των απόψεών του κατέθεσε σειρά στατιστικών στοιχείων, που αποδείκνυαν την αναγκαιότητα αποχώρησης του ελληνικού στοιχείου και αντικατάστασής του από τον ανταλλάξιμο μουσουλμανικό πληθυσμό της Ελλάδας. Λόγω αδιεξόδου που προκλήθηκε από τις αντιδράσεις των ξένων αντιπροσώπων το θέμα συζητήθηκε πάλι στην ολομέλεια στις 12 Δεκεμβρίου. Εκεί ο πρόεδρος Κούρζον υπογράμμισε την οικονομική καταστροφή που καλείτο να υποστεί η Πόλη και η ευρύτερη περιοχή της από μια ενδεχόμενη αποψίλωσή της από

³⁴ Χ., Ψωμιάδης, όπ. π., σελ. 104.

³⁵ Α., Αλεξανδρής, *Συνδιάσκεψη*, όπ. π., σελ.306.

το ελληνικό στοιχείο³⁶. Δήλωσε χαρακτηριστικά: «Χωρίς το πολυπληθές ελληνικό στοιχείο της η Κωνσταντινούπολη θα χάσει την ισχύ, τον πλούτο και το εμπόριό της».

Η ομιλία του Βρετανού προέδρου συσπείρωσε τους εκπροσώπους των ξένων αντιπροσωπειών και απομόνωσε την τουρκική άποψη, οδηγώντας έτσι στη συναίνεση της τουρκικής αντιπροσωπείας, η οποία δέχτηκε εν κατακλείδι την εξαίρεση των Ελλήνων της Πόλης και των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης από το μέτρο της ανταλλαγής³⁷.

Αδιάλλακτη ωστόσο στάση κράτησε στο αίτημα της οριστικής απομάκρυνσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τη χώρα με το αιτιολογικό ότι ήταν ασυμβίβαστη η λειτουργία ενός ελληνικού καθιδρύματος στην τουρκική επικράτεια. Σε επίρρωση της άποψής της η Άγκυρα προέβαλε τη στάση του Φαναρίου κατά τα έτη της συμμαχικής κατοχής, τη διακοπή των σχέσεών του με το επίσημο οθωμανικό κράτος, αλλά και την μη αναγνώριση του Πατριάρχη Μελετίου Μεταξάκη από το τελευταίο. Στην προσπάθειά της να υπερασπίσει τα δικαιώματα του Πατριαρχείου, η ελληνική αντιπροσωπεία παρασυρόμενη και από τη λαϊκή αντίδραση που παρατηρούνταν στην Αθήνα υπέρ της παραμονής του Πατριαρχείου στο Φανάρι, προέβη σε ορισμένες αφυχολόγητες κινήσεις.

Έτσι ο Βενιζέλος θέλοντας να καυτηριάσει τη στάση της τουρκικής κυβέρνησης υποστήριξε ότι ούτε η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να αποδεχτεί τους όρους για τη μετακίνηση του Πατριαρχείου, καθώς «επρόκειτο περί θεσμού μη ελληνικού, αλλά τουρκικού»³⁸. Το επιχείρημά του όμως ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχικές του προθέσεις να θέσει το Πατριαρχείο υπό διεθνή προστασία, καθώς παρείχε στην Τουρκία τη δυνατότητα να υπονομεύσει τον διεθνή χαρακτήρα του³⁹.

Στις 10 Ιανουαρίου 1923 στη συνεδρίαση της ολομέλειας της Επιτροπής για τα Εδαφικά και Στρατιωτικά θέματα, ο πρόεδρος Κούρζον τάχθηκε ανοιχτά κατά της απομάκρυνσης του Πατριαρχείου από το Φανάρι υποστηρίζοντας ότι παρόμοιο ενδεχόμενο θα συγκλόνιζε τη συνείδηση ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου⁴⁰. Αρωγός στην πρόταση του προέδρου ήρθε και η γαλλική αντιπροσωπεία υπογραμμίζοντας ότι η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινουπόλεως δεν

³⁶ Ν., Σαρρής, *Η Μουσουλμανική μειονότητα*, όπ. π., σελ.25.

³⁷ Λ., Διβάνη, όπ. π., σελ. 194.

³⁸ Δ., Καμούζης, όπ. π., σελ. 341-342.

³⁹ Α., Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek Turkish Relations 1918-1974*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983, σελ. 90.

⁴⁰ Χ., Ψωμάδης, όπ. π., σελ. 88-89.

ήταν δυνατόν να αποστερηθεί τον ποιμένα και πνευματικό αρχηγό της⁴¹. Στο ίδιο μήκος κύματος συναίνεσαν και οι εκπρόσωποι των Ηνωμένων Πολιτειών, της Ρουμανίας και της Σερβίας⁴².

Αντιμέτωπη με την ομόφωνη στάση των αντιπροσωπειών, η τουρκική πλευρά εξαναγκάστηκε να αποσύρει την πρόταση περί απομακρύνσεως του Πατριαρχείου από την έδρα του «με την πρόθεσιν να παράσχη μιαν υπέρτατην απόδειξιν της συμφιλιωτικής διαθέσεώς της». Παρά ταύτα, πριν προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια ο Ισμέτ πασάς ζήτησε την παραίτηση του Πατριάρχη Μελετίου Δ΄ και την άμεση απομάκρυνσή του από την πόλη. Λαμβάνοντας τον λόγο ο Βενιζέλος ως επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας συναίνεσε στον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του Πατριαρχείου στα αμιγώς θρησκευτικά και εκκλησιαστικά θέματα, καθώς και στην απομάκρυνση του Πατριάρχη Μελετίου. Η διαβεβαίωση αυτή εκ μέρους του Βενιζέλου υπήρξε καθοριστική για τη μεταβολή της άποψης της τουρκικής αντιπροσωπείας⁴³.

Η περιγραφή των συνθηκών υπό τις οποίες διαχειρίστηκε το θέμα του Πατριαρχείου η ολομέλεια στη Λωζάννη και μάλιστα από έναν από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της, έρχεται να εξηγήσει τις δυσκολίες της ελληνικής αντιπροσωπείας, εξαιτίας της δυσχερούς θέσης στην οποία είχε περιέλθει μετά τη μικρασιατική καταστροφή, να θέσει περαιτέρω το θέμα κατοχύρωσης των θέσμιων του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τη Συνθήκη. Βέβαια αυτό δεν ακυρώνει τη διαπραγματευτική επιδεξιότητα της τουρκικής αντιπροσωπείας και το επίτευγμα της αποφυγής συμπερίληψης γραπτών όρων υπέρ του Πατριαρχείου στο τελικό κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης που υπογράφηκε επτά μήνες αργότερα⁴⁴. Εν τέλει η ελληνική αντιπροσωπεία αντί να διασφαλίσει με γραπτές διεθνείς εγγυήσεις τη θέση του Πατριαρχείου στην Τουρκία, επέτρεψε να μετατραπεί σε εσωτερικό ζήτημα της τουρκικής πολιτικής καθιστώντας το ευάλωτο σε πρακτικές εθνικοποίησης⁴⁵.

Για αυτές τις δυσκολίες έκανε λόγο με επιστολή του προς την Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου στις 20 Ιουλίου 1923 ο ίδιος ο Βενιζέλος⁴⁶. Ο Βενιζέλος ήταν

⁴¹ Χ., Φραγκίστας, *Η Θέσις του Πατριαρχείου κατά το Διεθνές Δίκαιον*, Διεθνείς Σχέσεις, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1965), σελ. 44.

⁴² Χ., Φραγκίστας, *Το Αματάθետον του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Διεθνείς Σχέσεις, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1965), σελ. 37-38.

⁴³ Χ., Ψωμάδης, *όπ. π.*, σελ. 89.

⁴⁴ Ε., Ρούκουνας, *Εξωτερική πολιτική 1914-1923*, Αθήνα: Εκδ. Σάκκουλα, 1983, σελ. 369-371.

⁴⁵ Δ., Καμούζης, *όπ. π.*, σελ. 342.

⁴⁶ Α., Αλεξανδρή, *Συνδιάσκεψη*, *όπ. π.*, σελ. 323.

πεπεισμένοι ότι «ο εν Τουρκία Ελληνισμός πρέπει να προσαρμοσθεί προς το γεγονός ότι οι όροι διαβίωσης αυτού εν Τουρκία, μετεβλήθησαν ουσιαστικώς. Εάν προσαρμοσθεί προς την νέαν κατάστασιν θα δυνηθεί στηριζόμενος εις τας διατάξεις της Συνθήκης περί προστασίας των μειονοψηφιών να εξασφαλίσει εν ικανώ μέτρω όρους ανεκτού βίου, άλλως είναι καταδικασμένος να εξαφανισθεί ολοσχερώς, ως πας οργανισμός μη δυνάμενος να προσαρμοσθεί προς το περιβάλλον». Ομοίως και η ελληνική κυβέρνηση με επιστολή της ήδη από τις 20 Ιανουαρίου 1923 στο Φανάρι, είχε εκφράσει την ικανοποίησή της για την παραμονή του Πατριαρχείου και του ελληνισμού της Πόλης στην πατρώα γη⁴⁷.

Εξίσου αμφιλεγόμενη ήταν και η πολιτική της ελληνικής αντιπροσωπείας στο ζήτημα της στρατιωτικής θητείας των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, που συζητήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 1923. Η τουρκική αντιπροσωπεία αρνήθηκε να εξαιρέσει τους μη μουσουλμάνους από την υποχρεωτική στράτευση, υποστηρίζοντας ότι μια τέτοια ενέργεια θα αντέβαινε την αρχή της ισότητας όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο. Ο Βενιζέλος πρότεινε στην Υποεπιτροπή για τις Μειονότητες (Sub-commission on Minorities) να στερήσει τις μη μουσουλμανικές μειονότητες από τα πολιτικά τους δικαιώματα, ούτως ώστε να αποκατασταθεί η ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο.

Ασφαλώς το επιχείρημα αυτό δεν είχε λογική βάση, καθώς ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτική της διασφάλισης των δικαιωμάτων της μειονότητας στο τουρκικό κράτος. Φαίνεται όμως πως πίσω από την πρότασή του βρισκόταν οι πρόσφατες μνήμες των «ταγματών εργασίας» (amele taburlari) και η ανισότητα που επικρατούσε ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους στον τουρκικό στρατό. Τελικά αποφασίστηκε η μη εξαίρεση των μη μουσουλμάνων από τη στρατιωτική θητεία.

Τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων κρίθηκαν ως ικανοποιητικά από την ελληνική κυβέρνηση, όπως μαρτυρά και η επιστολή που προαναφέρθηκε προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο της 20ης Ιανουαρίου 1923: «Κυβέρνησις εν τούτοις θεωρεί ου μικράν επιτυχίαν παραμονήν Πατριαρχείου και ελληνικού πληθυσμού Κωνσταντινουπόλεως, ευελπιστεί ότι αποκαθιστάμενης ειρήνης και αναλαμβάνοντος Κράτους συν των χρόνω προτέρας αυτού δυνάμεις και προηγούμενον γόητρον, θέλουσιν ανατείλει ευτυχέστεραι ημέραι διά σύμπαντα ελληνισμόν».

⁴⁷ Δ., Καμούζης, όπ. π., σελ. 343.

Το Πατριαρχείο όμως δεν συμμεριζόταν την αισιοδοξία της ελληνικής κυβέρνησης. Σε επιστολή του προς την Αθήνα στις 19 Ιανουαρίου 1923 εξέφρασε την απογοήτευσή του για τη μη εξαίρεση των μη μουσουλμάνων από την υποχρεωτική στράτευση, δηλώνοντας ότι η απόφαση αυτή εκμηδένιζε την επιτυχία στο ζήτημα της παραμονής του Πατριαρχείου και της μειονότητας. Τόνισε μάλιστα ότι αναλογούσε με τη «νόμιμον εκρίζωσιν ελληνισμού Κωνσταντινουπόλεως»⁴⁸. Οι πρόσφατες μνήμες από τις κακουχίες που είχε υποστεί το ελληνικό στοιχείο στα τάγματα εργασίας δεν ενέπνεαν την εμπιστοσύνη προς τις τουρκικές αρχές για δίκαιη αντιμετώπιση των Ρωμιών στον τουρκικό στρατό.

Ως εκ τούτου η στράτευση θα λειτουργούσε ως μέσο πίεσης προς τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως για να εγκαταλείψουν τη χώρα, ούτως ώστε να μην υπηρετήσουν τη θητεία τους. Ανάλογη άποψη για την έκβαση των διαπραγματεύσεων είχε και η τουρκική αντιπροσωπεία. Σύμφωνα με Riza Nur, με την υποχρεωτική στράτευση η Τουρκία θα μπορούσε να απαλλαγεί από τους νέους Έλληνες που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής. Έγραψε μάλιστα στα απομνημονεύματά του ότι «οι επιτυχίες στα ζητήματα της στρατιωτικής θητείας και του Πατριαρχείου κατέστρεψαν την οθωμανική ελληνική κοινότητα»⁴⁹.

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Ισμέτ πασά η Σύμβαση περί ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, η Συμφωνία περί ανταλλαγής αιχμαλώτων, καθώς και το Πρωτόκολλο περί πολιτικών ομήρων. Η εν λόγω σύμβαση συμπεριελήφθη στο τελικό κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης με την Τουρκία, το οποίο υπέγραψαν στη Λωζάννη στις 24 Ιουλίου 1923 εκτός από την Ελλάδα, η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ρουμανία και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων⁵⁰.

Τότε συμφώνησαν επίσης ότι μαζί με την εφαρμογή της ειρηνευτικής συνθήκης και των άλλων συμφωνιών, ήταν απαραίτητο να θέσουν σε ισχύ τους όρους σχετικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων της συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920). Με κάποιες μικρές τροποποιήσεις, υπογράφηκε την ίδια ημέρα το πρωτόκολλο για τα δικαιώματα των μειονοτήτων στην Ελλάδα και στις 5 Σεπτεμβρίου κατατέθηκε στην Κοινωνία των Εθνών⁵¹. Τα δικαιώματα των

⁴⁸ Δ., Καμούζης, όπ. π., σελ. 343.

⁴⁹ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 100.

⁵⁰ Α., Σπαθάρης, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον αιωνόβιος Πανορθόδοξος Θεσμός*, Διεθνείς Σχέσεις, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1965), σελ. 88.

⁵¹ Χ., Ψωμάδης, όπ. π., σελ. 105.

θρησκευτικών μειονοτήτων στην Τουρκία εγγυόταν επίσης το τουρκικό σύνταγμα του Απριλίου 1924 και ο ελβετικός αστικός κώδικας, ο οποίος υιοθετήθηκε τον Φεβρουάριο του 1926. Το άρθρο 86 του συντάγματος όριζε ότι όλοι οι πολίτες ήταν «Τούρκοι», ανεξαρτήτως θρησκείας, αν και το άρθρο 2 καθιέρωνε το Ισλάμ ως επίσημη θρησκεία του τουρκικού κράτους. Η αναφορά αυτή εντούτοις απαλείφθηκε το 1928⁵².

Στα άρθρα 37-44 η Συνθήκη περιείχε, παρά τις αρχικές αντιρρήσεις της Τουρκίας, μειονοτικές εγγυήσεις υπέρ των υπηκόων της που διαφέρουν ως προς την εθνικότητα, τη φυλή, τη γλώσσα ή το θρήσκευμα. Η προστασία αυτή αφορά τους Έλληνες ορθόδοξους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως, γιατί οι υπόλοιποι 1.400.000 Έλληνες που ζούσαν εκεί από τον 10ο αιώνα π.Χ. περίπου, εξαναγκάστηκαν να ξεριζωθούν και να καταφύγουν στην Ελλάδα.

Το άρθρο 45 προέβλεπε ανάλογες εγγυήσεις για τους μουσουλμάνους της Ελλάδας, δηλ. την ομάδα που κατοικούσε στη Δ. Θράκη και η οποία εξαιρέθηκε της συμφωνηθείσας αναγκαστικής ανταλλαγής πληθυσμών⁵³.

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης τόσο το ελληνικό όσο και το τουρκικό κράτος, αποδέχονται για πρώτη φορά επίσημα την ύπαρξη μειονοτήτων στην επικράτειά τους και στο εξής μέχρι και σήμερα αναγνωρίζουν αποκλειστικά τις μειονότητες που συνδέονται μ' αυτήν την συνθήκη⁵⁴.

Κατά τον Ronald Meinardus στο βιβλίο του «*Minorities in Greece*» αναφέρει ότι τράπηκαν σε μαζική φυγή λόγω της ανταλλαγής περίπου 1.350.000 Έλληνες-Ορθόδοξοι, οι περισσότεροι από την Α. Θράκη και την Μ. Ασία και 434.000 Μουσουλμάνοι κάτοικοι της ελληνικής επικράτειας⁵⁵.

Η σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης δεν σήμαινε μονάχα τον τερματισμό της ένοπλης ελληνοτουρκικής σύρραξης αλλά και την καθιέρωση ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων και ισορροπιών στο Αιγαίο και στη Θράκη. Η απεμπόληση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας και η ειρηνική προσαρμογή της Ελλάδας στο μετά τη Λωζάννη εδαφικό καθεστώς συνέπεσαν με την τεράστια προσπάθεια στερέωσης του εθνικιστικού/λαϊκιστικού καθεστώτος στην Άγκυρα. Μετά τη δημιουργία του εθνικού τουρκικού κράτους, η κεμαλική ηγεσία αναγκάστηκε να εστιάσει την

⁵² S.S., Onar, *La Condification d'une partie de droit musulman dans l'empire Ottoman*, *Annale de la faculte de droit d' Istanbul* 5, 1955, σελ. 90-128.

⁵³ Λ., Διβάνη, όπ. π., σελ. 172-173.

⁵⁴ Σ., Τρουμπέτα, όπ. π., σελ. 31.

⁵⁵ R., Meinardus, *Muslims: Turks, Pomaks and Gypsies, in Minorities in Greece. Aspects of a plural Society*, London: editor Richard Clogg, Hurst & Company, 1988.

προσοχή της στα τεράστια εσωτερικά προβλήματα της χώρας. Προτεραιότητα δόθηκε στο θέμα της δημιουργίας πολιτιστικών και πολιτικών προϋποθέσεων για την αφομοίωση των μη τουρκικών μουσουλμανικών πληθυσμών της Τουρκίας, μια διαδικασία που πολλές φορές δεν ακολούθησε τη μέθοδο της πειθούς.

Η αλλαγή που έγινε στην ηγεσία του κράτους μετά την κεμαλική επανάσταση δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μία διαλεκτική κάθαρση της οθωμανικής κρατικής μηχανής από τα αρχαιότερα στελέχη των ανώτατων βαθμών, που στην πλειοψηφία τους στάθηκαν στο πλευρό του Σουλτάνου-Χαλίφη και οι οποίοι είχαν την ηλικία που τους επέτρεπε να τεθούν σε σύνταξη. Η κεμαλική διαρχία των στρατιωτικών-γραφειοκρατών που ανέλαβε την αναδιοργάνωση του κράτους είχε γαλουχηθεί στο μεγαλοπρεπές περιβάλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχε αναπόφευκτα επηρεαστεί από την αυτοκρατορική παράδοση της Υψηλής Πύλης. Οι βασικοί ηγέτες του κεμαλικού κινήματος (Κεμάλ Ατατούρκ, Ισμέτ Ινονού) προέρχονται από τον οθωμανικό στρατό, ενώ το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών επανδρώθηκε από Οθωμανούς γραφειοκράτες⁵⁶.

Ποιοι δεν ανταλλάχθηκαν

Για πολιτικούς λόγους που αφορούσαν τις δύο πλευρές το άρθρο 2 της Σύμβασης της Λωζάννης εξαιρούσε από την Ανταλλαγή, τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, η οποία είχε ήδη προσαρτηθεί στην Ελλάδα, και τους ελληνορθόδοξους της Κωνσταντινουπόλεως. Με το άρθρο 14 της Συνθήκης, που συναρμολογήθηκε έξι μήνες αργότερα (Ιούλιος 1923), οι ελληνορθόδοξοι πληθυσμοί της Ίμβρου και της Τενέδου συμπεριλήφθηκαν στην εξαίρεση.

Ο Ισμέτ πασάς επιδίωξε οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης να εξαιρεθούν από την Ανταλλαγή, ώστε να δημιουργηθεί ένα συμμετρικό αντίβαρο στην εξαίρεση των ελληνορθόδοξων της Πόλης, την οποία, όπως διαφαινόταν κατά τη διαπραγμάτευση και τη σταθερή θέση της ελληνικής αντιπροσωπείας, δεν θα μπορούσε να αποφύγει. Έτσι, στις 13-12-1922 έγινε αποδεκτή η αμοιβαία εξαίρεση εκείνων οι οποίοι ήταν ήδη εγκατεστημένοι (etablis) στις προσδιορισμένες περιοχές. Η Τουρκία επιχείρησε να υπαγάγει τον προσδιορισμό των «εγκατεστημένων» σε στενή ερμηνεία (όροι τυπικής εγγραφής, στα ληξιαρχικά βιβλία κατά τον οθωμανικό νόμο του 1914) κατά την πρακτική εφαρμογή της οποίας θα έπρεπε η συντριπτική

⁵⁶ Α., Αλεξανδρής, *Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923-1954*, στο συλλογικό, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1988, σελ. 33-34.

πλειοψηφία των μελών των κοινοτήτων της Κωνσταντινουπόλεως να υπαχθεί στο καθεστώς της Ανταλλαγής.

Ύστερα από προσφυγή της Ελλάδας η υπόθεση εξετάστηκε από το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης της Χάγης, το οποίο με γνωμοδότησή του έκρινε ότι ως «εγκατεστημένοι» πρέπει να θεωρούνται όσοι Έλληνες πολίτες διαμένουν στην περιφέρεια της νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως πριν από την 30ή Οκτωβρίου 1918 και όχι μόνο όσοι είναι εγγεγραμμένοι στα ληξιαρχικά βιβλία της⁵⁷. Με το Σύμφωνο του 1930 επετράπη η επανεγκατάσταση των Ελλήνων πολιτών στην περιφέρεια της Κωνσταντινουπόλεως.

Μεταξύ 1923 και 1933 η Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής των Πληθυσμών εξέδωσε τα ακόλουθα πιστοποιητικά εγκατάστασης, που επισημοποιούν την ύπαρξη μη ανταλλάξιμης ιδιότητας κατά το 1923:

α) Έλληνες κάτοικοι Τουρκίας: 111.200, εκ των οποίων:

1. Έλληνες πρώην Οθωμανοί υπήκοοι, κάτοικοι Κωνσταντινουπόλεως, που έλαβαν πιστοποιητικό μη ανταλλαξιμότητας (nufus): 73.000.
2. Έλληνες υπήκοοι, κάτοικοι Κωνσταντινουπόλεως, που έλαβαν άδειες παραμονής, μη ανταλλάξιμοι: 30.000.
3. 7.000 Ίμβριοι και 1.200 Τενέδιοι, οι οποίοι εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής.

β) Κάτοικοι Δυτικής Θράκης: Μουσουλμάνοι το θρήσκευμα, τουρκικής, πομακικής και αθιγγανικής καταγωγής: 106.000.

Οι αριθμοί αυτοί του Ελληνισμού της Κωνσταντινουπόλεως συμπίπτουν με τα αποτελέσματα της πρώτης επίσημης κεμαλικής απογραφής του Οκτωβρίου 1927. Σύμφωνα με την απογραφή αυτή, 100.214 κωνσταντινουπολίτες δήλωσαν ότι ήταν ελληνορθόδοξοι, ενώ 91.092 δήλωσαν την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα. Οι υπόλοιποι 8.312 ελληνορθόδοξοι ήταν τουρκόφωνοι καπαδοκικής καταγωγής, οι γνωστοί Καραμανλήδες. Υπήρχαν επίσης 26.419 κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως ελληνικής ιθαγένειας. (Ετήσια στατιστική, 4, 1930-1931)⁵⁸.

Το γεγονός ότι τα πιστοποιητικά μη ανταλλαξιμότητας μοιράστηκαν στους δικαιούχους όχι νωρίτερα από το 1931 δημιούργησε πλήθος προβλημάτων και αβεβαιότητα για την πολυπόθητη κατοχύρωση της εξαίρεσης από την Ανταλλαγή. Στη δεκαετία που μεσολάβησε (1923-1932) αυθαιρεσίες και από τις δύο πλευρές

⁵⁷ Κ., Τσιτσελίκης, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών, πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2006, σελ. 25-26.

⁵⁸ Α., Αλεξανδρής, *Το ιστορικό πλαίσιο*, όπ. π., σελ.38-39.

ώθησαν σε μετανάστευση πολλούς τύπους εξαιρεθέντων. Η έκταση της εξαίρεσης περιορίστηκε, με την άσκηση έμμεσης ή άμεσης βίας, άτυπα και στις δύο χώρες. Οι μουσουλμάνοι του σημερινού νομού Έβρου, οι οποίοι παρέμειναν ή μετανάστευσαν εκ νέου πίσω στα χωριά τους ύστερα από τη βουλγαροτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών του 1913, αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν και πάλι στην αντίπερα όχθη του ποταμού για λόγους «εθνικής ασφάλειας» της Ελλάδας αυτή τη φορά. Παρόμοια, η τουρκική κυβέρνηση απέλασε χιλιάδες Ρωμιούς από την Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1926-1928, πριν οριστικοποιηθεί το περιεχόμενο του όρου «*etablis*»⁵⁹.

Η εξαίρεση από την Ανταλλαγή των τουρκομουσουλμάνων της Θράκης και των ελληνορθόδοξων της Κωνσταντινουπόλεως, της Ίμβρου και της Τενέδου σήμαινε αυτόματα τη μειονοτικοποίησή τους εντός των νέων πραγματικών, πολιτικών και νομικών συνθηκών, αλλά και ιδεολογικών παραμέτρων. Μπορεί οι μειονότητες να είχαν δικαίωμα να μείνουν, όμως ο τόπος τους έπρεπε να πάψει να είναι διαφοροποιημένος εθνικά. Επί των μειονοτήτων εφαρμόστηκαν δίκαιο και πολιτικές που ακολούθησαν τις παλινδρομικές κινήσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων μέχρι σήμερα, πολύ συχνά με την εφαρμογή μιας κακώς εννοούμενης αμοιβαιότητας⁶⁰.

Επιστρέφοντας στη διαπραγμάτευση της Σύμβασης της Λωζάννης, είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι η ελληνική κυβέρνηση πρότεινε αρχικά, χωρίς αποτέλεσμα, την εξαίρεση των μουσουλμάνων Τσιγγάνων της Μακεδονίας. Στην Τουρκία οι εξαιρέσεις που υιοθετήθηκαν από τη Μικτή Επιτροπή υποδηλώνουν ότι το εθνικό κριτήριο υπολανθάνει του θρησκευτικού. Με το κριτήριο της μη εθνικής συνάφειας ως προς τη χώρα νέας εγκατάστασης εξαιρέθηκαν τελικά οι ελληνορθόδοξοι Άραβες της Κιλικίας, ύστερα από μεσολάβηση της Γαλλίας και τις διαμαρτυρίες του Πατριάρχη Αντιόχειας Γρηγορίου του Δ΄, καθώς και άλλες ομάδες ορθόδοξων της Τουρκίας (Αλβανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι), οι οποίοι θεωρήθηκε ότι δεν είχαν εθνικούς δεσμούς με την Ελλάδα και οι οποίοι υπάγονταν στην αρμοδιότητα του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, της Αντιόχειας και της Αλεξανδρείας ή των Αυτοκέφαλων Εκκλησιών της Κύπρου, του Όρους Σινά, της Σερβίας, της Ρουμανίας, του Μαυροβουνίου, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας⁶¹.

⁵⁹ Κ., Τσιτσελίκης, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών*, όπ. π., σελ. 26-27.

⁶⁰ Κ., Τσιτσελίκης, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών*, όπ. π., σελ. 27.

⁶¹ Βλ. *Commission Mixte pour l' échange des populations grecques et turques*, Decision XXXV, σελ. 78, Αρχείο Αλ. Πάλλη, Φ.8.

Ειδικά εξετάστηκαν από τη Μεικτή Επιτροπή περιπτώσεις Αλβανών ορθοδόξων, οι οποίοι τελικά εξαιρέθηκαν, αν και υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως μη ανήκοντες στην ελληνική μειονότητα της Τουρκίας, αλλά και ως αντιστάθμισμα στην εξαίρεση των Αλβανών μουσουλμάνων της Ελλάδας⁶². Αντίστροφα το εθνικό κριτήριο κατίσχυσε υπέρ της Ανταλλαγής στην περίπτωση ορισμένων Ελλήνων ευαγγελικών και καθολικών, οι οποίοι τελικά αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν.

Εξαιρεθέντες πληθυσμοί από την Ανταλλαγή, 1924-1930⁶³

Περιοχή	Πληθυσμοί	Πηγή
Κωνσταντινούπολη	100.214 ελληνορθόδοξοι (+26.419 ελληνικής ιθαγένειας)	Alexandris, 1992:142
Ίμβρος	6.762 ελληνορθόδοξοι	Ladas, 1932: 418
Τένεδος	1.400 ελληνορθόδοξοι	
Κιλικία		
Ορθόδοξοι Πατριαρχείου Αντιόχειας (πριν από την προσάρτηση του Χατάι-Αλεξανδρέτας)	1.050 ελληνορθόδοξοι	Tachjian, 2003:19
Ορθόδοξοι άλλων Πατριαρχείων και Εκκλησιών	Περισσότεροι από 20.000	Ενδεικτικά: Απογραφή πληθυσμού της Τουρκίας 1935, Dundar, 2003
Ήπειρος	22.000 μουσουλμάνοι	(Κ.Στυλιανόπουλος), 1930: 12 Refugee Settlement Commission, Ethnographical Map of Greek Macedonia, League of Nations, Geneva 1926, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Γεννάδιος Βιβλιοθήκη Φ. 11.8
Μακεδονία	2.000 μουσουλμάνοι	
Δυτ. Θράκη	94.723 μουσουλμάνοι	Στατιστική πληθυσμ. Δ. Θράκης Σεπτεμβρίου 1926, χ.χ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργ. Εξωτερικών, Φ. 1927/93.3α

Ο ισλαμισμός στη σύγχρονη Τουρκία

Σε αυτό το σημείο χρήσιμο είναι να παραθέσουμε μέρος των σημαντικότερων γεγονότων που αφορούν τη σχέση θρησκείας-κράτους στην σύγχρονη Τουρκία και πώς αυτή επηρεάζει κατά καιρούς το μειονοτικό ζήτημα.

Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία κατά την περίοδο 1919 - 1922 ήταν διαποτισμένες από έντονο τουρκικό εθνικισμό, που απέβλεπε στην αποδέσμευση της χώρας από την ξενική εξάρτηση και την επήρεια της ισλαμικής

⁶² Βλ. *Commission Mixte, Proces verdaux V*, 65me session, 16-8-1924, στο Ladas, 1932, σελ. 384.

⁶³ Κ., Τσιτσελίκης, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών*, όπ. π., σελ. 46.

θρησκείας, ιδίως στις πολιτικές διαδικασίες. Η ισλαμική διδασκαλία θεωρήθηκε κατά το νέο καθεστώς, αντίρροπη προς τις σύγχρονες κοινωνικές δομές και ανυποχώρητη από τις επιδιώξεις της για την οικοδόμηση μιας εγκόσμιας κοινωνίας στηριγμένης στις ιδιαιτερότητες του «*ισλαμικού κοινωνικού γίνεσθαι*». Το γεγονός αυτό κατέστησε αδύνατη τη συνύπαρξη των εθνικιστικών και θρησκευτικών δυνάμεων της Τουρκίας σ' ένα είδος εθνικοθρησκευτικού καθεστώτος κατά τα δυτικά πρότυπα ή ενός εθνικιστικού κινήματος, ανάλογου προς αυτό των αραβικών κρατών.

Η συνύπαρξη του κεμαλισμού και του οθωμανισμού φάνηκε αρχικά πιθανή για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Άλλωστε, η οθωμανική ιστορία είχε να επιδείξει συχνά αναπροσαρμογές του νομοκανονικού ισλαμισμού προς τις επικρατούσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, σκόπιμες για την επιβίωσή του. Οι θεωρητικοί του κεμαλισμού επιδίωξαν αρχικά, να προσαρμόσουν την κοσμική ιδεολογία των γραφειοκρατών μ' εκείνη των παραδοσιακών ανατολικών. Περιέβαλαν την εύπλαστη υφή της νεότευκτης τουρκικής δημοκρατίας με δυτικοευρωπαϊκή επένδυση, αλλά δεν αποτόλμησαν την οριοθέτηση της πολιτικής της ταυτότητας, που ήταν ουσιαστικά στενά συνυφασμένη με την ισλαμική πολιτιστική και κοινωνική παράδοση.

Το Σύνταγμα της 24-4-1924 λειτούργησε διαλεκτικά στις σχέσεις πολιτείας και ισλαμικής θρησκείας. Και αυτό επιτεύχθηκε, στο βαθμό που ο συμβιβασμός στην εν λόγω σχέση, υπαγορευόταν από τον υπάρχοντα συσχετισμό των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων. Η ισλαμική θρησκεία αναγνωρίστηκε εκ νέου ως «επικρατούσα» (άρθ. 2), γιατί η ισχύς των ισλαμιστών στο τουρκικό κοινοβούλιο και στο λαό ήταν ακόμη μεγάλη. Αυτό σήμαινε ότι η «περί θρησκείας» διάταξη ήταν βασικά συντηρητική. Ταυτόχρονα όμως, εντάσσονταν στο πλαίσιο των αναθεωρητικών διατάξεων και συνεπώς η τροποποίησή της δεν αποκλείονταν κάτω από ορισμένες πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες.

Ο φόβος για την αποδιοργάνωση της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας και η διακύβευση του κρατούντος καθεστώτος από τους ισλαμιστές δεν κατέστησε δυνατή την εύρυθμη λειτουργία της νέας πολιτειακής τάξης. Έτσι, επικαλούμενος τη δυσπιστία του προς τους εκπροσώπους του ισλαμικού ιερατείου, ο Κεμάλ κατέφυγε στην απροκάλυπτη και αιφνίδια διάλυση του χαλιφάτου που υπήρξε το τελευταίο έρεισμα του ισλαμισμού στην κρατική εξουσία.

Η πραγματική όμως διάσταση του θρησκευτικού προβλήματος στην Τουρκία υπήρξε συνθετότερη. Οι μυστικιστικές οργανώσεις των σιιτών έχοντας παράδοση πανισλαμικών αγώνων βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις εθνικιστικές δυνάμεις του

κεμαλικού καθεστώτος. Μπροστά σ' αυτή την απρόβλεπτη εξέλιξη, η κυβερνητική επαγρύπνηση επεκτάθηκε σε σημείο, που ν' απαγορευθούν ολοσχερώς οι αντιπολιτευτικές δραστηριότητες και ν' ανασταλούν οι μεταρρυθμιστικές κινήσεις⁶⁴.

A.3. Η Ελληνοτουρκική σύμβαση και το Σύμφωνο ειρήνης και φιλίας (1930)

Η ελληνοτουρκική σύμβαση η οποία υπογράφηκε στην Άγκυρα στις 10 Ιουνίου 1930 από τον Σπύρο Πολυχρονιάδη και τον Τεβφίκ Ρουστου (Αράς) διευθέτησε όσα ζητήματα είχαν προκύψει από την εφαρμογή των προηγούμενων συμφωνιών σχετικά με την ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών. Αποτελείται από δώδεκα κεφάλαια διηρημένα με τριάντα τέσσερα άρθρα⁶⁵.

Τα κεφάλαια ένα έως έξι είχαν ως αντικείμενο την περιουσία των ατόμων που ανταλλάγησαν, την περιουσία όσων υπάγονταν στις διατάξεις της διακήρυξης 9, την περιουσία Τούρκων και Ελλήνων υπηκόων, την ιδιοκτησία των «εγκατεστημένων» στην Κωνσταντινούπολη και τη δυτική Θράκη. Τα υπόλοιπα κεφάλαια είχαν σχέση με έσοδα και αποζημιώσεις, πληρωμές σε μετρητά από την Ελλάδα και γενικούς όρους σχετικούς με την εφαρμογή της σύμβασης. Σύμφωνα με το άρθρο 31, οι δύο κυβερνήσεις εμπιστεύονταν την ερμηνεία και την εφαρμογή της συνθήκης στη μεικτή επιτροπή. Τα ουδέτερα μέλη της μεικτής επιτροπής θα είχαν την εξουσία να διευθετούν οποιοσδήποτε διαφορές στις απόψεις ή διαμάχες θα προέκυπταν μεταξύ των αντιπροσωπειών της Ελλάδας και της Τουρκίας⁶⁶.

Οι τουρκικής υπηκοότητας ελληνορθόδοξοι κάτοικοι της Πόλης και οι Έλληνες υπήκοοι μουσουλμανικού θρησκευματος της δυτικής Θράκης εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή και θεωρήθηκαν «εγκατεστημένοι», χωρίς να έχει σημασία η ημερομηνία άφιξης ή ο τόπος γέννησής τους. Η διάταξη αυτή ήταν πολύ πιο ευρύχωρη σε σύγκριση με τις προηγούμενες συμφωνίες, οι οποίες απαιτούσαν την παρουσία των μη ανταλλάξιμων μέχρι την 31^η Οκτωβρίου του 1918. Στην πραγματικότητα όμως, οι άνθρωποι που είχαν απομείνει μετά από επτά αφόρητα χρόνια και θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν από τη διάταξη ήταν ελάχιστοι. Εκείνοι

⁶⁴ Σ., Μηνιάδης, *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990.

⁶⁵ Χ., Ψωμιάδης, *όπ. π.*, σελ. 118.

⁶⁶ Χ., Ψωμιάδης, *όπ. π.*, σελ. 119.

τους οποίους κατεξοχήν αφορούσε η διάταξη αυτή ήταν οι μητροπολίτες της Ιεράς Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως.

Από την κατηγορία των «εγκατεστημένων» εξαιρέθηκαν όσοι κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη πριν από το 1918 αλλά είχαν εγκαταλείψει πριν το 1922 χωρίς τουρκικά διαβατήρια. Όσοι είχαν εγκαταλείψει τη δυτική Θράκη χωρίς ελληνικά διαβατήρια εξαιρέθηκαν επίσης από την κατηγορία των «εγκατεστημένων». Καθώς υπήρχαν ελάχιστοι ή σχεδόν καθόλου μουσουλμάνοι οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τη δυτική Θράκη και επιθυμούσαν να επιστρέψουν στις εστίες τους και αντίθετα αρκετές χιλιάδες Έλληνες που είχαν φύγει από την Πόλη και επιθυμούσαν, αλλά τους απαγορευόταν να επιστρέψουν, οι όροι σχετικά με τους εγκατεστημένους ευνοούσαν σε μεγάλο βαθμό την Τουρκία. Η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησε επίσης να θέσει στη διάθεση της μεικτής επιτροπής το ποσό των 425.000 στερλινών Αγγλίας το οποίο θα έπρεπε να μοιραστεί ως εξής:

α) 150.000 στερλίνες στους Έλληνες «εγκατεστημένους» στην Κωνσταντινούπολη των οποίων οι περιουσίες είχαν κατασχεθεί από την τουρκική κυβέρνηση.

β) 150.000 στερλίνες στους μουσουλμάνους «εγκατεστημένους» στη δυτική Θράκη των οποίων οι περιουσίες είχαν κατασχεθεί από την ελληνική κυβέρνηση.

γ) 125.000 στερλίνες πληρωτέες σε τρεις δόσεις στην τουρκική κυβέρνηση, ως αντισταθμιστικό ποσό στο συμψηφισμό των ελληνικών και των τουρκικών περιουσιών των μη ανταλλάξιμων ατόμων⁶⁷.

Για τους περισσότερους Έλληνες η σύμβαση της Άγκυρας υπήρξε αποτέλεσμα της ηρωικής θυσίας του ελληνικού έθνους. Η αντιπολίτευση με επικεφαλής τους Γεώργιο Καφαντάρη, Παναγιώτη Γσαλδάρη και τον στρατηγό Γεώργιο Κονδύλη κατήγγειλε στη Βουλή τη σύμβαση ως εξευτελιστική για τους Έλληνες. Επέμεναν ότι οι οικονομικοί όροι της σύμβασης ήταν άδικοι και ότι στην πραγματικότητα η Ελλάδα θα έπρεπε να λάβει μεγάλη αποζημίωση από την Τουρκία, αφού η αξία των περιουσιών και των αγαθών των 1.300.000 Ελλήνων προσφύγων ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των 400.000 μουσουλμάνων Τούρκων της Ελλάδας. Ο Βενιζέλος εξήγησε ότι μεγάλο μέρος της περιουσίας που άφησαν πίσω τους οι Έλληνες στη Μικρά Ασία καταστράφηκε και ότι θα χρειαζόνταν χρόνια για να αξιολογηθούν οι αγροτικές ιδιοκτησίες των προσφύγων και στις δύο χώρες.

⁶⁷Χ., Ψωμιάδης, όπ. π., σελ. 120.

Επισήμανε ότι το εθνικό συμφέρον επέβαλλε την καθιέρωση φιλικών σχέσεων με την Τουρκία. Οι οικονομικές θυσίες ήταν απαραίτητες για να ελαφρυνθεί η δυσχερής θέση του ελληνικού πληθυσμού της Κωνσταντινουπόλεως και για να εδραιωθούν εκ νέου φιλικές πολιτικές και οικονομικές σχέσεις⁶⁸. Επίσης, εμφανίστηκαν πολλά επιθετικά άρθρα, ιδίως στον αντιπολιτευόμενο τύπο, που καταλόγιζαν στην ελληνική κυβέρνηση έλλειψη «ίχνους εθνικής αξιοπρέπειας»⁶⁹. Η κριτική όμως δεν φόβισε τον Βενιζέλο που δήλωσε στη Βουλή ότι «την κοινή γνώμην αν δεν την έχω σύμφωνον, εννοώ να την διαπαιδαγωγήσω και όχι να παρασύρομαι απ' αυτήν»⁷⁰.

Από την πλευρά τους οι Τούρκοι δεν είχαν λόγο να μην ανταποκριθούν ευνοϊκά στην επίθεση φιλίας του Βενιζέλου. Μια σύσφιγξη των σχέσεων με την Αθήνα θα είχε θετική απήχηση στη Δυτική Ευρώπη και ειδικά στο Λονδίνο, το οποίο συνέχιζε να ασκεί μεγάλη επιρροή στην ελληνική κυβέρνηση. Η προσέγγιση αυτή θα είχε επίσης το αποτέλεσμα να απομακρυνθεί σταδιακά η Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση⁷¹.

Παρά το γεγονός ότι η πολιτική της ελληνοτουρκικής προσέγγισης έκανε τους εκπατρισθέντες να χάνουν όλο και περισσότερο τις ελπίδες τους για μια επιστροφή στα χώματα της Ιωνίας, διχάζοντας τον προσφυγικό κόσμο μεταξύ των μετριοπαθών και αδιάλλακτων, ο Βενιζέλος συνέχισε σε αυτό το πλαίσιο με αποκορύφωμα την υπογραφή στις 30 Οκτωβρίου 1930 του διμερούς Συμφώνου Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας. Το Σύμφωνο προέβλεπε, μεταξύ άλλων, την απαγόρευση στα δύο κράτη να εισέλθουν σε οποιοδήποτε πολιτικό ή οικονομικό συνασπισμό, που θα στρεφόταν εναντίον του ενός εκ των συμβαλλομένων μερών και καθόριζε το καθεστώς ουδετερότητας στην περίπτωση που ένας εκ των δύο συμβαλλομένων θα δεχόταν απρόκλητη επίθεση τρίτου. Σημαντική ήταν η δέσμευση Ελλάδας-Τουρκίας ως προς υποχρεωτική επίλυση των διαφορών τους στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Την ίδια μέρα υπεγράφησαν και άλλες τρεις συμφωνίες: α) Το Πρωτόκολλο για τους Ναυτικούς Εξοπλισμούς, β) η Εμπορική Σύμβαση και γ) το Σύμφωνο Εγκατάστασης⁷². Το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας είχε πολλά κοινά

⁶⁸ St., Ladas, *The exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Ams Pr Inc, 1932, σελ. 67-583.

⁶⁹ Περιοδικό Ταχυδρόμος Θεσσαλονίκης, *Το Αίσχος*, 17-11-30.

⁷⁰ Ι., Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 73.

⁷¹ Α., Αλεξανδρή, *Το ιστορικό πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 74

⁷² Ι., Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος*, όπ. π., σελ. 47-48.

χαρακτηριστικά με τη συνθήκη που υπέγραψαν στη Ρώμη το 1928 η Τουρκία και η Ιταλία⁷³.

Θέλοντας να εκφράσει τη συναίνεσή του, το Πατριαρχείο χαιρέτησε την υπογραφή του Συμφώνου δημοσιεύοντας εκτενές άρθρο στο περιοδικό Ορθοδοξία, όπου υπό τον τίτλο «*Οι εργάται της ειρήνης*», εκθειάζονταν η προσέγγιση των δύο χωρών. Για την υπογραφή του Συμφώνου ο Βενιζέλος μετέβη στην Άγκυρα συνοδευόμενος από τον υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο. Επιβεβαιώνοντας το θετικό κλίμα μεταξύ των δύο χωρών, η Άγκυρα δεν προέβαλλε ουδεμία αντίρρηση στην επιθυμία του Έλληνα πρωθυπουργού να επισκεφθεί τον Πατριάρχη Φώτιο στο Φανάρι. Επρόκειτο για μια ιστορική, όπως χαρακτηρίστηκε, συνάντηση καθώς ήταν η πρώτη φορά που Έλληνας πολιτικός επισκεπτόταν την πρωτόθρονη Εκκλησία της Ορθοδοξίας⁷⁴.

Για τη Σύμβαση Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυτιλίας οι Hulya Demir και Ridvan Akar στο βιβλίο τους «*Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινουπόλεως*» γράφουν ότι: «*Η Σύμβαση του 1930 ήταν η πλέον συγκεκριμένη έκφραση της θέλησης δύο λαών που για εκατοντάδες χρόνια πολέμησαν ο ένας τον άλλον να ζήσουν μαζί ειρηνικά και αρμονικά*». Κατ' αυτό τον τρόπο, τα δύο έθνη πιστοποιούσαν ότι παραιτούνταν από τους «*φетиχιστικούς*» τους στόχους που αφορούσαν την εδαφική ακεραιότητα και την εθνική κυριαρχία της άλλης πλευράς. Και το κυριότερο ήταν ότι επρόκειτο για το σχέδιο της «*μικροσκοπικής*» Αιγαιακής Κοινότητας που θέλησαν να ιδρύσουν στο Αιγαίο οι δύο διορατικοί ηγέτες, Ατατούρκ και Βενιζέλος, που έφθασαν να σκεφτούν ακόμη και μια τουρκοελληνική ομοσπονδία⁷⁵.

Πολύ σημαντικό στοιχείο στην ελληνοτουρκική προσέγγιση, ήταν το γεγονός ότι και οι δύο χώρες διέθεταν ισχυρούς και λαοφιλείς ηγέτες, ικανούς να συνάψουν και να εφαρμόσουν μια αντιδημοτική συμφωνία. Ο ρόλος του Βενιζέλου είχε εξαιρετική σημασία για τις διαπραγματεύσεις. Ενώ η Τουρκία ευτύχησε να έχει μια σταθερή κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, η Ελλάδα δεν διέθετε σταθερή κυβέρνηση και αποφασιστική πολιτική ηγεσία έως ότου ανέλαβε πρωθυπουργός ο Βενιζέλος το 1928. Οι πρόσφυγες των οποίων τα συμφέροντα

⁷³ Α., Αλεξανδρής, *Το ιστορικό πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 76.

⁷⁴ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 185-186.

⁷⁵ Α., Ιπεκτσί, *Αυτοί που έμειναν κάτω από τα ερείπια της δυναμισμένης φιλίας*, Μιλέτ, 18.3.1964, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, (μετ. Γιάννης Τόπτσουγλου), Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 2004, σελ. 46.

έπρεπε να θυσιαστούν στο βωμό της συνθηκολόγησης, υποστήριζαν τον Βενιζέλο απλώς επειδή ήταν το είδωλό τους. Είναι πολύ πιθανό ότι κανένας άλλος άνδρας στην Ελλάδα εκείνη την εποχή δεν θα μπορούσε να τους αποτρέψει να αντιδράσουν και καταστρέψουν μία τέτοια συμφωνία. Αντίστοιχα η δημοτικότητα του Κεμάλ, η στήριξη που απολάμβανε στις μεγάλες πόλεις της Τουρκίας και η αδιαφορία των αγροτών έκαναν τον Τούρκο ηγέτη ικανό να επιβάλει την απόφασή του, χωρίς να αντιμετωπίσει σοβαρή αντίθεση⁷⁶.

Η υπογραφή της ελληνοτουρκικής συμφωνίας σχετικά με την ανταλλαγή των πληθυσμών στις 10 Ιουνίου 1930 και η ελληνοτουρκική συνθήκη φιλίας στις 31 Οκτωβρίου 1930 προσέφεραν μια πιο υγιή ατμόσφαιρα για τη δράση και την πρόοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο μακρόχρονος αγώνας, ο οποίος οφειλόταν εν μέρει στις εσφαλμένες υποθέσεις από την πλευρά του παπά Ευθύμ, του Μελετίου Δ΄ και άλλων ότι το Πατριαρχείο ήταν κυρίως ένας πολιτιστικός-πολιτικός θεσμός, τερματίστηκε με την επικύρωση του καθεστώτος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπως όριζε η συνθήκη της Λωζάννης. Το δικαίωμα παραμονής του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη αναγνωρίστηκε και η τουρκική απαίτηση να είναι ο Πατριάρχης «*personna grata*» για την τουρκική κυβέρνηση και να απέχει από πολιτικές δραστηριότητες εχθρικές προς τα τουρκικά συμφέροντα επικυρώθηκε. Αν και οι παλιές υποψίες σε σχέση με το Πατριαρχείο διατηρήθηκαν, του επετράπη η μάλλον ελεύθερη λειτουργία, τουλάχιστον όσο οι σχέσεις Αθήνας και Άγκυρας παρέμεναν εγκάρδιες.

Οι πρώτες παραβιάσεις

Δυστυχώς όμως αν και το νέο τουρκικό κράτος εγγυήθηκε, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα δικαιώματα αυτονομίας των χριστιανικών κοινοτήτων, οι κυβερνήσεις του '20 και του '30 ακολούθησαν ανοιχτά κατά καιρούς, πολιτική αφομοίωσης. Έτσι ήλπιζαν να προωθήσουν τη δημιουργία έθνους, τον εκσυγχρονισμό και την προσαρμογή του κράτους στα δυτικά πρότυπα. Τα οικονομικά προπαντός μέτρα της κυβέρνησης καθιστούσαν σαφές ότι το τούρκικο έθνος γινόταν αντιληπτό ως το θεμελιώδες στοιχείο της Δημοκρατίας. Στην οικονομία ακολουθήθηκε ανοιχτά μια εθνικιστική γραμμή.

⁷⁶ Χ., Ψωμάδης, όπ. π., σελ. 154.

Αυτή εκφράστηκε με τον οικονομικό πόλεμο που εξαπέλυσαν οι Τούρκοι εναντίον της ελληνικής μειονότητας, αμέσως μετά την υπογραφή των συνθηκών. Σε διάστημα λιγότερο από δύο χρόνια μετά την υπογραφή της Σύμβασης Εγκατάστασης του 1930, η Τουρκική κυβέρνηση θέσπισε τον νόμο 2007/11.3.1932, με τον οποίο απαγορευόταν η άσκηση τριάντα επαγγελμάτων αστικού χαρακτήρα από αλλοδαπούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αυτού του νόμου είναι, η απόλυση όλου του μη μουσουλμανικού προσωπικού της κρατικής εταιρείας σιδηροδρόμων⁷⁷.

Η απαγόρευση αυτή εξανάγκασε περισσότερους από δέκα χιλιάδες Έλληνες πολίτες εγκατεστημένους στην Πόλη, να εγκαταλείψουν την Τουρκία σε λίγους μήνες. Τα πλέον επαχθή μέτρα της δεκαετίας του 1930 αφορούσαν τον εκτουρκισμό της οικονομίας της Πόλης, με άμεσες συνέπειες στην κατεξοχήν επιχειρηματική ρωμαίικη κοινότητα. Έτσι, την 1η Ιουνίου 1932, η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας με το νόμο 2007/1932, που προαναφέραμε, απαγόρευσε στους αλλοδαπούς την άσκηση των περισσότερων επαγγελμάτων όπως, του κομμωτή, του υποδηματοποιού, του ράφτη, του πλανόδιου πωλητή, του φωτογράφου, του ξυλουργού, του θυρωρού κ.ά. πλήττοντας τους κατοίκους με ελληνική υπηκοότητα που αποτελούσαν και τη μεγαλύτερη ομάδα αλλοδαπών που διέμενε στην Τουρκία.

Ο νόμος αυτός διευρύνθηκε με την ψήφιση του νόμου 3985 που απαγόρευε την άσκηση του επαγγέλματος του οπτικού. Σε αυτό το πνεύμα μια σειρά νόμων απαγόρευε την εξάσκηση του επαγγέλματος του μηχανικού, του φαρμακοποιού, του ασφαλιστή, του μεσίτη, του ιατρού και του δικηγόρου. Είναι προφανές ότι το βαθύτερο σχέδιο στόχευε στην ολοκλήρωση του εκτουρκισμού της οικονομίας και στην επαγγελματική εξασφάλιση των απόφοιτων των τεχνικών σχολών, οι οποίες είχαν ιδρυθεί το 1927. Από το 1934 ένα νέο μέτρο προέβλεπε διευκολύνσεις για την εκχώρηση δανείου στους αποφοίτους που ήθελαν να απασχοληθούν άμεσα σε εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες⁷⁸.

Ως εκ' τούτου, οι 26.431 ελληνικής υπηκοότητας κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1927, μειώθηκαν σε 17.642 το 1935⁷⁹.

⁷⁷ Ν., Γκιουβέν, *Εθνικισμός, Κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες*, (μετ. Σοφία Αυγερινού), Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006, σελ. 12.

⁷⁸ Ν., Δάμτσας, *Η Αγωνία της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: εκδ. της Εφημ. των Κωνσταντινουπολιτών «Ο Πολίτης», 1982, σελ. 106-107.

⁷⁹ Σ., Μάμαλος, *όπ. π.*, σελ. 190.

Στη συνέχεια βάσει του νόμου 2596/3.12.1934, απαγορεύθηκε στους κληρικούς όλων των δογμάτων και θρησκειών η ιερατική περιβολή εκτός των ευκτηρίων οίκων, με εξαίρεση τους επικεφαλής εκάστου θρησκευτικού δόγματος⁸⁰.

Ακόμη το 1935 τα ελληνικά κοινοτικά ιδρύματα θεωρήθηκαν ταυτόσημα με τα ισλαμικά βακούφια δηλαδή, αφιερώματα για ευαγής σκοπούς στα πλαίσια των μουσουλμανικών εθίμων και απαγορεύτηκε να επαυξάνουν την περιουσία τους με δωρεές⁸¹. Με τον βακούφικο νόμο του 1935, τα ελληνορθόδοξα κοινοτικά ιδρύματα εντάχθηκαν στην ίδια πολιτική διευθέτηση μαζί με τα μουσουλμανικά βακούφια και τέθηκαν υπό τον διαχειριστικό έλεγχο της Γενικής Διεύθυνσης Βακουφιών (ΓΔΒ). Για την αναγνώριση των βακουφιών απαιτήθηκε η καταγραφή και νομιμοποίηση στο Κτηματολόγιο όλων των «παρεπόμενων ακινήτων» τους (ονομάζουμε «κύριο βακούφι» το κυρίως ίδρυμα αυτό καθαυτό δηλ. τον ναό, το σχολείο κλπ. και «παρεπόμενο ακίνητο» εκείνο που αποκτήθηκε από το κύριο ύστερα από δωρεά κληρονομική διαδοχή ή αγορά). Έτσι το 1936 οι κοινότητες κατέθεσαν νέους καταλόγους των βακούφικων ακινήτων τους (δηλώθηκαν περίπου 8.000 ακίνητα), πολλά εκ των οποίων περιγράφονται ασαφώς είτε εμφάνιζαν άλλα νομικά ή πραγματικά προβλήματα, τα οποία θα καλύπτονταν με τη ρύθμιση που όριζε η απόφαση 107/1934 της Μικτής Επιτροπής για την Ανταλλαγή. Στην πράξη η διαδικασία πιστοποίησης των ακινήτων υπήρξε αργή και ατελέσφορη⁸².

Επιπρόσθετα, το 1936-1937 οι αρχές επέβαλαν έναν μόνο έφορο δικής τους επιλογής (tek mutevelli) για κάθε βακούφι, ακυρώνοντας τη δημοκρατική αρχή της ανάδειξης αιρετών διαχειριστικών επιτροπών που ίσχυσε πρόσκαιρα, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της διοικητικής αυτοτέλειας των κοινοτήτων ως προς τον έλεγχο των περιουσιών τους. Η έντονη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης τελικά επέφερε ουσιαστικά τη μη εφαρμογή του νόμου, αλλά όχι και τη διενέργεια εκλογών. Οι ίδιες κοινοτικές επιτροπές παρέμειναν, με τη σιωπηρή ανοχή των τουρκικών αρχών, μέχρι το 1949⁸³.

Ταυτόχρονα, επιβλήθηκε καθεστώς τρομοκρατίας στον τοπικό ελληνικό τύπο και η κυβέρνηση άρχισε να εφαρμόζει το νόμο κατά της «προσβολής του

⁸⁰B., Σταυρίδου, *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι 1860-Σήμερα*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αφοι Κυριακίδη, 2004, σελ. 572-573.

⁸¹B., Μούτσογλου, *Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2000, σελ. 31.

⁸²Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στον ευρωπαϊκό δρόμο της Τουρκίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2011, σελ. 53.

⁸³Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια*, όπ. π., σελ. 54.

τουρκισμού» εις βάρος τόσο του ελληνικού τύπου όσο και των Ελλήνων ατομικά. Πράγματι, ένας δημοσιογράφος απαγχονίστηκε, μια εφημερίδα έκλεισε και τα γραφεία της καταστράφηκαν. Οι Έλληνες δάσκαλοι απορρίφθηκαν αυθαίρετα σαν «ακατάλληλοι» για να διδάξουν και εκδιώχθηκαν από τα ελληνικά σχολεία σε μια προσπάθεια να ασκηθεί αυστηρότερος έλεγχος σε αυτά και στην πραγματικότητα να υπονομευθεί η λειτουργία τους. Τελικά το κράτος έκλεισε ορισμένα σχολεία, γεγονός που αποδείχθηκε καταστροφικό για την ελληνική κοινοτική εκπαίδευση, η οποία εισήλθε σε περίοδο ραγδαίας παρακμής όσον αφορά τον αριθμό των μαθητών και των καθηγητών. Τα στοιχεία του επόμενου πίνακα είναι ενδεικτικά της κατάστασης:

Περίοδος	Αριθμός μαθητών στα σχολεία της ελληνικής κοινότητας ⁸⁴
1920-1921	24.296
1923-1924	15.766
1925	8.515
1928	5.923

Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο ελληνικό και μορφωτικό ίδρυμα, ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως», διέκοψε τη λειτουργία του με απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία κατόπιν-κατά παράβαση των συμφωνιών της Λωζάννης για τις αντίστοιχες ελληνικές και τουρκικές μειονότητες της Τουρκίας και της Ελλάδας- κατέσχεσε την ιδιαίτερα σημαντική βιβλιοθήκη του (διανέμοντας τα βιβλία του σε διάφορα τουρκικά ιδρύματα) καθώς και τα αρχεία της. Εν τω μεταξύ, η κυβέρνηση δήμευσε τις ιδιοκτησίες και τα κεφάλαια των περισσότερων φιλανθρωπικών και μορφωτικών ελληνικών οργανώσεων και τους στέρησε τον πλήρη έλεγχο των πόρων τους, με αποτέλεσμα να ατροφήσει η ζωή των κοινοτικών ιδρυμάτων, ενώ και η ίδια η κοινότητα πάλευε για την επιβίωσή της⁸⁵.

Προβλήματα αντιμετωπίστηκαν επίσης από την ψήφιση του νόμου 2.525/1934 περί επωνύμων, βάσει του οποίου όλοι οι κάτοικοι της Τουρκίας καλούνταν να αποκτήσουν επώνυμο κατά τη δυτική συνήθεια. Οι ρωμιοί της Κωνσταντινούπολεως που είχαν ήδη επώνυμο αναγκάστηκαν να τα εκτουρκίσουν ώστε να μη διαφέρουν από την πλειονότητα. Ο Ismet πασάς επέλεξε το επώνυμο

⁸⁴Σ., Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής, Το Τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης} -7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της Ελληνικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 55.

⁸⁵ Σ., Βρυώνης, *όπ. π.*, σελ. 55.

İnönü, ενώ ο Mustafa Kemal το επώνυμο Atatürk, που σημαίνει «πατέρας των Τούρκων». Με ειδικό νόμο απαγορεύτηκε η χρήση του εν λόγω επωνύμου από οποιονδήποτε άλλο τούρκο πολίτη⁸⁶.

Πιστική κατάσταση σημειώθηκε επίσης με τη δημιουργία του κινήματος για τη χρήση της γλώσσας «*Πολίτη Μίλα Τουρκικά*», στόχος του οποίου ήταν η προαγωγή της χρήσης της τουρκικής γλώσσας από τις μειονότητες που διαβιούσαν στην Τουρκία. Έτσι σύμφωνα με πληροφορία που μεταφέρει ο Hugh Poulton, «*το 1938 ο βρετανός πρέσβης George Clark ανέφερε ότι Έλληνες και Εβραίοι απολύθηκαν ή βρέθηκαν κατηγορούμενοι επειδή μιλούσαν μη τουρκικές γλώσσες*»⁸⁷. Τα παρακάτω στοιχεία βοηθούν να ερμηνευτεί η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική παρακμή της ελληνικής μειονότητας στη διάρκεια των δύο δεκαετιών της μεσοπολεμικής περιόδου⁸⁸:

Πληθυσμός της ευρύτερης Κωνσταντινούπολης (τουρκικά στατιστικά)

Έτος	Κωνσταντινούπολη	Μουσουλμάνοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Εβραίοι και περίγωρα
1924	1.065.866	656.281	297.788	73.407	56.390
1927	806.993		100.214		
			+26.419		
			Έλληνες πολίτες		
1934			111.200		

⁸⁶ E., Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, (μετ. Βαγγέλης Κεχριώτης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ.254.

⁸⁷ H., Poulton, *Ημίψυλο, Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος*, (μετ. Εύα Πέππας), Εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα, 1997, σελ. 152.

⁸⁸ Σ., Βρυώνης, *όπ. π.*, σελ. 56.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Β.1. Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος – Η στράτευση των μη μουσουλμάνων – Ο φόρος περιουσίας (κεφαλικός φόρος)

Πριν ακόμη ξεσπάσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, το Νοέμβριο του 1939 η κυβέρνηση εισήγαγε μία νέα διάταξη, σύμφωνα με την οποία δεν θα επιτρεπόταν στις χριστιανικές και εβραϊκές μειονότητες να εκπαιδεύονται στα όπλα κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας. Σύμφωνα με αυτή τη διάταξη, όσοι ανήκαν σε αυτές τις μειονοτικές ομάδες θα έπρεπε, κατά τη διάρκεια της θητείας τους, να εκτελούν βοηθητικές δραστηριότητες για λογαριασμό των Τούρκων αξιωματικών. Έναντι οικονομικού ανταλλάγματος η στρατιωτική θητεία μπορούσε να μειωθεί από δεκαοχτώ σε έξι μήνες. Συνακόλουθη λοιπόν της απειλής του πολεμικού κινδύνου υπήρξε η απόφαση της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας να εισάγει αυτή τη διάταξη⁸⁹.

Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας οι μη μουσουλμανικές μειονότητες απασχολούνταν σε οικοδομικές εργασίες (κατασκευή δρόμων, επέκταση αεροδρομίων) και στον τομέα παροχής υπηρεσιών του στρατού (γιατροί). Μάλιστα για ένα διάστημα, φορούσαν ειδικές στολές για να μπορούν να τους ξεχωρίσουν από τους μουσουλμάνους στρατιώτες ακόμα και από μακριά. Τις πρώτες δυο εβδομάδες του Μαΐου του 1941 διενεργήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και στη Θράκη έλεγχος ταυτοτήτων στους δρόμους, στους χώρους εργασίας και στα σπίτια και μάζεψαν όλους τους μη μουσουλμάνους άντρες ηλικίας από 25 έως 45 ετών χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση, με το πρόσχημα δε, πως έπρεπε να εκτίσουν ένα νέο είδος στρατιωτικής θητείας, τους μετέφεραν στο στρατόπεδο Νταβούτ Πασά. Ο εγκλεισμός των μη μουσουλμάνων αντρών της Ανατολίας σε στρατόπεδα έγινε το καλοκαίρι του 1941⁹⁰.

Το μέτρο είχε αφενός αποσταθεροποιητικό χαρακτήρα και αποσκοπούσε στην απομάκρυνση από την περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως του παραγωγικού μειονοτικού στοιχείου και την ανακατάληψη των θέσεων εργασίας τους από μέλη της τουρκικής εθνότητας, με απώτερο στόχο την δημιουργία μιας μουσουλμανικής αστικής τάξης⁹¹. Αφετέρου, στόχευε στην παρεμπόδιση οποιασδήποτε δυνατότητας ένταξης των μη μουσουλμάνων σε συμμαχικούς κύκλους κατά της Γερμανίας.

⁸⁹ Μ., Αναστασιάδου -Dumont, Συζήτηση με τον Δημήτρη Φραγκόπουλο, στο Αφιέρωμα, *Η Ελληνική Κοινότητα της Κωνσταντινούπολης*, Σύγχρονα Θέματα, τχ. 74-75 (Δεκέμβριος 2000), σελ. 92.

⁹⁰ Ν., Γκιουβέν, *όπ. π.*, σελ. 205.

⁹¹ Σ., Μάμαλος, *όπ. π.*, σελ. 217.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η δήλωση του βουλευτή του Κιαζίμ Καραμπεκίρ σε συνεδρίαση του Ρεπουμπλικανικού κόμματος στις 30 Νοεμβρίου 1940, ο οποίος είπε επί λέξει: «Πρέπει να συμπεριλάβουμε στους υπολογισμούς μας μια πιθανή κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως και να προβούμε στις αντίστοιχες ρυθμίσεις. Τι θα κάνουν σε μια τέτοια περίπτωση οι Αρμένιοι, οι Έλληνες και οι Εβραίοι [...] Σκεφτείτε τι καταστροφή θα γίνει αν υποεκπροσωπείται στην πόλη το τουρκικό στοιχείο και τα άλλα στοιχεία έχουν οπλιστεί»..

Οι άντρες μεταφέρθηκαν από τα στρατόπεδα στο σιδηροδρομικό σταθμό Χαϊντάρ Πασά και στη συνέχεια τους πήγαν με τρένα σε στρατόπεδα εργασίας σε διάφορες πόλεις της Ανατολίας. Δεν μπορούσε κανένας να πάρει απαλλαγή για λόγους υγείας ή δωροδοκώντας τους αξιωματικούς⁹².

Η «στρατολόγηση των είκοσι ηλικιών», όπως έμεινε γνωστή στην ιστορία, αναστάτωσε την περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως, κύριο τόπο διαμονής των μειονοτικών πληθυσμών, με απτές επιπτώσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι οι πολυάριθμοι αυτοί επίστρατοι παρέμειναν εντός στρατοπέδων για μακρό χρονικό διάστημα και εν τέλει αξιοποιήθηκαν ως εργάτες σε μη πολεμικά έργα, σε τάγματα εργασίας (amele taburlari), όπως η εκτέλεση έργων οδοποιίας. Σ αυτά τα έργα πολλοί από αυτούς τους άντρες πέθαναν εξαιτίας της εξαντλητικής καταναγκαστικής εργασίας⁹³. Οι μεγαλύτερες ηλικίες μεταξύ 38-45 ετών αποστρατεύθηκαν στις 8 Δεκεμβρίου 1941, ενώ οι υπόλοιποι αναγκάστηκαν να υποστούν τα δεινά του εξαιρετικά βαρύ χειμώνα εκείνης της χρονιάς για άλλους έξι μήνες⁹⁴.

Στις 27 Ιουλίου 1942 καταργήθηκαν όλα τα στρατόπεδα και όλοι οι έγκλειστοι που επέζησαν, κατάφεραν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους⁹⁵. Τα τάγματα εργασίας διαλύθηκαν για λόγους όχι άμεσα προφανείς. Πάντως αυτή η μεροληπτική επιστράτευση και οι κακουχίες οδήγησαν όχι μόνο στο θάνατο μεγάλου αριθμού στρατολογημένων αλλά και στην τρομοκράτηση των κοινοτήτων τους⁹⁶.

⁹² Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ.206-207.

⁹³ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ.75.

⁹⁴ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ.218.

⁹⁵ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ.208.

⁹⁶ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ.75.

Ο φόρος περιουσίας (κεφαλικός φόρος)

Στις 11 Νοεμβρίου 1942 το Κοινοβούλιο ψήφισε νόμο για τη ρύθμιση του λεγόμενου φόρου περιουσίας (Varlik Vergisi), που επιβλήθηκε κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου κυρίως σε άτομα από τα μεσαία, μη μουσουλμανικά κοινωνικά στρώματα και έχει ενταχθεί στη συλλογική συνείδηση των μειονοτήτων ως «καταστροφή».

Σύμφωνα με την επίσημη κυβερνητική δήλωση, η εισφορά είχε ως στόχο να φορολογήσει τα παρανόμως συσσωρευμένα κέρδη εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης, για «να εγγυηθεί» τη δίκαιη κατανομή «των οικονομικών μειονεκτημάτων μιας εμπόλεμης κατάστασης σε όλα τα τμήματα της κοινωνίας»⁹⁷.

Στοχεύοντας φαινομενικά στην αντιμετώπιση της έκρυθμης οικονομικής κατάστασης, η κυβέρνηση Σαράτσογλου αποφάσισε την ψήφιση ενός νόμου φορολόγησης επί της ακίνητης περιουσίας, που στην πραγματικότητα στόχευε στον τερματισμό της οικονομικής κυριαρχίας Αρμενίων, Ελλήνων και Εβραίων, αλλά και ξένων υπηκόων, καθώς οι μη μουσουλμάνοι παρουσιάζονται ως οι κύριοι υπεύθυνοι για την κατάσταση στην αγορά⁹⁸.

Σε αυτό το πνεύμα, το μήνυμα του Τούρκου πρωθυπουργού κατά την αγόρευσή του στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας στις 12 Νοεμβρίου 1942, ημέρα ψήφισής του, δεν άφηνε περιθώρια παρερμηνειών: «Θα εκμηδενίσουμε τους ξένους που κυριαρχούν στην αγορά και θα την παραδώσουμε στα χέρια των Τούρκων»⁹⁹. Ήταν προφανές πως πρωταρχικός στόχος του φόρου ήταν η τρομοκρατία των φορολογουμένων μέσω του αυθαίρετου τρόπου προσδιορισμού του αναλογούντος ποσού σε συνδυασμό με την έλλειψη οποιασδήποτε ελεγκτικής διαδικασίας. Επιπλέον, η αποπληρωμή του εντός δεκαπέντε ημερών και η σε περίπτωση αδυναμίας αλματώδης προσαύξησης του αφενός, καθώς και η πρόβλεψη καταναγκαστικής εργασίας των φορολογουμένων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης αφετέρου, επιβεβαίωνε τους αρχικούς φόβους¹⁰⁰.

Μολονότι ο νόμος είχε νομοθετηθεί από την Τουρκική εθνοσυνέλευση με την πρωτοβουλία και υπό την εποπτεία του πρωθυπουργού Σαράτσογλου, στην ουσία την ευθύνη της εφαρμογής του είχε ο ντεφτερντάρ (διευθυντής των οικονομικών) της Κωνσταντινουπόλεως Φαΐκ Οκτέ, ο οποίος όχι μόνο προϊστάτο της εκτίμησης των

⁹⁷ F., Okte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Kent: Routledge Kegan & Paul, 1987, σελ. 15.

⁹⁸ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 220.

⁹⁹ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 210.

¹⁰⁰ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 221.

περιουσιών όπως απαιτούσε ο νέος νόμος, αλλά (παρά τους ανεπαρκείς ισχυρισμούς του για το αντίθετο) επέβαλλε την επακόλουθη φορολόγηση και τις επακόλουθες κυρώσεις με ακραία αναληγσία¹⁰¹.

Η δημοσίευση των πρώτων καταλόγων άρχισε στις 16 Δεκεμβρίου 1942 και η ανακοίνωση του ύψους φόρου για την πόλη της Κωνσταντινουπόλεως, άφησε τους μη μουσουλμάνους ενεούς, καθώς περί τους 60.000 πολίτες, ως επί τω πλείστον μειονοτικοί, υποχρεώνονταν να πληρώσουν το ποσό των 344.483.419 λιρών δηλ. το 80% του συνολικού φόρου¹⁰². Όπως ήταν αναμενόμενο, το βαρλίκι όπως χαρακτηριστικά ονόμασαν το νόμο στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμά τους τα μέλη της ρωμαϊκής κοινότητας, έπληττε το σύνολο των θεσμικών παραγόντων της, με πρώτο το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Σύμφωνα με την προσωπική μαρτυρία του Φαϊκ Οκτέ, οι φορολογούμενοι επιλέγονταν βάσει της θρησκευτικής τους καταγωγής και όχι των περιουσιακών στοιχείων. Ο πρωθυπουργός Σαράτσογλου αποκαλύπτεται στο βιβλίο του Οκτέ ως ο αρχιτέκτονας της νομοθετικής αυτής διάταξης, ενώ υπογραμμίζεται και ο διαχωρισμός της αρμένικης, ελληνικής και εβραϊκής κοινότητας σε διάφορες υποκατηγορίες με στόχο την αύξηση της φορολογίας για τα μέλη τους, αλλά και του τρόπου προσδιορισμού της, άποψη που συμερίζονται και τούρκοι ερευνητές¹⁰³.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ο Τύπος της εποχής συνεπικουρούσε στη διατήρηση ενός εκρηκτικού κλίματος κατά των μη μουσουλμανικών πληθυσμών, επιχειρηματολογώντας κυρίως ειρωνικά, υπέρ της αναγκαιότητας αυτού του φόρου. Σύμφωνα με τις κυβερνητικές εξαγγελίες στόχος της φορολογίας ήταν η αποπληρωμή οφειλών από εκείνους οι οποίοι συστηματικά απέφευγαν να πληρώσουν¹⁰⁴.

Το αντιχριστιανικό και γενικά εχθρικό προς τις μειονότητες κλίμα, επιβεβαίωναν τόσο ο Έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα Ραφαήλ Ραφαήλ όσο και ο πρόξενος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Σ. Καπετανίδης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, οι ίδιοι καθώς και πρόσωπα του οικογενειακού ή φιλικού περιβάλλοντός τους είχαν δεχτεί φραστικές επιθέσεις και προσβολές επειδή μιλούσαν την ελληνική γλώσσα. Ο Έλληνας πρόξενος χαρακτήριζε την ατμόσφαιρα στην

¹⁰¹ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ. 76.

¹⁰² Α., Alexandris, *Minority*, όπ. π., σελ. 216-217.

¹⁰³ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 214-217.

¹⁰⁴ Άρθρο της εφημερίδας *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 28 Δεκεμβρίου 1942, Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 224.

Κωνσταντινούπολη «ασφυκτική», ενώ ο Αρχιεπίσκοπος του Καρτέρμπουρι έκανε λόγο για «πραγματικό βασίλειο τρόμου» εφάμιλλο με τις διώξεις των ναζί¹⁰⁵.

Από τις 7 Ιανουαρίου 1943 και εφεξής, άρχισε η δημοσίευση των ονομάτων όσων αδυνατούσαν να προβούν στην αποπληρωμή των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Ο εκτοπισμός τους σε τάγματα εργασίας με ημερομίσθιο δύο λιρών, το ήμισυ του οποίου θα παρακρατούνταν για τα έξοδα διατροφής, ισοδυναμούσε με ισόβια κάθειρξη. Ο Οκτέ υπογραμμίζει το κωμικοτραγικό της υπόθεσης καθώς, βάσει του προκαθορισθέντος ποσού αμοιβής στις 2 λίρες, οφειλέτης με χρέος 100.000 λιρών θα έπρεπε να εργαστεί για πάνω από 250 χρόνια για να το αποπληρώσει¹⁰⁶. Με ορατή πλέον την απειλή εκτοπισμού, οι τράπεζες ανακοίνωσαν ειδικά προγράμματα «διευκολύνσεων»¹⁰⁷. Παράλληλα, είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους δημοσιεύματα περί των συνθηκών στα τάγματα εργασίας κατά τον εκχιονισμό της σιδηροδρομικής γραμμής Καρς-Ερζερούμ και Σεβάστειας, τον οποίον εκτελούσαν ομάδες 500 ανδρών. Υπό αυτές τις συνθήκες, 32 μη μουσουλμάνοι πολίτες αναχωρούσαν για τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, στην ορεινή περιοχή του Άσκαλε, γνωστή και ως η Σιβηρία της Τουρκίας¹⁰⁸.

Άμεση συνέπεια της επιβολής του κεφαλικού φόρου επί της περιουσίας υπήρξε η οικονομική και κοινωνική κατάρρευση των ρωμηών κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως, κυρίως των χαμηλόμισθων. Βάσει στατιστικών υπολογισμών οι περίπου 100.000 ρωμηοί που διαβιούσαν στην Πόλη, δηλ. το 0,55 του συνολικού πληθυσμού της Τουρκίας, την εποχή εκείνη κλήθηκαν να πληρώσουν το 20% του συνολικού φόρου περιουσίας¹⁰⁹.

Υπό το βάρος των δυσβάσταχτων συνεπειών του φόρου και της συνεπακόλουθης κατακραυγής που άρχισε να δημιουργείται σε διεθνές επίπεδο, η τουρκική κυβέρνηση προέβη στη σταδιακή απόλειψη των χρεών των εργαζομένων σε μικρές εταιρείες, καθώς και των υπαίθριων πωλητών χορηγώντας άδεια σε 1.400 φορολογούμενους να επιστρέψουν στις εστίες τους¹¹⁰. Με νόμο που εκδόθηκε στις 15 Μαρτίου 1944, ανεστάλησαν όλες οι διατάξεις κατά της ακίνητης περιουσίας και διεγράφη το σύνολο των οφειλών¹¹¹. Ως την άρση του φόρου το κράτος είχε

¹⁰⁵ Α., Αλεξανδρής, *Το πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 104.

¹⁰⁶ F., Okte, όπ. π., σελ. 89.

¹⁰⁷ N., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 219-220.

¹⁰⁸ *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 8, 18 και 31 Ιανουαρίου 1943.

¹⁰⁹ F., Okte, όπ. π., σελ. 236.

¹¹⁰ N., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 225.

¹¹¹ F., Okte, όπ. π., σελ. 88.

εισπράξει 315.000.000 τουρκικές λίρες, από τα οποία τα 280.000.000 είχαν καταβληθεί από μη Μουσουλμάνους¹¹².

Επρόκειτο στην ουσία για απαλλοτρίωση της περιουσίας των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων από το κράτος, διαδικασία την οποία διευκόλυναν κρατικοί αξιωματούχοι και η αστυνομία, οι οποίοι καθόριζαν και επέβαλλαν την είσπραξη του φόρου στις μειονοτικές επιχειρήσεις και στα μέλη των μειονοτήτων ατομικά. Αυτοί οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης συχνά «λησμονούσαν» να ανακοινώσουν τους δημόσιους πλειστηριασμούς που διεκπεραίωσαν τη ρευστοποίηση αγαθών, κτιρίων, επιχειρήσεων και εργοστασίων, με αποτέλεσμα ευνοούμενοι Τούρκοι επιχειρηματίες στην πραγματικότητα να λεηλατούν αυτόν τον πλούτο επωφελούμενοι «εκ των έσω» από τις διαδικασίες προς διορισμού, καταλογισμού και συλλογής των φόρων καθώς και του πλειστηριασμού¹¹³.

Εκτιμήσεις του ιδιοποιημένου κεφαλαίου σύμφωνα με τον βαρλικ¹¹⁴

Αρμενικές επιχειρήσεις	232% του συνολικού κεφαλαίου
Εβραϊκές επιχειρήσεις	184% του συνολικού κεφαλαίου
Ελληνικές επιχειρήσεις	159% του συνολικού κεφαλαίου
Μουσουλμάνοι Τούρκοι	4,9% του συνολικού κεφαλαίου

Βεβαιωμένοι φόροι (σε τ.λ.)¹¹⁵

Επάγγελμα	Έλληνες	Μουσουλμάνοι
Εισαγωγείς	10.000/75.000	1.000/10.000
Εξαγωγείς	60.000/400.000	5.000/25.000
Έμποροι	15.000/1.000.000	1.500/100.000
Βιομήχανοι	75.000/262.500	500/35.000
Παντοπώλες	6.000/150.000	500/10.000
Καταστηματαρχές	12.000/160.000	500/15.000
Μεσίτες	10.000/120.000	1.000/10.000
Εμποροράφτες	15.000/75.000	1.500/17.000
Έμποροι επίπλων	6.000/140.000	1.200/3.000

¹¹² F., Okte, όπ. π., σελ. 88.

¹¹³ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ. 75.

¹¹⁴ A., Alexandris, *Minority*, όπ. π., σελ. 217.

¹¹⁵ A., Alexandris, *Minority*, όπ. π., σελ. 226.

Στοιχεία από τα αρχεία του βρετανικού Φόρειν Όφισ¹¹⁶

Ανταλλακτικά αυτοκινήτων	Εκτιμώμενο κεφάλαιο(σε Τ.Λ.)	Φορολογητέο
Οτοτούρκ (Εβραίος)	65.000	150.000
Χρήστος Αμάντ (Ελληνας)	25.000	75.000
Μπεντρί Τοκ (μουσουλμάνος)	60.000	2.000
Ν. Μποζκούρτ (μουσουλμάνος)	60.000	10.000
Εμποροι μαλλιού		
Εσκενάζι (Εβραίος)	20.900	90.000
Σουρσάκι (Εβραίος)	229.379	750.000
Η. Ερέν (μουσουλμάνος)	500.000	30.000
Γενικό Εμπόριο		
Μοδιάνο (Εβραίος)	97.000	2.000.000
Βεχμπί Κοκ (μουσουλμάνος)	2.000.000	60.000
Κτηνοτομεσίτες		
Μ. Ρίζο (Ελληνας)	73.000	25.000
Αγκοπιάν (Αρμένιος)	176.000	100.000
Καραμάνογλου (μουσουλμάνος)	1.000.000	20.000

Σε σύγκριση με άλλες ρυθμίσεις του κράτους που προέβαιναν σε δυσμενείς διακρίσεις, ο φορολογικός νόμος προκάλεσε έλλειψη εμπιστοσύνης προς το τούρκικο κράτος εκ μέρους των μειονοτήτων και εξασθένησε σημαντικά η ελπίδα ότι με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας οι μη μουσουλμάνοι θα γίνονταν αποδεκτοί ως πολίτες με ίσα δικαιώματα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ένα νέο μεταναστευτικό κύμα από μέρους τους. Αν παρατηρήσουμε την κατανομή των κατοίκων της τούρκικης δημοκρατίας κατά θρησκευόμενα την περίοδο 1927-1955, προκύπτει από την πίνακα η δραστική μείωση του αριθμού των Χριστιανών και Εβραίων κατοίκων.

Οι κάτοικοι της Τουρκίας κατά θρησκευόμενα, 1927-1955¹¹⁷

	1927	1935	1945	1955
Μουσουλμάνοι	13.269.936	15.838.763	18.497.801	23.804.048
Καθολικοί	39.511	21.950	21.950	21.784
Ορθόδοξοι	109.905	125.046	103.839	86.655
Προτεστάντες	6.658	8.486	5.123	8.952
Γρηγοριανοί	-----	44.526	60.260	60.071
Εβραίοι	6.658	78.730	76.965	45.995
Άλλοι	6.658	30.402	24.146	37.258

¹¹⁶ Α., Alexandris, *Minority*, όπ. π., σελ. 218.

¹¹⁷ Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής, *Ετήσιο Στατιστικό Δελτίο*, 1959, καθώς και Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 226-227.

B.2. Πολυκομματισμός στην Τουρκία και η επίδρασή του στην ελληνική μειονότητα

Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ανακατανομή δυνάμεων σε παγκόσμιο επίπεδο επέδρασε κατευναστικά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, με τις δύο χώρες να έχουν κοινά συμφέροντα στη διεθνή πολιτική σκηνή. Σε πολιτικό επίπεδο, η προσέγγιση του δυτικού στρατοπέδου αντιμετωπίστηκε από την Τουρκία ως μια ευκαιρία αποδοχής της εκ μέρους των συμμάχων και εξάλειψης των δυσαρεσκείων που είχαν αναφύει, εξαιτίας της στάσης της κατά τη διάρκεια της πολεμικής λαίλαπας.

Παράλληλα, ο φόβος προσάρτησης στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης κατέκλυζε τη χώρα εντείνοντας την ανησυχία, ακόμα και για την εδαφική της ακεραιότητα. Από την πλευρά τους οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούσαν τον πλήρη εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής στην Τουρκία αφήνοντας να διαφανεί, ήδη από το καλοκαίρι του 1945, πως μια αρνητική εξέλιξη θα της αποστερούσε οποιαδήποτε οικονομική ή άλλη βοήθεια. Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο πρωθυπουργός Ινονού έδειχνε διατεθειμένος να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια, που θα του εξασφάλιζε στήριξη κατέναντι των Σοβιέτ¹¹⁸.

Έτσι, ενστερνίστηκε πλήρως την πολιτική των ΗΠΑ, υιοθετώντας μια δημοκρατική, έστω και φαινομενικά, στάση που θα τον βοηθούσε να πείσει για τις δημοκρατικές του πεποιθήσεις. Επιπλέον, αποσκοπώντας στον κατευνασμό της κοινωνικής δυσαρέσκειας, ως συνέπεια της επιβολής φόρου περιουσίας, ο ηγέτης του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, της μοναδικής πολιτικής δύναμης την εποχή εκείνη, Ισμέτ Ινονού, επέτρεψε τη δημιουργία ενός αντιπολιτευτικού πυρήνα. Τα πρώτα σημάδια εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος φάνηκαν κατά τη συζήτηση νομοσχεδίου περί διανομής της γης με την ανοιχτή κριτική, που έγινε στην κυβερνητική πολιτική.

Το γεγονός αυτό οδήγησε τον Αντνάν Μεντερές και τρεις άλλους βουλευτές να ζητήσουν την εφαρμογή του τουρκικού Συντάγματος και της εγκαθίδρυσης πλήρους δημοκρατίας. Αποτέλεσμα των διεργασιών που ανέκυψαν ήταν η ίδρυση του Δημοκρατικού Κόμματος τον Ιανουάριο του 1946, το οποίο ανέδειξε κατά τις πρώτες βουλευτικές εκλογές το καλοκαίρι του 1946, 62 βουλευτές. Δύο άλλα

¹¹⁸ Ν., Σαρρής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία, Η άνοδος της στρατοκρατίας*, Αθήνα: Γόρδιος, 1992, σελ. 447-452.

κόμματα, το Σοσιαλιστικό και το Κομμουνιστικό, ιδρύθηκαν τον Ιούνιο του 1946, αλλά ο βίος τους υπήρξε βραχύς¹¹⁹.

Το 1946, οι κωνσταντινουπολίτες ομογενείς διατηρούσαν έντονα την εφιαλτική ανάμνηση του εξοντωτικού οικονομικού διωγμού που είχαν υποστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου με την εφαρμογή του φόρου βαρλίκ. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση και ειδικά η άνοδος στον οικουμενικό θρόνο του χαρισματικού Πατριάρχη Αθηναγόρα, ο οποίος και έγινε αμέσως αποδεκτός από την τουρκική ηγεσία, σηματοδότησε μια νέα εποχή για τον ελληνισμό της Κωνσταντινουπόλεως. Οι συχνές ελληνοτουρκικές επαφές, τόσο σε διμερές επίπεδο όσο και στα πλαίσια των διεθνών οργανισμών (ΟΗΕ, NATO, Συμβούλιο της Ευρώπης), έδιναν την ευκαιρία στους ηγέτες των δύο χωρών να ασχοληθούν και με τα δικαιώματα των εκατέρωθεν μειονοτήτων¹²⁰.

Με τον εκδημοκρατισμό της Τουρκίας αναμενόταν ταυτόχρονα και η φιλελευθεροποίηση της μειονοτικής πολιτικής της τούρκικης κυβέρνησης. Πράγματι, αυτή τη νέα πολιτική περίοδο μειώθηκαν σε σημαντικό βαθμό κάποια συγκεκριμένα μέτρα που προέβαιναν σε διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων. Από το 1946 για παράδειγμα, οι μη Μουσουλμάνοι που κατείχαν πανεπιστημιακό δίπλωμα μπορούσαν να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία και ως έφεδροι αξιωματικοί. Βέβαια δεν γίνονταν ακόμη δεκτοί σε τομείς όπως η αεροπορία και ο έλεγχος μέσω ραντάρ, αλλά μετά το 1949 απέκτησαν πρόσβαση και σε αυτούς τους τομείς. Επίσης, καταργήθηκαν ορισμένες περιοριστικές ρυθμίσεις όσον αφορά στα μειονοτικά σχολεία. Η ισχύουσα από το 1937 διάταξη, ότι τα μειονοτικά σχολεία βρίσκονταν υπό την εποπτεία ενός υπαλλήλου του Υπουργείου Εσωτερικών, καταργήθηκε το 1949. Ο Τύπος ασχολούνταν πια αισθητά λιγότερο με τον αποτυχημένο «εκτουρκισμό» των μειονοτήτων¹²¹.

Έτσι, με την υπόδειξη του Συμβουλίου της Ευρώπης που ιδρύθηκε το 1949, οι δύο χώρες άρχισαν διαπραγματεύσεις για τη σύναψη μορφωτικής συμφωνίας. Πράγματι, στις 20 Απριλίου 1951 υπογράφηκε στην Άγκυρα η μορφωτική Συμφωνία Κουτουμά-Ακντούρ, η οποία, αν και δεν περιείχε σαφείς διατάξεις σχετικές με τη μειονοτική παιδεία, προέβλεπε την ανταλλαγή εκπαιδευτικών και διδακτικού υλικού για τα μειονοτικά σχολεία των δύο χωρών. Με τον τουρκικό Νόμο 5932, που

¹¹⁹ E., Zurcher, *Ιστορία*, όπ. π., σελ. 275-283.

¹²⁰ A., Αλεξανδρής, *Το πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 137.

¹²¹ N., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 228.

δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της κυβέρνησης (Remsi Gazete) στις 17 Μαΐου 1952, η Άγκυρα κύρωσε την παραπάνω σύμβαση. Ήδη, με την προηγούμενη εγκύκλιο 93/12-1759/1.9.1950 του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας, τα ομογενειακά σχολεία εξαιρέθηκαν από το φόρο εισοδήματος και τον βακούφικο φόρο mukataa.

Με την άφιξη στην Κωνσταντινούπολη εκπαιδευτικών από την Ελλάδα και την άρση των περιορισμών στη διδασκαλία της μειονοτικής γλώσσας στα ομογενειακά σχολεία, παρατηρήθηκε μια σημαντική βελτίωση στην ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη, που αντικατοπτρίζεται και στον αριθμό των μαθητών στα σχολεία αυτά. Ενώ λοιπόν κατά το σχολικό έτος 1945-1946 υπήρχαν 3.762 εγγεγραμμένοι ομογενείς μαθητές (3.190 στο δημοτικό, 572 στο γυμνάσιο/λύκειο), το 1956-1957 αριθμούσαν 6.912 (5.444 στο δημοτικό, 1.468 στο γυμνάσιο/λύκειο)¹²².

Από το 1946 παρατηρείται μια έντονη πολιτιστική δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη, με συχνές επισκέψεις λογοτεχνών και καλλιτεχνών από την Ελλάδα. Η Ελληνική Ένωση Κωνσταντινουπόλεως αποτέλεσε τον κεντρικό φορέα προώθησης αυτής της πνευματικής κίνησης της Πόλης και στο μεγαλοπρεπές κτίριο της Ένωσης στο Πέρα, το Σισμανόγλειο Μέγαρο, οργανώνονταν φιλολογικές διαλέξεις και χορευτικές εσπερίδες, ενώ παρόμοιες εκδηλώσεις δίνονταν και στους χώρους των μεγάλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Κωνσταντινουπόλεως, στο Ζάμπειο Παρθεναγωγείο, στο Ζωγράφειο και στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στο Φανάρι. Ανάλογη πνευματική κίνηση, αν και σε μικρότερη κλίμακα, παρουσίαζαν και τα προάστια της Κωνσταντινουπόλεως, όπου υπήρχε συμπαγής ελληνικός πολιτισμός (Ταταύλα, Μέγα Ρέμα, Θεραπεία, Πριγκιπόνησσα, Γαλατάς, Χαλκηδόνα).

Την εποχή αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη η κωνσταντινουπολίτικη δημοσιογραφία η οποία, για πρώτη φορά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ξαναβρίσκει ως ένα βαθμό το παλαιό της κύρος. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 εκδίδονται στην Κωνσταντινούπολη πέντε ημερήσιες ελληνικές εφημερίδες: Απογευματινή, Εμπρός, Βήμα, Ταχυδρόμος και Εφημερίς, τρεις εβδομαδιαίες: Ελεύθερη Φωνή, Χρόνος και Κυριακάτικη Πρωία, δύο θρησκευτικές: Ορθοδοξία και Απόστολος Ανδρέας και μία παιδική: Φίλος του Παιδιού.

Αξιόλογη ανάπτυξη παρουσίαζε και η φιλανθρωπική κίνηση με τα συσσίτια για τα φτωχά ελληνόπουλα που είχαν να επιδείξουν μια άρτια οργάνωση σε όλες τις

¹²² Α., Αλεξανδρής, *Το πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 137.

κοινότητες της Κωνσταντινουπόλεως. Στον τομέα αυτό προσέφεραν πολύτιμο έργο τα ορφανοτροφεία Πριγκίπου και Πρώτης καθώς και φιλανθρωπικά ιδρύματα όπως το νοσοκομείο Βαλουκλή. Επίσης από το 1950 δόθηκε μεγάλη ώθηση στην αθλητική ζωή της κωνσταντινουπολίτικης ομογένειας με τους δύο λαμπρούς αθλητικούς συλλόγους της, τον Α. Σ. Πέρα και τον Α. Ο. Ταταύλων¹²³.

Γνωρίζοντας τον αποφασιστικό ρόλο που έπαιζαν οι μη μουσουλμάνοι ψηφοφόροι στην περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως, τα πολιτικά κόμματα της Τουρκίας προσπάθησαν να προσεταιριστούν τη μειονοτική ψήφο, τοποθετώντας μειονοτικούς παράγοντες στα ψηφοδέλτιά τους. Έτσι, από το 1946 υπήρχαν δύο έλληνες βουλευτές στην τουρκική Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, οι οποίοι και εκπροσωπούσαν τον ελληνισμό της Τουρκίας. Οι έλληνες βουλευτές ανέπτυξαν αξιόλογη κοινοβουλευτική δραστηριότητα και το 1951 ο Αχιλλέας Μόσχος διορίστηκε μέλος της κοινοβουλευτικής επιτροπής η οποία εξέτασε την ανάπτυξη των αντικεμαλικών τάσεων και την εξάπλωση του ισλαμισμού στην Τουρκία. Επίσης το 1955, ένας άλλος ομογενής βουλευτής, ο Αλέξανδρος Χατζόπουλος, διορίστηκε μέλος της κοινοβουλευτικής επιτροπής που επισκέφτηκε την Τεχεράνη για την ανάπτυξη των τουρκοϊρανικών οικονομικών σχέσεων¹²⁴.

Στο μεταξύ η Άγκυρα περιόρισε τις ανθελληνικές δραστηριότητες του Παπά Ευθύμ και του Σταμάτη Ζιγνή. Ο τελευταίος, που είχε διορισθεί το 1936 από την κεμαλική ηγεσία στην Εθνοσυνέλευση ως εκπρόσωπος των τουρκορθόδοξων, έχασε τη θέση του στις εκλογές του 1946, ενώ λίγο αργότερα απομακρύνθηκε και από την εφορευτική επιτροπή του ελληνικού νοσοκομείου Βαλουκλή. Δεν επετράπη επίσης στον Παπά Ευθύμ καμιά ανάμειξη στις εκλογές των ελληνικών κοινοτήτων και ιδρυμάτων, που έγιναν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 για την ανάδειξη εκπροσωπευτικών εφοροεπιτροπών με βάση τον νέο βακούφικο Νόμο 5404/1949. Η εντυπωσιακή οικονομική, πολιτιστική και κοινοτική ακμή του ελληνισμού της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1946-1954 αποτελούσε για τον Πατριάρχη Αθηναγόρα χειροπιαστό παράδειγμα της ειρηνικής και αρμονικής συμβίωσης των δύο λαών και τροφοδοτούσε τις ελπίδες και τα όνειρά του για μια μελλοντική ελληνοτουρκική ομοσπονδία¹²⁵.

¹²³ Α., Αλεξανδρής, *Το πλαίσιο*, όπ. π., σελ. 138.

¹²⁴ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 250-251.

¹²⁵ D., Kitsikis, *La famine en Grece (1941-1942): Les consequences politiques*, Revue d'histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale 19/47, 1969, σελ. 310-313.

Χαρακτηριστικό της καλής συνεργασίας Φαναρίου - Άγκυρας συνιστούσε η επίσημη επίσκεψη πατριαρχικής αντιπροσωπείας για συνομιλίες στην Άγκυρα, τον Αύγουστο του 1947, που κατέληξε στην ικανοποίηση από την πλευρά της τουρκικής κυβέρνησης, μεγάλου μέρους των αιτημάτων των οποίων έθεσε το Πατριαρχείο. Ως εκ τούτου: α) αποφασίστηκε η επέκταση του χρόνου σπουδών στο Θεολογικό Τμήμα της Σχολής της Χάλκης κατά ένα επιπλέον έτος, β) η αναγνώριση του γυμνασιακού τμήματος ως πλήρους λυκείου, γ) η δυνατότητα τροποποίησης της διδασκαλίας των τουρκικών μαθημάτων για τους προερχόμενους από το εξωτερικό φοιτητές, καθώς και η κατάργηση του μαθήματος της Κοινωνιολογίας στο Θεολογικό Τμήμα, δ) η δυνατότητα των αποφοίτων του λυκειακού τμήματος να διδάσκουν στις αστικές σχολές (δημοτικό), του δε Θεολογικού, να διδάσκουν θρησκευτικά στα γυμνάσια της ομογένειας και τέλος, η παροχή διευκολύνσεων στους αποφοίτους της Θεολογικής Σχολής ισοτίμων με εκείνους των τουρκικών πανεπιστημίων.

Αλλά και σε επίσημες ομιλίες των μελών του ΡΚ τονιζόταν, κατά τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του πολυκομματικού συστήματος, μια δημοκρατική στάση έναντι των μειονοτήτων. Στο επίσημο όργανο του ΡΚ, την *Ulus*, ο Φατίχ Ριφκί Ατάί παρουσίασε τη νέα στάση του κομματικού μηχανισμού: «Αποδεχόμαστε τις μειονότητες όχι μόνο ως Τούρκους πολίτες, αλλά τους αναγνωρίζουμε και το δικαίωμα να είναι Τούρκοι ακριβώς όπως και εμείς, χωρίς να κάνουμε διάκριση βάσει της συνείδησης και της κουλτούρας. Δεν έχουμε κανένα πρόβλημα με το να μεριμνούν για τη γλώσσα και την κουλτούρα τους και θεωρούνται πολίτες ανήκοντες σε μειονότητα».

Και ο πρωθυπουργός Ρετζέπ Πεκέρ, σε ομιλία του στα εγκαίνια της αίθουσας συνεδρίων του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως, στις 28 Μαρτίου 1947, τόνισε πως δεν αρκεί να γίνονται αποδεκτοί ως Τούρκοι μόνο στο πλαίσιο του νόμου ή των επίσημων γραφειοκρατικών διαδικασιών οι πολίτες που ανήκουν σε μια άλλη θρησκεία ή φυλή. Πρέπει, είπε, να συμπεριφερόμαστε εγκάρδια προς αλλήλους και στην ιδιωτική ζωή¹²⁶.

Η θετική τροπή της επίσημης πολιτικής του ΡΚ έναντι των μειονοτήτων μπορεί καταρχήν να εξηγηθεί μέσω της επιθυμίας της τουρκικής κυβέρνησης να συμμετέχει στο πλευρό των δυτικών, προσανατολισμένων προς τη δημοκρατία χωρών, σε μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων πολωμένη ανάμεσα στον κομμουνισμό

¹²⁶ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 228-229.

και τον καπιταλισμό. Στην καινούργια αυτή εποχή το ΡΚ άσκησε κριτική κυρίως στην φυλετική πολιτική των φασιστικών καθεστώτων και κατέβαλε προσπάθειες να διαχωρίσει την τούρκικη πολιτική της ταυτότητας από αυτές τις ιδεολογίες. Έναν άλλο, εξίσου σημαντικό λόγο για την πολιτική αλλαγή πορείας του ΡΚ παρατηρούμε στον εκλογικό ανταγωνισμό με το Δημοκρατικό Κόμμα. Με την εισαγωγή του πολυκομματικού συστήματος οι μειονότητες ήταν πλέον δυνητικοί μελλοντικοί ψηφοφόροι και έπρεπε να κερδίσουν την εύνοιά τους. Σχεδόν το ένα τρίτο των ατόμων με δικαίωμα ψήφου στην Κωνσταντινούπολη αποτελούνταν από μη μουσουλμάνους¹²⁷.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο Έλληνας Πατριάρχης είχε τη δυνατότητα να συμμετέχει άμεσα στις υποθέσεις της ελληνικής κοινότητας, ενώ, με τη συνθήκη της Λωζάννης η διοίκηση της ελληνικής κοινότητας ήταν αυστηρά διαχωρισμένη από τον Πατριάρχη. Της διοίκησης των κοινοτήτων ηγούνταν αποκλειστικά μη θρησκευτικοί εκπρόσωποι και η κυβέρνηση δεν υποστήριζε την ανάμιξη του Πατριαρχείου στις εσωτερικές υποθέσεις των κοινοτήτων. Τότε οι ελληνικές περιφέρειες μπόρεσαν για πρώτη φορά να εκλέξουν εκπρόσωπο από το χώρο του κλήρου¹²⁸. Επίσης, επιτράπηκε στο Ελληνικό Πατριαρχείο η ίδρυση γραφείου τύπου καθώς και η έκδοση μιας δεύτερης θεολογικής εφημερίδας. Δύο αρχιεπίσκοποι που είχαν ελληνική υπηκοότητα μπόρεσαν να αναλάβουν υπηρεσία στο Πατριαρχείο, αφού απέκτησαν την τούρκικη υπηκοότητα.

Λύθηκαν επίσης τα περίπλοκα ζητήματα ιδιοκτησίας της ελληνικής κοινότητας. Με τον Νόμο 5404/31.5.1949, τα βακούφια κατηγοριοποιούνται ρητά ως «κοινοτικά». Επίσης, στο περιθώριο των μεταρρυθμίσεων τα βακούφια απαλλάχθηκαν από τον «μόνο διαχειριστή» και ανέδειξαν δικές τους διαχειριστικές επιτροπές. Αν και τα κοινοτικά βακούφια διαχωρίστηκαν από τα προσαρτημένα βακούφια, πολλές ασάφειες ως προς την υπαγωγή τους σε παρόμοιες διατάξεις που αφορούν τη σχέση τους με τη Γενική Διεύθυνση Βακουφιών (κίνδυνος μαζμπουτοποίησης, δηλαδή, δέσμευσής τους), δημιούργησαν κενά και παρερμηνείες οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν λίγες δεκαετίες αργότερα σε βάρος της ακεραιότητας των κοινοτικών περιουσιών. Την ίδια χρονιά, το 1949, οι αρχές αποδέχτηκαν τον κατάλογο του 1936 ύστερα από μεγάλη περίοδο αβεβαιότητας και χωρίς να έχει

¹²⁷ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 230.

¹²⁸ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 248.

εφαρμοστεί πλήρως η Απόφαση 107¹²⁹. Η περιουσία του Ιδρύματος Μπαλουκλί αναγνωρίστηκε ως ιδιοκτησία του Πατριαρχείου τον Απρίλιο του 1949. Ένα μήνα αργότερα επανεισάχθηκε με νόμο ο θεσμός της διαχείρισης της περιουσίας των μειονοτικών κοινοτήτων από εκλεγμένους εκπροσώπους. Ο λεγόμενος φόρος mukata που αφορούσε ιδρύματα των κοινοτήτων, καταργήθηκε¹³⁰.

Κατά την προεκλογική εκστρατεία του 1946, αλλά και των μετέπειτα εκλογικών αναμετρήσεων, το ΔΚ επέκρινε προπαντός τον φορολογικό νόμο και υποσχέθηκε μάλιστα στα θύματα πως θα τους επέστρεφε τα ποσά των φόρων σε περίπτωση ανάληψης της εξουσίας από το ΔΚ. Η πρόθεση αυτή όμως δεν επιδοκιμάστηκε ούτε στον πολιτικό στίβο ούτε στην κοινή γνώμη. Το ΡΚ και ο Τύπος επιτέθηκαν με σφοδρότητα στην κριτική που ασκούσαν βουλευτές του ΔΚ όσον αφορά στον νόμο περιουσίας, αφού όπως και αποδείχθηκε, τα μέλη του ΔΚ δεν είχαν ποτέ σοβαρή πρόθεση να αποζημιώσουν τα θύματα αυτού του φόρου. Εδώ μοιάζει μάλλον δικαιολογημένη η επισήμανση ξένων παρατηρητών: «*Θα ήταν αφέλεια να πιστεύει κανείς πως το ΔΚ θα επέστρεφε το φόρο περιουσίας ή θα έθετε τέλος στις καμουφλαρισμένες διακρίσεις εις βάρος μειονοτήτων. Το ΔΚ είναι κι αυτό ένα εθνικιστικό κόμμα*»¹³¹.

Κυβέρνηση από το δημοκρατικό κόμμα (1950)

Ύστερα από την εκλογική νίκη του Δημοκρατικού Κόμματος την άνοιξη του 1950 παρατηρείται αρχικώς μια αποκλιμάκωση της έντασης στις σχέσεις της μη μουσουλμανικής μειονότητας με την κυβέρνηση του Αντνάν Μεντερές. Στο κομματικό πρόγραμμα της νέας κυβέρνησης, όπως είχε συμβεί και με τις προηγούμενες κυβερνήσεις, η περί εθνικισμού αντίληψη του κόμματος βασίστηκε σε αρχές περί υπηκοότητας. Προϋπόθεση για την απόκτηση της υπηκοότητας ήταν μια κοινή κουλτούρα και ένα κοινό ιδανικό, ανεπτυγμένα στην κοινή ιστορική διαδρομή. Από την άλλη πλευρά, κάθε πολίτης θεωρούνταν Τούρκος ανεξαρτήτως θρησκείας και φυλής (Κομματικός νόμος και πρόγραμμα του Δημοκρατικού Κόμματος, 15/10/1951).

Τον πρώτο καιρό διακυβέρνησης του ΔΚ οι μη μουσουλμανικές ομάδες ήλπιζαν πως η φιλελεύθερη πολιτική της νέας πολιτικής ηγεσίας θα σήμαινε και

¹²⁹ Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια*, όπ. π., σελ. 54.

¹³⁰ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 248.

¹³¹ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 233.

δημοκρατική στάση έναντι των μειονοτήτων της χώρας. Οι τεράστιες διευκολύνσεις που παραχώρησαν οι γραφειοκράτες του ΔΚ για την εκλογή των θρησκευτικών αρχηγών των εκάστοτε μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, φάνηκαν καταρχήν να επιβεβαιώνουν αυτές τις προσδοκίες. Και άλλα μέτρα της ηγεσίας του ΔΚ προμήνυαν μάλλον πως η κυβερνητική ελίτ θα προσέγγιζε με κάποια ανεκτικότητα τις εκάστοτε μειονοτικές ομάδες¹³².

Οι σχέσεις του Έλληνα Πατριάρχη Αθηναγόρα και των Τούρκων ηγετών εξελίχθηκαν πολύ θετικά μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΔΚ. Συνέπεια αυτών των δεδομένων υπήρξε το γεγονός ότι στις 27 Ιουλίου 1953 ο Πατριάρχης συναντήθηκε στην Άγκυρα με τον Τζελάλ Μπαγιάρ και τον Αντνάν Μεντερές και ένα χρόνο αργότερα επανέλαβε αυτή την επίσκεψη. Στις 10 Νοεμβρίου 1953 ο ίδιος προσκλήθηκε στον πανηγυρικό ενταφιασμό των λειψάνων του Ατατούρκ στο νεόδμητο μασωλείο στην Άγκυρα. Ένα χρόνο αργότερα, για πρώτη φορά στην ιστορία της Τούρκικης Δημοκρατίας, ο πρωθυπουργός της Τουρκίας επισκέφθηκε επισήμως τον Πατριάρχη στο Φανάρι¹³³.

Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους στην Τουρκία, πολιτικοί και θρησκευτικοί εκπρόσωποι της Ελλάδας και της Δύσης επισκέφθηκαν τον Πατριάρχη χωρίς περιορισμούς. Μεταξύ των σημαντικότερων επισκεπτών ήταν το βασιλικό ζεύγος Παύλου και Φρειδερίκης, το οποίο συνάντησε τον Πατριάρχη στις 13 Ιουνίου 1952¹³⁴.

Η εμπιστοσύνη των μη μουσουλμάνων στην κυβέρνηση του ΔΚ εκφράστηκε και στην εκλογική συμπεριφορά τους. Ως συνέπεια αυτού του γεγονότος, στις εκλογές του 1950 και του 1954, σχεδόν όλοι οι μη μουσουλμάνοι με δικαίωμα ψήφου ψήφισαν το ΔΚ¹³⁵. Σε αντίθεση με τη συνήθη επιφυλακτική στάση των μειονοτήτων, οι πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες υποστήριζαν ανοιχτά το ΔΚ, πράγμα που οδήγησε σε πολύ ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές και μεταξύ των μη μουσουλμάνων. Η πολιτική του ΡΚ αντιθέτως θεωρήθηκε από τις μειονότητες ως συνέπεια της ακραίας εθνικιστικής γραμμής των Νεότουρκων.

Με την άνοδο το Μεντερές στην εξουσία το 1950 και την εισροή του αμερικανικού κεφαλαίου στην Τουρκία, οι έλληνες επιχειρηματίες άρχισαν σιγά-σιγά

¹³² Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 242-243.

¹³³ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 40.

¹³⁴ Κ., Σταματόπουλος, *Η Τελευταία Αναλαμπή. Η Κωνσταντινουπολίτικη Ρωμιοσύνη στα Χρόνια 1948-1955*, Αθήνα: Εκδ. Δόμος, 1996, σελ.39.

¹³⁵ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ.,245.

να ξεπερνούν τις αρνητικές επιπτώσεις του φόρου βαρλίκ και να επανακτούν την παλιά τους οικονομική ισχύ. Ιδιαίτερα έντονη ήταν η ελληνική παρουσία στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου, στη βυρσοδεψία, στη ζαχαροπλαστική και στα επαγγέλματα¹³⁶. Οι έλληνες βιομήχανοι και επιχειρηματίες ήταν ικανοποιημένοι με την πολιτική του οικονομικού φιλελευθερισμού που ακολουθούσε η κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος, την οποία υποστήριξε σύσσωμη η ομογένεια στις εκλογές του 1946, 1950 και 1954

Σε σύγκριση με τις δεκαετίες του 1930 και 1940, στην αρχή της διακυβέρνησης από το ΔΚ δεν σημειώθηκαν επιθέσεις του Τύπου στους μη μουσουλμάνους. Ως το 1955 οι εφημερίδες περιορίζονταν κυρίως στην περιγραφή των εσωτερικών συγκρούσεων των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, τις εκλογικές διαδικασίες στις κοινότητες, καθώς και στη διοργάνωση των θρησκευτικών εορτών¹³⁷. Στο χρονικό διάστημα από το 1950 ως το τέλος του 1954, τυπώνονται στην εθνικιστική εφημερίδα «*Hürriyet*» μόνο δεκαπέντε ειδήσεις που μπορούν να θεωρηθούν ως επιθέσεις στις μειονότητες. Ωστόσο, μετά την αρχική ευφορία για τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των μη μουσουλμανικών ομάδων και των αρχών του ΔΚ, σύντομα φάνηκε πως η στάση του ΔΚ ιδίως έναντι των υποθέσεων των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, δεν διέφερε ουσιωδώς από τη θέση του ΡΚ¹³⁸.

Η άλλη όψη του νομίσματος

Η φαινομενικά φιλελεύθερη πολιτική που ακολουθούσαν το ΡΚ και το ΔΚ, από το 1946 και μετά, ήταν μόνο μια επίφαση καθοριζόμενη περισσότερο από υπολογισμούς σχετιζομένους με την εξωτερική πολιτική και την κομματική τακτική. Έτσι, μια μυστική αναφορά του ΡΚ του 1946 περιγράφει με σαφήνεια πώς η ηγετική ελίτ δεν αποδεχόταν τους μη μουσουλμάνους ως Τούρκους πολίτες, καθώς και τη στρατηγική του κράτους για την οριστική εκδίωξη αυτών των τμημάτων του πληθυσμού. Στην αναφορά ο τούρκικος εθνικισμός ορίζεται ως ενότητα γλώσσας, κουλτούρας και ιδανικού και συγχρόνως τονίζεται ότι οι μη μουσουλμάνοι δεν συμμερίζονται καμία από αυτές τις αρχές και έτσι συνεχίζουν την κοινοτική τους ζωή χωρίς να έχουν την πρόθεση να ενσωματωθούν στην τούρκικη κουλτούρα. Ως λόγος αυτών των επιλογών συμπεριφοράς προβάλλεται το γεγονός ότι τους λείπει η

¹³⁶ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 250.

¹³⁷ Ν., Γκιουβέν όπ. π., σελ. 247.

¹³⁸ Ν., Γκιουβέν όπ. π., σελ. 248.

ιστορική σύνδεση με τους Τούρκους, καθώς δεν είχαν συμμετάσχει στην ίδρυση, διατήρηση και υπεράσπιση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι μη μουσουλμάνοι, όπως οι Έλληνες, που έχουν να επιδείξουν δικό τους κράτος, θα προτιμούσαν να συνάψουν σχέσεις με αυτά τα εθνικά κράτη παρά να δείξουν πίστη στο τούρκικο. Όλα τα μέσα ενσωμάτωσης που έλαβε η κυβέρνηση απέτυχαν. Οι μη μουσουλμανικές μειονότητες δεν έδειχναν να πλησιάζουν καθόλου τους Τούρκους και μερικοί θα μπορούσαν να διαπράξουν και προδοσία. Σύμφωνα με την αναφορά, το να προσδοκά κανείς ότι αυτές οι ομάδες θα πραγματώσουν μαζί με τους Τούρκους την κομματική αρχή της ενότητας γλώσσας, κουλτούρας και ιδανικού θα σήμαινε να «απαιτεί το ανέφικτο». Για το λόγο αυτό, το «πρόβλημα» θα μπορούσε να λυθεί μόνο με τη μετανάστευση των μειονοτήτων εκτός Τουρκίας.

Η έκθεση αποκαλύπτει επίσης, ότι το 90% των μη μουσουλμάνων ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και αντιπροσώπευαν ένα «πιεστικό πρόβλημα». Αλλά προτού ασχοληθεί κανείς με αυτό το πρόβλημα, έπρεπε προπαντός η Ανατολία να εκκαθαριστεί από τους υπόλοιπους μη μουσουλμάνους. Μέσω της ανταλλαγής πληθυσμών δεν θα ζούσαν πια Έλληνες στην Ανατολία. Το αρμένικο ζήτημα στην Ανατολία είχε βέβαια διευθετηθεί με την εκτόπιση του 1915, αλλά επειδή ο αριθμός των Αρμενίων που εξακολουθούσαν να μένουν εκεί παρουσιαζόταν ανοδικός, έπρεπε να μεταφερθούν αρχικά στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί πάλι θα έπρεπε να παράσχουν στους μη μουσουλμάνους κάθε διευκόλυνση για να φύγουν στο εξωτερικό, αλλά και να τους αφαιρέσουν τυχόν οικονομικές προσόδους και να τους αρνηθούν το διορισμό σε κρατικές επιχειρήσεις.

Ο συντάκτης της αναφοράς αποφαινεται πως η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινουπόλεως αποτελούσε το ουσιαστικό πρόβλημα: *«Στην Κωνσταντινούπολη πρέπει να λάβουμε σοβαρά μέτρα εναντίον των Ελλήνων. Σχετικά μ' αυτό, μόνο ένα πράγμα μπορεί κανείς να πει: ως τον εορτασμό των 500 χρόνων από την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, αυτή η πόλη δεν θα πρέπει πλέον να έχει ούτε έναν Έλληνα κάτοικο»*¹³⁹.

Με βάση αυτή την αναφορά και παράλληλα με την κατά τα φαινόμενα φιλελεύθερα διαμορφωμένη μειονοτική πολιτική, συνεχίστηκαν με μυστικές διαταγές οι διακρίσεις εις βάρος αυτών των ομάδων. Έτσι, με μυστική επιστολή, «παρακάλεσαν» τις κατασκευαστικές εταιρίες που δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο

¹³⁹ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 136.

του Σχεδίου Μάρσαλ (1948-1949) στην κατασκευή αυτοκινητοδρόμων, λιμένων και αεροδρομίων και δούλευαν σε μεγάλο ποσοστό με ξένο κεφάλαιο, καθώς και τα αρμόδια υπουργεία και τις κρατικές επιχειρήσεις να μην προσλαμβάνουν μη μουσουλμάνους και ξένους διαμένοντες στην Τουρκία κατά την επιλογή του προσωπικού. Στην αγγελία της τούρκικης αεροπορικής εταιρίας για τεχνικό προσωπικό, μία από τις προϋποθέσεις για την υποβολή αίτησης ήταν να ασπάζεται ο αιτών την ισλαμική θρησκεία¹⁴⁰.

Είναι προφανές ότι το δεύτερο μισό του 1940, παρατηρείται μια πλήρης μεταστροφή της πολιτικής της Άγκυρας αναφορικά με την ελληνική μειονότητα και το Φανάρι, με γενναιόδωρες παροχές και ικανοποιήσεις αιτημάτων, σαφές δείγμα της πολιτικής εκδημοκρατισμού και προσπάθειας μιας καλής έξωθεν μαρτυρίας για τη χώρα, με στόχο όπως ήδη αναφέρθηκε την προσέγγιση του δυτικού στρατοπέδου και την ανάσχεση της σοβιετικής επιρροής. Ωστόσο, τα δύο αυτά στοιχεία, εκδημοκρατισμός και δυτικός προσανατολισμός, καθώς και οι ευεργετικές συνέπειές τους για την ελληνική μειονότητα στην Τουρκία, θα λειτουργούσαν τελικά αποπροσανατολιστικά τουλάχιστον για εκείνους που είχαν πιστέψει στην ριζική μεταστροφή της Άγκυρας, όπως ο Πατριάρχης Αθηναγόρας¹⁴¹.

B.3. Σεπτεμβριανά (1955)

Το ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα είναι αυτό που επιδείνωσε κατά τρόπο μη αναστρέψιμο τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και που έμελλε να κλονίσει την ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50 μεταξύ των δύο λαών, με αποτέλεσμα το όνειρο της αρμονικής συγκατοίκησης εντός των συνόρων της Τουρκίας να απομακρύνεται.

Το αίτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα είχε αποτελέσει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '40 πάγια θέση του Εθναρχικού Συμβουλίου της Κύπρου υπό τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Λεόντιο και τον διάδοχό του Μακάριο Β΄, ενώ είχε και τη στήριξη του κυπριακού κομμουνιστικού κόμματος ΑΚΕΛ¹⁴². Κορωνίδα του αγωνιστικού πνεύματος αποτέλεσε η διεξαγωγή δημοψηφίσματος στην Κύπρο τον

¹⁴⁰ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 137.

¹⁴¹ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 245.

¹⁴² Δ., Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959. Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 18-21.

Ιανουάριο του 1950 υπό τη μορφή συλλογής υπογραφών όπου το 95,7% των ελληνοκυπρίων τάχθηκε υπέρ της ένωσης, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των τουρκοκυπρίων¹⁴³.

Έτσι, τον Μάρτιο του 1950, οι τουρκοκύπριοι απεύθυνα «Διαμαρτυρία κατά της Επιθυμίας για Ένωση με την Ελλάδα» στα όργανα του ΟΗΕ, ζητώντας τη διατήρηση του «*status quo*» στο νησί, καθώς οποιαδήποτε αλλοίωση χαρακτηριζόταν ως κομμουνιστική ενέργεια. Στο υπόμνημα γινόταν λόγος εκτός των άλλων και για τη γεωγραφική γειτνίαση της Κύπρου με τα τουρκικά παράλια, από τα οποία απέιχε μόλις 90 χιλιόμετρα σε σύγκριση με τα 1.100 που τη χώριζαν από την Ελλάδα. Την αντίθεσή τους με την ένωση, είχαν εκφράσει 15.000 τουρκοκύπριοι με συγκέντρωσή τους στην κεντρική πλατεία της Λευκωσίας ήδη από τον Δεκεμβρίου του 1949¹⁴⁴.

Αιφνιδιασμένη από την τροπή των εξελίξεων η κυβέρνηση Πλαστήρα, αντιμέτωπη με την ορμή των λαϊκών μαζών, των εκπροσώπων της Εκκλησίας της Ελλάδας και τον βασιλικό οίκο της χώρας, εξαναγκάστηκε εκ των πραγμάτων να δεχτεί τους εκπροσώπους της εθναρχίας που είχαν ξεκινήσει μια διεθνή εκστρατεία ενημέρωσης της κοινής γνώμης¹⁴⁵.

Η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου Μακαρίου τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου και η άνοδος του στρατηγού Παπάγου στην πρωθυπουργία της Ελληνικής Κυβέρνησης, έδωσε νέα τροπή στις ελληνικές προθέσεις οι οποίες τα δύο πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50 ήταν να αποφύγουν κάθε άμεση εμπλοκή τους στο κυπριακό ζήτημα. Μετά από την απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να παραχωρήσει Σύνταγμα στην Κύπρο και ως εκ τούτου την εκχώρηση μιας ιδιότυπης αυτοδιοίκησης στο νησί η ελληνική κυβέρνηση, παρά το ότι ήταν αντίθετοι με αυτήν την κίνηση, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Παναγιώτης Πιπινέλης και οι διπλωμάτες Βασίλειος Μόστρας, πρέσβης στο Λονδίνο, ο Μιχαήλ Μελάς, μόνιμος αντιπρόσωπος στο ΝΑΤΟ και ο πρέσβης στην Άγκυρα Ιωάννης Καλέργης, προσέφυγε στα Ηνωμένα Έθνη ζητώντας στις 16 Αυγούστου 1954, την εγγραφή του θέματος εφαρμογής «των δικαιωμάτων αυτοδιάθεσης» για τον κυπριακό λαό, στην ημερήσια διάταξη της Ένατης Συνόδου της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ¹⁴⁶.

Όμως, στις 17 Δεκεμβρίου 1954, η Γενική Συνέλευση απέρριψε το αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης με το σκεπτικό «*η εξέταση του εν λόγω θέματος δεν κρινόταν*

¹⁴³ Α., Βλάχος, *Δέκα χρόνια κυπριακού*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1996, σελ. 24.

¹⁴⁴ Δ., Μιχαλόπουλος, *όπ. π.*, σελ. 22-24.

¹⁴⁵ Α., Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Εκδ. Σιδέρης, 2002, σελ.60.

¹⁴⁶ Α., Ηρακλείδης, *όπ. π.*, σελ. 61.

σκόπιμη.» Ακατανόητη φάνταζε η στάση της Κύπρου, ακόμα και σε χώρες όπως η Ινδία, Ινδονησία, Αίγυπτος, που επιδίωκε την προσάρτησή της σε χώρα δυτική και συντηρητική, αντί της ανεξαρτησίας¹⁴⁷.

Ένα μήνα αργότερα, τριμελής αντιπροσωπεία του τουρκικού Εθνικού Κόμματος της Κύπρου, θορυβημένη από τις εξελίξεις υπέβαλε στο Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών υπόμνημα διαμαρτυρίας της τουρκικής κοινότητας της νήσου κατά της προοπτικής ένωσής της με την Ελλάδα. Θέλοντας να κατευνάσει τα πνεύματα ο τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές, τόνιζε ότι το θέμα θεωρείται λήξαν εκφράζοντας έτσι την ελπίδα ότι δεν θα επηρέαζε πλέον αρνητικά τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας.

Τον Απρίλιο του 1955 ξεκινά τη δράση της η ΕΟΚΑ και θέλοντας να προλάβει τα γεγονότα η βρετανική κυβέρνηση απηύθυνε πρόσκληση συνάντησης σε Ελλάδα και Τουρκία για το τέλος Αυγούστου 1955 στο Λονδίνο, με θέμα την ασφάλεια στην Ανατολική Μεσόγειο. Η πρόσκληση έγινε άμεσα αποδεκτή από την τουρκική κυβέρνηση, καθώς την καθιστούσε «*de facto*» συμμετέχο του προβλήματος και της επίλυσής του, ενώ στην Αθήνα προκάλεσε συζητήσεις και διαβουλεύσεις οι οποίες κατέληξαν στην αποδοχή της πρότασης, παρά τους φόβους του Εθνικού Συμβουλίου της Κύπρου για μετατροπή του θέματος σε ελληνοτουρκική διένεξη¹⁴⁸.

Εντός του τεταμένου αυτού κλίματος άρχισαν στο Λονδίνο στις 29 Αυγούστου 1955, οι εργασίες της τριμερούς στις οποίες συμμετείχαν ο βρετανός υπουργός Εξωτερικών Χάρολντ Μακμίλλαν και οι ομόλογοί του από τουρκικής πλευράς Φατίν Ζορλού και από ελληνικής Στέφανος Στεφανόπουλος¹⁴⁹. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί η σύγκλιση της άποψης ελλήνων και ξένων αναλυτών βάσει της οποίας η εμπλοκή του τουρκικού παράγοντα υπήρξε αποτέλεσμα βρετανικής στρατηγικής¹⁵⁰.

Στο ίδιο μήκος κύματος ο Αμερικανός συγγραφέας Τζωρτζ Χόρτον υποστηρίζει ότι η τουρκική αντίδραση στο θέμα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, παρουσιάστηκε ως «*από μηχανής θεός*» για τους Βρετανούς, οι οποίοι την εκμεταλλεύτηκαν για να εδραιώσουν το στίγμα της δικής τους πολιτικής¹⁵¹. Την

¹⁴⁷ Δ., Μιχαλόπουλος όπ. π., σελ. 42 και Α., Ηρακλείδης, όπ. π., σελ. 43.

¹⁴⁸ Ν., Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981, σελ. 94.

¹⁴⁹ Ν., Σαρρής, *Η Άλλη Πλευρά: Διπλωματική χρονογραφία του διαμελισμού της Κύπρου με βάση τουρκικές πηγές*, τ. Α'-Β', Αθήνα: Γραμμή, 1983, σελ. 101-124.

¹⁵⁰ Α., Αλεξανδρής, *Το μειονοτικό ζήτημα*, όπ. π., σελ. 495.

¹⁵¹ Κ. G., Horton, *Countdown to Rebellion: British policy in Cyprus, 1939-1955*, New York: Greenwood Press, 1990, σελ.128.

άποψη αυτή συμερίζεται και η τουρκάλα ιστορικός Ντιλέκ Γκιουβέν, η οποία σε συνέντευξή της στο δημοσιογράφο Νίκο Παπαχρήστου τόνισε την ύπαρξη εγγράφων στα βρετανικά αρχεία στα οποία τίθεται το ερώτημα της ωφελιμότητας ενός ξεσηκωμού εναντίον των ρωμιών της Πόλης για την αγγλική κυβέρνηση¹⁵².

Επίσης, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται ότι η Τουρκία, μέσω των συμμαχιών της, είχε αναδειχθεί πρωταγωνιστής στην προσπάθεια οικοδόμησης ενός αμυντικού συστήματος στη Μέση Ανατολή, με τη συμμετοχή της στο Σύμφωνο της Βαγδάτης, καθώς επίσης ότι η στάση του Λονδίνου υπαγορευόταν από την στρατηγικής σημασίας θέση της Κύπρου. Συνεπώς, φάνταζε απολύτως λογική η πρόσκληση προς την Τουρκία σε μια διάσκεψη για θέματα της Ανατολικής Μεσογείου με έμφαση στην Κύπρο¹⁵³. Αντιθέτως, οι σχέσεις της Ελλάδας με τους δυτικούς συμμάχους της είχαν ψυχρανθεί εξ' αιτίας της στάσης που είχε υιοθετήσει υπέρ του ενωτικού κυπριακού αγώνα.

Κατά την πορεία των συνομιλιών στο Λονδίνο αμέσως φάνηκε η πλήρης διάσταση απόψεων των τριών συμμετεχόντων, αναφορικά με το κυπριακό ζήτημα. Από βρετανικής πλευράς, ο Μακμίλλαν, παρά τον εκ πρώτης όψεως χαρακτηρισμό του αιτήματος των Κυπρίων για αυτοδιάθεση ως «θεμιτό», επικαλούνταν στρατιωτικούς λόγους για την ανάγκη διατήρησης των βρετανικών δυνάμεων στο νησί, μεταθέτοντας έτσι την αυτοδιάθεση στο μέλλον. Από την πλευρά του, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Στεφανόπουλος, επεδίωκε τη δέσμευση του Λονδίνου ως προς το χρόνο εισαγωγής ενός φιλελεύθερου συντάγματος και την εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης. Στο αντίθετο μήκος κύματος ο Ζορλού, πλήρως αρνητικός στην πρόταση παραχώρησης συντάγματος, υποστήριζε την επιστροφή της μεγαλονήσου στην Τουρκία, σε περίπτωση αποχώρησης των Βρετανών από αυτήν. Αυτή η εκ διαμέτρου διάσταση απόψεων οδήγησε τα τρία μέρη στην απόφαση ολιγοήμερης διακοπής των συνομιλιών έως την 6η Σεπτεμβρίου¹⁵⁴.

Πράγματι, κατά την έναρξη των συζητήσεων ξανά, ο Μακμίλλαν παρουσίασε νέα πρόταση που προέβλεπε την διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί, την παραχώρηση συντάγματος, καθώς και ένα καθεστώς συνδιοίκησης Ελλάδας-Τουρκίας-Βρετανίας βάσει του οποίου, οι δύο χώρες θα διόριζαν ειδικούς

¹⁵² *Η Καθημερινή*, 11-9-2005.

¹⁵³ Ομιλία του πρωθυπουργού Adnan Menderess στο εστιατόριο Liman στις 24 Αυγούστου 1955 στο, *Σεπτεμβριανά 1955, Η Νύχτα των Κρυστάλλων του ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα, 1999, σελ. 47-52.

¹⁵⁴ Σ., Μάμαλος, *όπ. π.*, σελ. 301-302.

αντιπροσώπους με δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στον Βρετανό κυβερνήτη¹⁵⁵. Όμως ενώ οι συνομιλίες βρισκόταν σε εξέλιξη, οι πληροφορίες για την έναρξη σφοδρών επεισοδίων στην Κωνσταντινούπολη, οδήγησαν το απόγευμα της ίδιας μέρας, στην αναβολή των εργασιών και στην ουσιαστική επικύρωση της αποτυχίας τους.

Για την καλύτερη κατανόηση των συνθηκών που προκάλεσαν τα Σεπτεμβριανά επεισόδια θα πρέπει εδώ να διερευνήσουμε και τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της τουρκικής κοινωνίας κατά τη δεκαετία που μελετάμε, του 1950, που ευνόησε και ολοκλήρωσε ένα σχέδιο που είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1920, της πλήρους τουρκοποίησης της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας.

Τα ηνία της εξουσίας στην Τουρκία κατείχε από το 1950 το Δημοκρατικό Κόμμα με επικεφαλής τον Αντνάν Μεντερές, με δύο νικηφόρες εκλογικές αναμετρήσεις, το 1950 και το 1954, να το έχουν καταστήσει αδιαμφισβήτητο πρωταγωνιστή στην πολιτική σκηνή της χώρας. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι οι κυβερνήσεις του Μεντερές είχαν καταφέρει να εκτοπίσουν τους εκπροσώπους της παλαιάς γραφειοκρατίας και του στρατού και παράλληλα να διαχειριστούν τους οικονομικούς πόρους του σχεδίου Μάρσαλ. Ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής της ταυτίστηκαν με μια εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη που δεν είχε προηγούμενο στην τουρκική οικονομία.

Παράλληλα, κατά τη δεκαετία του 1950 άρχισε να παρατηρείται το φαινόμενο της σταδιακής μετανάστευσης πληθυσμού από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα, φαινόμενο που πήρε διαστάσεις επιδημίας στις επόμενες δεκαετίες. Παρόλα αυτά, η έλλειψη σταθερού προγράμματος εκσυγχρονισμού της χώρας σε σχέση με άλλους εξωγενείς παράγοντες, όπως η επιδείνωση των κλιματολογικών συνθηκών με άμεση επίπτωση στην πορεία της αγροτικής παραγωγής και οικονομίας στα μέσα της δεκαετίας, είχε σαν συνέπεια τη δημιουργία οικονομικού ελλείμματος, τη διεύρυνση του εξωτερικού χρέους, την αύξηση του πληθωρισμού και της μαύρης αγοράς.

Έτσι, μια σειρά μέτρων εναντίον του ευρύτερου δημόσιου τομέα της χώρας μετά τη νίκη των εκλογών του 1954, εγκαθίδρυσε ένα καθεστώς κυβερνητικού-πολιτικού ελέγχου που διόγκωσε τη λαϊκή δυσαρέσκεια. Άμεση συνέπεια αυτών ήταν

¹⁵⁵ Γ. Ν., Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1992, σελ. 342-343.

η απώλεια της εμπιστοσύνης των λαϊκών κυρίως στρωμάτων που εξαιτίας του υψηλού πληθωρισμού επλήγησαν άμεσα¹⁵⁶.

Το 1955, η δυσφορία αυτή άρχισε να γίνεται αισθητή στις λαϊκές μάζες και τα επεισόδια που ακολούθησαν κατά της εύρωστης οικονομικά ελληνικής κοινότητας αντικατοπτρίζουν αυτό το γενικό αίσθημα δυσαρέσκειας. Η σταδιακά αυξανόμενη παρουσία στην Κωνσταντινούπολη δυσαρεστημένων ομάδων ανέργων από την επαρχία αποτέλεσε την εύκολη λεία για την οργάνωση μιας «περιορισμένης» αρχικά, ανθελληνικής διαμαρτυρίας. Το γεγονός ότι στην καρδιά της Κωνσταντινουπόλεως τη δεκαετία του '50 η οικονομική και εμπορική δραστηριότητα βρισκόταν στα χέρια συμπαγών μειονοτικών ομάδων ρωμιών, εβραίων και αρμενίων, τους καθιστούσε αυτομάτως στα μάτια των απελπισμένων ανέργων τους μόνους υπεύθυνους για την φτώχεια τους. Δεν ήταν δύσκολο λοιπόν για τους διοργανωτές των επεισοδίων να βρουν έρεισμα στη λαϊκή δυσαρέσκεια και να κατευθύνουν το μένος τους κατά αυτών των μειονοτήτων.

Ο Μεντερές προέβη και σε μία ακόμη κίνηση προπαγανδισμού, σε ομιλία του στις 25 Αυγούστου 1955 είχε αναφερθεί στις φήμες για επικείμενες βιαιότητες Ελληνοκυπρίων εναντίον των Τουρκοκυπρίων¹⁵⁷. Ο Νεοκλής Σαρρής στο «Παραδόσεις πολιτικής ψυχολογίας» προχωράει ένα βήμα παρακάτω αναλύοντας την ψυχολογία του πλήθους καθώς τα γεγονότα: «...αποτελέσαν συνθήκες εκτόνωσης μιας ολόκληρης κοινωνίας που φορτίστηκε μεθοδευμένα από συγκεκριμένη θεώρηση των εξωτερικών σχέσεων της χώρας, μεταθέτοντας σ' αυτήν το άγχος των συνθηκών των εσωτερικών οικονομικών σχέσεων»¹⁵⁸.

Επίσης, «Η καταστροφική μανία όπως γράφτηκε κατά ελληνικών περιουσιακών στοιχείων, η βεβήλωση των τόπων λατρείας τους, η σύληση νεκροταφείων αποδεικνύει ότι ο ερεθισμός δεν είχε συνάφεια προς το κυπριακό ή τις πολιτικές εξελίξεις αναφορικά με τις σχέσεις Τουρκίας προς την Ελλάδα, αλλά προς την ουσία αυτών των σχέσεων... Αλλά και επιπλέον, φέρνει στην επιφάνεια κάτι το περισσότερο μύχιο και ίσως κάτι το σφαιρικό: τα αζεπέραστα κατά πως φαίνονται πλέγματα της τουρκικής

¹⁵⁶ Ε., Χατζηβασιλείου, *Η τελευταία περίοδος της αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959*, ΙΕΕ. τ. ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδ. Αθηνών, 2000, σελ. 443-444.

¹⁵⁷ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 45.

¹⁵⁸ Ν., Σαρρής, *Παραδόσεις πολιτικής ψυχολογίας*, Αθήνα, 1975, σελ. 103.

κοινωνίας κατέναντι του τρόπου ζωής, του πολιτισμικού συγκειμένου των Ελλήνων με αφετηρία την οικονομική υπεροχή και ευημερία τους»¹⁵⁹.

Έκθεση του γερμανικού προξενείου της Κωνσταντινούπολης αναφέρει ότι στις 24 Αυγούστου 1955, δεκαπέντε μέρες πριν τα Σεπτεμβριανά, είχε προαποφασιστεί η επιβολή στρατιωτικού νόμου για ένα χρόνο, ώστε να περιοριστεί η δράση της αντιπολίτευσης. Υπό αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εξεταστεί και η απόρριψη του αιτήματος Ινονού, αρχηγού του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, να περιοριστεί η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου μόνο στην Κωνσταντινούπολη και όχι στη Σμύρνη και στην Άγκυρα. Παρατηρείται λοιπόν μια σύμπτωση απόψεων Τούρκων και Ελλήνων ερευνητών που συγκλίνουν στην άποψη ότι η κυβέρνηση Μεντερές θέλησε να στρέψει το κέντρο βάρους της κοινής γνώμης στο ζήτημα της Κύπρου, για να απεμπλακεί από την σοβούσα εσωτερική κρίση¹⁶⁰.

Τον Αύγουστο του 1954 ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη οργάνωση της «Εθνικής Ένωσης Τούρκων Φοιτητών» με την επωνυμία «Η Κύπρος είναι τουρκική» για την προάσπιση των συμφερόντων των Τουρκοκυπρίων, τα μέλη της οποίας άγγιζαν τους 200.000 εγγεγραμμένους¹⁶¹. Στην ιδρυτική του συνεδρίαση μεταξύ άλλων είχε κληθεί ο ομογενής βουλευτής Αλέξανδρος Χατζόπουλος να συμμετέχει στη διοικούσα επιτροπή και ζητήθηκε από τον Πατριάρχη Αθηνάγορα η αρωγή του, ώστε τα σωματεία και οι σύλλογοι της ομογένειας να ταχθούν υπέρ της τουρκικής άποψης περί του κυπριακού¹⁶².

Ο πρόεδρος του σωματείου Χικμέτ Μπιλ, στις 16 Αυγούστου του 1955, απήλυθε προς τους τοπικούς συλλόγους μυστική εγκύκλιο πληροφορώντας τα μέλη τους, ότι οι Έλληνες της Κύπρου προετοίμαζαν στις 28 Αυγούστου γενική σφαγή των Τούρκων κατοίκων της νήσου, ενώ εξέφραζε την πεποίθηση ότι «εάν υψωθεί μια ανδρική φωνή θα επτσούντο» τόσο η Αθήνα όσο και το Λονδίνο¹⁶³.

Πρωταρχικό ρόλο στην προσπάθεια αυτή διαδραμάτισε και ο εκ' Θεσσαλονίκης δημοσιογράφος Σεμπάτ Σιμαβί, ο οποίος ανήκε στην ισχυρή ομάδα των εξισλαμισμένων Εβραίων (Ντόνμε) και γνώρισε μεγάλη δημοσιογραφική επιτυχία με την ημερήσια εφημερίδα Χουριέτ (Ελευθερία), το πρώτο φύλλο της

¹⁵⁹ Ε., Σαρίογλου-Τσάκου - Κ., Σαρίογλου, *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά*, Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 2006, σελ.156.

¹⁶⁰ Ν., Γκιουβέν, *όπ. π.*, σελ. 20-21.

¹⁶¹ Σ., Βρυώνης, *όπ. π.*, σελ. 49-53.

¹⁶² Χ., Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά*, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000, σελ. 183-187.

¹⁶³ Δ., Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959. Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σελ. 69-72.

οποίας κυκλοφόρησε την 1η Μαΐου 1948. Η επιτυχία της στηριζόταν σε πολλά φθηνά αναγνώσματα, στα αθλητικά νέα και στις διαστρεβλωμένες ειδήσεις που στερούνταν σοβαρότητας με σκοπό την αναμόχλευση του μίσους κατά της Ελλάδας, των Ελλήνων της Κύπρου και της Κωνσταντινουπόλεως καθώς και κατά του Φαναριού. Η Αγγλία ενίσχυσε ποικιλοτρόπως την προσπάθεια του Σιμαβί, προμηθευοντάς τον ακόμη και με τις πιο τέλειες τυπογραφικές εγκαταστάσεις. Η εντυπωσιακή επιτυχία της Χουριέτ οδήγησε και τις άλλες τουρκικές εφημερίδες να εφαρμόσουν την ίδια ανθελληνική πρακτική¹⁶⁴.

Σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και πραγματοποίηση των γεγονότων της 6^{ης} και 7^{ης} Σεπτεμβρίου διαδραμάτισε και ο Σύλλογος για την βοήθεια των προσφύγων της Δυτικής Θράκης, ο οποίος σκοπίμως παρέμεινε άγνωστος για τους πολλούς, όπως τονίζει ο Γεώργιος Καρβουνίδης στην αναφορά του για τα επεισόδια. Ο Σύλλογος αυτός συστήθηκε το καλοκαίρι του 1953 από ομάδα επιστημόνων και ανωτέρων κρατικών υπαλλήλων, οι οποίοι καταγόμενοι από τη Δ. Θράκη σπούδασαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη. Ο πραγματικός σκοπός του Συλλόγου, διότι η ύπαρξη προσφυγικού ζητήματος την συγκεκριμένη περίοδο φαίνεται ακατανόητο, αποκαλύπτεται στην αναφορά της Γενικής Συνέλευσης του Διοικητικού Συμβουλίου της 17^{ης} Οκτωβρίου του 1954 στην οποία μεταξύ άλλων αναφέρεται: «...*Όπως οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως έχουν ελευθερίαν, ανέσεις και άθικτα όλα τους τα δικαιώματα, τα ίδια πράγματα πρέπει να έχουν και οι Τούρκοι της Δ. Θράκης. Διά να επιτευχθή τούτο πρέπει ή να εξυψωθούν οι Τούρκοι της Δ. Θράκης από πάσης απόψεως, διά να φθάσουν εις το επίπεδον των Ελλήνων της Κων/πόλεως, ή οι Έλληνες της Κων/πόλεως πρέπει να κατέλθουν ίνα εξισωθούν με την κατάστασιν των Τούρκων της Δ. Θράκης*»¹⁶⁵.

Από την αναφορά αυτή φαίνεται ότι η παρουσία των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη κατέχοντας ανώτερο βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο, έναντι των Τούρκων της Δ. Θράκης, λόγω της παρουσίας του Πατριαρχείου, των διαφόρων ιδρυμάτων και της άρτιας κοινοτικής τους οργάνωσης που δεν μπορούσε να συγκριθεί με την πολύ πιο περιορισμένη συλλογική οργάνωση των Τούρκων της Δ. Θράκης, άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο δυσάρεστη.

¹⁶⁴ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 495-496.

¹⁶⁵ Έκθεση Καρβουνίδη, στο, Γ. Ν., Δρίνης, (επιμ.), *Σεπτεμβριανά 1955: Η «νύχτα των κρυστάλλων» του Ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 1999, σελ.228.

Το ήδη βεβαρημένο κλίμα πυροδοτήθηκε όταν κυκλοφόρησε η είδηση για έκρηξη βόμβας στο σπίτι που θεωρείται ότι είχε γεννηθεί ο Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Η εφημερίδα *«Ιστανμπούλ Εξπρές»* δημοσιοποίησε το γεγονός με δραματικούς τόνους και μισή ώρα αργότερα, πραγματοποιήθηκε *«αυθόρμητη»* διαμαρτυρία στην κεντρική πλατεία Ταξίμ των φοιτητών της οργάνωσης *«Η Κύπρος είναι ελληνική»* στην οποία προστέθηκαν εξαγριωμένα πλήθη που από το προηγούμενο βράδυ είχαν αρχίσει να καταφθάνουν, ομαδικά και οργανωμένα από την επαρχία και την γύρω περιοχή, στην Κωνσταντινούπολη. Ο δυναμισμός του πλήθους και ο συνεχώς αυξανόμενος φανατισμός έλαβε ανεξέλεγκτες διαστάσεις με συνέπεια την απώλεια οποιουδήποτε ελέγχου¹⁶⁶.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία: 1.004 σπίτια, 4.348 καταστήματα, 110 εστιατόρια και καφενεία, 21 εργοστάσια, 27 φαρμακεία, 18 φούρνοι καταστράφηκαν μέσα σε έξι ώρες¹⁶⁷. Από τους 95 καταγεγραμμένους ορθόδοξους ναούς της ευρύτερης περιοχής, οι 61 είτε καταστράφηκαν είτε υπέστησαν ζημιές, ενώ 8 από αυτούς έγιναν παρανάλωμα του πυρός. Έκθεση ωστόσο του Ι. Φρυδά, αξιωματούχου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, ανέβαζε τον αριθμό των κατεστραμμένων ναών σε 75, ενώ 10 επιπλέον ναοί παρατίθενται από την Επιτροπή Επισκευών της Κωνσταντινουπόλεως. Σε αυτούς θα πρέπει να προστεθούν είκοσι έξι σχολεία και πέντε αθλητικοί σύλλογοι που καταστράφηκαν. Εκτεταμένες ζημιές εκτός από το κέντρο της Πόλης, κατεγράφησαν στην παλιά βυζαντινή Πόλη, στα Ταταύλα, στα Ψωμαθειά, στα Πριγκηπόνησα, στην ασιατική και ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου κ.α.

Τα κοιμητήρια των κοινοτήτων, με πρώτο το κεντρικό νεκροταφείο της Κωνσταντινουπόλεως στην περιοχή Σισλί, υπέστησαν βεβηλώσεις και βανδαλισμούς, όπως και το μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στο Βαλουκλή, όπου οι τάφοι των πατριαρχών κυριολεκτικά θρυμματίστηκαν: *«Η σκηνή είναι αδύνατον να περιγράψει. Εδώ οι τάφοι των πατριαρχών είχαν ανοιχτεί και τα οστά διασκορπιστεί, η εκκλησία και το μοναστήρι κατεστράφησαν ολοσχερώς από τη φωτιά»*, αναφέρεται σε έκθεση αντιπροσωπείας του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών που επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη στις αρχές Νοεμβρίου 1955¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ. 248.

¹⁶⁷ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ.499-500.

¹⁶⁸ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 311.

Εκτεταμένες καταστροφές κατεγράφησαν όμως και στις τρεις Μητροπόλεις που περιστοίχιζαν την Αρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως¹⁶⁹. Χαρακτηριστικό των βιαιοτήτων εκείνης της νύχτας αποτελεί το γεγονός ότι δεκαέξι ρωμιοί έχασαν τη ζωή τους, τριάντα δύο τραυματίστηκαν σοβαρά, ενώ κατεγράφησαν και περιπτώσεις βιασμών¹⁷⁰. Στη Σμύρνη, όπου δεν υπήρχε ελληνική μειονότητα, ο όχλος επιτέθηκε κατά του Προξενείου της Ελλάδας και προέβη σε βιαιοπραγίες κατά των Ελλήνων επιτελών του Στρατηγείου του ΝΑΤΟ και των οικογενειών τους¹⁷¹.

Σύμφωνα με πρώτες εκτιμήσεις της αμερικανίδας προξένου Κάθριν Μπρέκεν οι υλικές ζημιές υπολογίζονταν να ξεπερνούν τα 300.000.000 τουρκικές λίρες, ενώ σύμφωνα με τους υπολογισμούς του προεδρείου του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών που επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη για να διαπιστώσει επί τόπου τα συμβάντα, η εκτίμηση των υλικών ζημιών ανερχόταν σε 150.000.000 δολάρια¹⁷².

Ο Γιάννης Ν. Δρίνης σκιαγραφώντας αδρά τα τραγικά γεγονότα, μεταξύ άλλων, αναφέρει τα εξής¹⁷³: *«Τα Σεπτεμβριανά γεγονότα δεν αποτελούν παρά μία σύντομη «τομή» στην πρόσφατη ιστορία του ελληνισμού της Πόλης. Και μάλιστα όχι τη μόνη, αφού είχαν προηγηθεί η επιστράτευση των είκοσι ηλικιών και η επιβολή του φόρου περιουσίας. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατό να συνειδητοποιήσει κανείς τις πραγματικές διαστάσεις της «τομής» αυτής, αν δεν έχει γνώση της «διάρκειας» που διακόπτεται...»*.

Ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε αποτελεί και η μαρτυρία της Μαρία Ανδρέου Κανάκη¹⁷⁴: *«...Ακούγαμε τον θόρυβο που γινόταν στο διαμέρισμά μας, το σπάσιμο των γυαλικών, το σπάσιμο των επίπλων και των άλλων αντικειμένων.... τόσο πολύ φοβηθήκαμε, που δεν σκεφτήκαμε να πάρουμε τον θησαυρό μας, τα χρήματά μας και τον πολύτιμο σταυρό και να καταφύγουμε στην κρύπτη μας, όπου ήμασταν ασφαλείς. Κοιτάζαμε πώς να σώσουμε τη ζωή μας. Τα κοσμήματα αντικαταστάθηκαν, τα χρήματα επίσης, αλλά ο πολύτιμος σταυρός χάθηκε για πάντα.... την Κυριακή 11 Σεπτεμβρίου πήγαμε στο Βαλουκλή. Θέαμα φρικτό και αποτρόπαιο. Δεν μπορούσε να το συλλάβει ο νους μας. Πέρασαν τόσα χρόνια και όμως έμειναν*

¹⁶⁹ Χ., Χρηστίδης, όπ. π., σελ. 139-142.

¹⁷⁰ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ.499.

¹⁷¹ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ.45-46.

¹⁷² Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 259-260.

¹⁷³ Γ. Ν., Δρίνης, (επιμ.), *Σεπτεμβριανά 1955: Η «νύχτα των κρυστάλλων» του Ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 1999, 3^ο μέρος.

¹⁷⁴ Μ. Α., Κανάκη, στο, Γ. Ν., Δρίνης, (επιμ.), *Σεπτεμβριανά 1955*, όπ. π., σελ. 65-67.

βαθιά χαραγμένα στη μνήμη μου. Επισκεφθήκαμε τους τάφους των Πατριαρχών. Κατεστραμμένοι και αυτοί εκτός από τον τάφο του Πατριάρχου Βενιαμίν...».

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η μαρτυρία του Βασίλη Πορτοκάλη, ο οποίος αναφερόμενος στα τραγικά γεγονότα αναφέρει χαρακτηριστικά¹⁷⁵: «...Ήταν μια καταστροφή τρομερή, την οποία ήμουν τελείως απροετοίμαστος για να αντιμετωπίσω... Ο όχλος κατέβαινε προς εμάς, πλησίασε στο εστιατόριο το *Degustation* και πλάι του το μαγαζί μας, όλο τζαμαρία, ένα παραλληλόγραμμο κλουβί την γωνία του Πασάζ... Σε λίγα λεπτά δεν είχε μείνει τίποτε... Περνώντας από τα Ορθόδοξα νεκροταφεία του Σισλί, είδα πολύ κόσμο και συνωστισμό μπροστά στην πόρτα, ενώ ο στρατός απαγόρευε την είσοδο. Εδώ πληροφορήθηκα ότι οι κανίβαλοι Τούρκοι είχαν καταστρέψει και ξεθάψει νεκρούς, καίγοντας και το πανάρχαιο εθνικό οστεοφυλάκιο και το παρεκκλήσι στο οποίο ήταν στεγασμένο... Απέναντι από τα νεκροταφεία ήταν η κρατική ηλεκτρική εταιρεία, η οποία έβαλε προβολείς και φώτιζε τα νεκροταφεία για να διευκολύνει την καταστροφή τους τη νύχτα, αφού στα νεκροταφεία δεν υπήρχε φως».

Η τάση της επιστημονικής βιβλιογραφίας να εξετάζει τα «Σεπτεμβριανά», κυρίως σε σχέση με το Κυπριακό, πρέπει να θεωρηθεί παραπλανητική. Μάλλον η πολιτική συγκυρία του Κυπριακού ήταν μια ευπρόσδεκτη αφορμή για να συνεχιστεί η πολιτική των διώξεων έναντι των μη μουσουλμάνων, η οποία ακολουθούνταν από τη δεκαετία του '20. Ο στόχος των κυβερνήσεων του ΡΚ να «αποκαθάρουν» τις επαρχίες της Ανατολίας από Χριστιανούς και Εβραίους και να συγκεντρώσουν τις μειονότητες στις λιγιστές μητροπόλεις της χώρας (κυρίως στην Κωνσταντινούπολη), είχε επιτευχθεί ήδη πριν τη δεκαετία του '50. Από δω και στο εξής, όπως προκύπτει από μια έκθεση του 1946 για την κατάσταση των μειονοτήτων, έπρεπε να προωθηθεί η «αποχριστιανοποίηση» και η «αποεβραιοποίηση» της Κωνσταντινουπόλεως. Ήδη το γεγονός ότι ελάχιστα περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις που καταστράφηκαν ανήκαν σε Έλληνες δείχνει ότι οι βιαιοπραγίες δύσκολα θα μπορούσαν να εξηγηθούν μόνο με το μοτίβο των αντιποίνων για την κυπριακή πολιτική της Ελλάδας¹⁷⁶.

Το συμπέρασμα του Αμερικανού γενικού προξένου για τα γεγονότα ήταν μάλλον η καλύτερη πιστοποίηση του ρόλου της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας κατά τη διάρκεια της νύκτας της 6^{ης} - 7^{ης} Σεπτεμβρίου: «*Ανθελληνικά και κατ' επέκταση, αντιμειονοτικά αισθήματα βρίσκονταν σε έξαρση αρκετούς μήνες πριν τα γεγονότα της*

¹⁷⁵ Β., Πορτοκάλη, στο, Γ. Ν., Δρίνης, (επιμ.), *Σεπτεμβριανά 1955*, όπ. π., σελ. 69-73.

¹⁷⁶ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 338-339.

6^{ης} Σεπτεμβρίου. Αυτά τα γεγονότα, αν και εκδηλώθηκαν με αφορμή το κυπριακό ζήτημα και πυροδοτήθηκαν από την είδηση για επίθεση στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Ατατούρκ, ήταν βασικά μια αντιχριστιανική και αντιμειονοτική εξέγερση, από αυτές που αρκετές φορές έχουν καταγραφεί στην τουρκική ιστορία»¹⁷⁷.

Η ευθύνη της τουρκικής κυβέρνησης απεδείχθη, δικαστικά έστω, από το επαναστατικό συνταγματικό δικαστήριο της Πλάτης, το 1961¹⁷⁸.

Τα «Σεπτεμβριανά» προκάλεσαν πολλά μεταναστευτικά κύματα μεταξύ Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων. Σύμφωνα με επίσημα κυβερνητικά στοιχεία το 1955 διέμεναν ακόμα στην Τουρκία 79.691 ελληνόφωνοι, το 1960 αυτός ο αριθμός μειώθηκε σε 65.139 και πέντε χρόνια αργότερα σε 48.096. Για μεγάλο μέρος των μη μουσουλμάνων τα «Σεπτεμβριανά» ήταν η τελειωτική απόδειξη ότι δεν γινόταν αποδεκτοί ως Τούρκοι πολίτες. Η πεποίθηση ότι, ανεξάρτητα από ποιο κόμμα κυβερνούσε, ήταν εκτεθειμένοι και σε μελλοντικές δυσμενείς διακρίσεις, έκανε ισχυρότερη την επιθυμία τους να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό. Μετά το 1955 αυτή η εξέλιξη σήμανε το τέλος της συνύπαρξης πολλών θρησκειών στην κοσμοπολίτικη Κωνσταντινούπολη¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Σ., Βρυώνης, όπ. π., σελ. 482.

¹⁷⁸ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 46.

¹⁷⁹ Ν., Γκιουβέν, όπ. π., σελ. 339.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Γ.1. Διώξεις των Ελλήνων της Πόλης από το Δημοκρατικό Κόμμα-Στρατιωτικός νόμος του 1960

Το διάστημα από τα Σεπτεμβριανά έως και την πτώση της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος και την εγκαθίδρυση στρατιωτικού νόμου από τον Ινόνου το 1960, είναι πλούσιο σε γεγονότα που κατά κάποιον τρόπο προετοιμάζαν το έδαφος για την συνέχιση του σχεδίου οριστικής απομάκρυνσης του ελληνικού στοιχείου από την Κωνσταντινούπολη. Πριν όμως αναφερθούμε σε αυτά και δεδομένου ότι, οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου θα αποτελέσουν από εδώ και στο εξής βαρόμετρο για την τύχη της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, στο σημείο αυτό θα παραθέσουμε τις πιο σημαντικές στιγμές από τις συναντήσεις και τις διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν για τη λύση του γνωστού έως και σήμερα θέματος του Κυπριακού.

Το Κυπριακό είχε τελματωθεί μετά τις συνομιλίες Μακάριου-Χάρντιγκ μεταξύ Οκτωβρίου 1955 και Φεβρουαρίου 1956¹⁸⁰, το σχέδιο Ράντκλιφ τον Φεβρουάριο 1956 και τη δήλωση του υπουργού των Αποικιών Λέννοξ-Μπούτ τον Δεκέμβριο 1956¹⁸¹. Το σχέδιο Μακμίλλαν τον Ιούνιο 1958, καθόριζε τριμερή συγκυριαρχία Ελλάδας-Τουρκίας-Αγγλίας στην Κύπρο¹⁸². Στις 22 Σεπτεμβρίου 1958 εμφανίζεται στον τύπο η μονομερής δήλωση του Μακαρίου ότι δέχεται την ανεξαρτησία αντί της Ένωσης ως λύση. Τον Νοέμβριο 1958, η Ελλάδα κατέθεσε στον ΟΗΕ ένα σχέδιο απόφασης με το οποίο εκκαλείτο η Βρετανία να αποδώσει ένα καθεστώς ανεξαρτησίας στην Κύπρο, μετά από ένα διάστημα αυτοδιοίκησης. Προηγουμένως, στις 19 Νοεμβρίου, η Βρετανία είχε καταθέσει ένα σχέδιο που ζητούσε την έκφραση θετικής γνώμης του Οργανισμού για το σχέδιο Μακμίλλαν¹⁸³.

Στην συζήτηση που έγινε στον ΟΗΕ, η Ελλάδα τελικά δεν πέτυχε τα ζητούμενα αποτελέσματα και αυτό αποτέλεσε τουρκική νίκη. Στις 6 Δεκεμβρίου 1958 πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση Αβέρωφ-Ζορλού στην Νέα Υόρκη, χωρίς τη συμμετοχή της Αγγλίας. Στις 18 Δεκεμβρίου 1958 πραγματοποιήθηκε μια

¹⁸⁰ Για λεπτομερή περιγραφή βλ. Ν., Κρανιδιώτης, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρντιγκ 1955-1956*, Αθήνα: Ολκός, 1987.

¹⁸¹ Ε., Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, τ. Α΄, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1982, σελ. 108-109.

¹⁸² Γ. Ν., Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1992, σελ. 354-356.

¹⁸³ Β., Μούτσουλου, *όπ. π.*, σελ. 54-55.

δεύτερη συνάντηση μεταξύ τους στο Παρίσι, στα πλαίσια της Υπουργικής Διάσκεψης του ΝΑΤΟ. Η Ελλάδα και η Τουρκία συμφωνούσαν στην ίδρυση ενός ανεξάρτητου κράτους στην Κύπρο, αποκλείοντας την διχοτόμηση ή την Ένωση με την Ελλάδα. Κατά τις συναντήσεις των δύο υπουργών στο Παρίσι μεταξύ 18-20 Ιανουαρίου 1959, υπήρξε πρόοδος αλλά όχι συμφωνία επειδή ο Ζορλού ζητούσε μια τουρκική στρατιωτική βάση στην Κύπρο, κάτι που δεν αποδεχόταν η ελληνική πλευρά, όπως επίσης και την άλλη πρόταση για την ίδρυση χωριστών δήμων στις πέντε μεγάλες πόλεις, ελληνικών και τουρκικών, στο οποίο όμως η κυπριακή πλευρά δέχτηκε.

Οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στην απόφαση συνέχισής τους στη Ζυρίχη με την συνάντηση των πρωθυπουργών Καραμανλή-Μεντερές μεταξύ 5-11 Φεβρουαρίου 1959 όπου οι ενδιαφερόμενες πλευρές συμφώνησαν σε όλα τα θεμελιώδη ζητήματα που αφορούσαν το εσωτερικό καθεστώς. Προβλεπόταν η δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους με αποκλεισμό τόσο της Ένωσης όσο και της διχοτόμησης με προεδρικό πολίτευμα, ελληνοκύπριο πρόεδρο και τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο¹⁸⁴.

Η τελική συμφωνία προέβλεπε μια Συνθήκη Εγγύησης με τη συμμετοχή της Βρετανίας, το δικαίωμα επέμβασης των τριών εγγυητικών δυνάμεων, που περιοριζόταν στο στόχο επαναφοράς στο καθεστώς που είχε συμφωνηθεί στη Ζυρίχη σε περίπτωση διατάραξής του, την υπογραφή μιας Συνθήκης Συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου, με δύναμη που θα αποτελούνταν από 950 Έλληνες στρατιώτες και 650 Τούρκους και τις γενικές γραμμές του μελλοντικού συντάγματος της Κύπρου. Μοναδικό διχοτομικό στοιχείο παρέμεινε η δημιουργία των πέντε χωριστών δήμων, στην οποία παρά τις αντιρρήσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης επέμεινε ο Μακάριος¹⁸⁵.

Μεταξύ αυτών που αποφασίστηκαν στη Ζυρίχη, ήταν η πραγματοποίηση μιας δεύτερης συνάντησης στο Λονδίνο, με τη συμμετοχή και του Βρετανού πρωθυπουργού Μακμίλλαν, για την επικύρωσή τους. Η Διάσκεψη του Λονδίνου υπήρξε πενταμελής με τη συμμετοχή και εκπροσώπων των Ελληνοκυπρίων με επικεφαλής τον Μακάριο και των Τουρκοκυπρίων με επικεφαλής τον Δρ. Κουτσούκ και πραγματοποιήθηκε στις 17-19 Φεβρουαρίου 1959. Στο Λονδίνο υπογράφηκαν τα τρία κείμενα της Ζυρίχης, μια δήλωση της Βρετανίας για τις στρατιωτικές βάσεις στην Επισκοπή και στη Δεκέλεια, καθώς και την αποδοχή της από την Ελλάδα και την Τουρκία, δηλώσεις των αντιπροσωπειών των Ελληνοκυπρίων και

¹⁸⁴ Ε., Χατζηβασιλείου, *όπ. π.*, σελ. 459-463.

¹⁸⁵ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 58.

Τουρκοκυπρίων για την αποδοχή των κειμένων και μια συμφωνία για τα μεταβατικά μέτρα που θα εφαρμόζονταν μέχρι την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με τα κείμενα αυτά ιδρύθηκε το ανεξάρτητο κράτος της Κύπρου με σύνταγμα που τέθηκε σε ισχύ στις 6 Απριλίου 1960 και με το οποίο αναγνωρίζονται στου Τουρκοκυπρίου αυξημένα δικαιώματα, σε σχέση με την πληθυσμιακή τους αναλογία¹⁸⁶.

Ένα από τα γεγονότα που φαίνεται να προλείανε το έδαφος για την οριστική απομάκρυνση των Ελλήνων από την Πόλη, αποτελεί η διάρρηξη της Ελληνικής Πρεσβείας στην Άγκυρα τον Αύγουστο του 1956 και η κλοπή απόρρητων εγγράφων, μέρος των οποίων αναφέρονταν σε θέματα άμυνας της χώρας. Γι αυτό το εξαιρετικά σοβαρό επεισόδιο η Ελλάδα κατηγορήσε ως υπεύθυνη την Τουρκία. Κάποια από αυτά τα έγγραφα που εκλάπησαν, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν προς την κατεύθυνση της υλοποίησης του σχεδίου απομάκρυνσης των ελλήνων.

Στην ίδια λογική κινείται και το γεγονός ότι, η Άγκυρα σκλήρυνε τη στάση της απέναντι στους ξένους δημοσιογράφους δηλώνοντάς τους ότι θα επιτρέπονταν μόνο αντικειμενικά ειδησεογραφικά σχόλια, αφού ήδη πριν είχε συλλάβει τον συγγραφέα Αζίζ Νεσίν και τον στενό συνεργάτη του Ναζίμ Χικμέτ, Κεμάλ Ταχίρ, ως δήθεν υποκινητές των ταραχών, καθώς επίσης και τον Ανδρέα Λαμπίκη, εκδότη της «Κωνσταντινουπολίτικης Ελεύθερης Φωνής», που εκτός από τη σύλληψή του στις 16 Σεπτεμβρίου 1955 οι τουρκικές αρχές προχώρησαν και στην απαγόρευση της έκδοσης της εφημερίδας του. Επίσης ο ανταποκριτής της αθηναϊκής εφημερίδας *Έθνος* και πατριαρχικός φωτογράφος Δημήτρης Καλούμενος, ο οποίος απathanάτισε λεπτομερώς με κίνδυνο της ζωής του, όλες τις καταστροφές που προκλήθηκαν από τα γεγονότα της 6^{ης} και 7^{ης} Σεπτεμβρίου και κατόπιν κατάφερε και έστειλε πλούσιο υλικό στο εξωτερικό το οποίο και δημοσιεύθηκε στον παγκόσμιο Τύπο, φυλακίσθηκε για αρκετό χρονικό διάστημα και τελικά απελάθηκε ως εχθρός της Τουρκίας στις 28 Ιανουαρίου του 1958¹⁸⁷.

Τον Νοέμβριο του 1956, οι τουρκικές αρχές συνέλαβαν τα δώδεκα μέλη του συμβουλίου της Ελληνικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως και τους έκλεισαν στις στρατιωτικές φυλακές του Χαρμπιγιέ με την κατηγορία της διενέργειας κατασκοπείας υπέρ της Ελλάδας και της χρηματοδότησης της ΕΟΚΑ Κύπρου. Άλλους δεκαοκτώ που ήταν μέλη της Ένωσης ή είχαν κάποια σχέση με αυτήν, τους συνέλαβαν. Συγκεκριμένα ο γραμματέας της Ένωσης Λάμπρος Γουλάκης κατηγορήθηκε για

¹⁸⁶ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 59.

¹⁸⁷ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, *όπ. π.*, σελ., 501-503.

κατασκοπεία και καταδικάστηκε σε εικοσαετή κάθειρξη, ενώ εν τω μεταξύ άρχισαν οι απελάσεις των μελών της Ελληνικής Ένωσης.

Τον Απρίλιο του 1958, με δικαστική απόφαση, διαλύθηκε η Ελληνική Ένωση και κατασχέθηκαν τα περιουσιακά της στοιχεία. Οι τουρκικές αρχές κατέλαβαν το μεγαλοπρεπές Σισμανόγλειο Μέγαρο όπου στεγάζονταν η Ένωση, αν και αργότερα αναγκάστηκαν να το επιστρέψουν αφού ήταν ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους. Από το 1957 έως το 1959, σύμφωνα με τον Αλεξανδρή, απελάθηκαν 57 προσωπικότητες της μειονότητας (δημοσιογράφοι, δάσκαλοι, δικηγόροι, γιατροί και επιχειρηματίες)¹⁸⁸.

Για το ίδιο θέμα ο Μούτσογλου υποστηρίζει ότι, τη μοναδική απέλαση του 1954 διαδέχθηκαν ομαδικές απελάσεις, το 1956 τεσσάρων, το 1957 οκτώ, το 1958 εικοσιενός, το 1959 οκτώ και το 1960 πέντε ελλήνων πολιτών. Άλλες τρεις απελάσεις έγιναν την διετία 1961-1962. Αναφέρει επίσης ότι το 1958, οι τουρκικές αρχές απαλλοτρίωσαν προς όφελος ιδιώτου και χωρίς καταβολή αποζημίωσης στη μειονότητα, τον ναό του αγίου Γεωργίου Θεραπειών που στη συνέχεια κατεδαφίστηκε, ενώ για την κατεδάφιση του ναού του Σωτήρος Χριστού Γαλατά, προβλήθηκαν λόγοι ρυμοτομίας¹⁸⁹.

Αλλαγή πολιτικής από την πλευρά των τουρκικών αρχών παρατηρείται και σε ένα άλλο σημαντικό κομμάτι της ελληνικής μειονότητας, στη διαχείριση των κοινοτικών βακουφίων, που από τα τέλη της δεκαετίας του '50 και κυρίως κατά τη δεκαετία του '60, γίνεται η παρέμβασή τους πιο δυναμική. Συγκεκριμένα, αφού με το διάταγμα του 1956 η τουρκική διοίκηση δεν αναγνωρίζει τις Κεντρικές Επιτροπές των κοινοτήτων για τη διαχείριση περισσότερων από ένα βακουφίων ανά κοινότητα, ζητά την ανάδειξη ξεχωριστής επιτροπής ανά βακούφι. Κάθε επιτροπή είναι υποχρεωμένη, να διοργανώνει ξεχωριστές εκλογές με διαφορετικά ψηφοδέλτια και υποψηφίους ανά βακουφικό ίδρυμα, με τον έλεγχο της αστυνομίας.

Προϋπόθεση επίσης για την διεξαγωγή των εκλογών ορίζεται, το εκλογικό σώμα σταδιακά να ανταποκρίνεται στους μόνιμους κατοίκους της κάθε περιφέρειας του βακουφίου, ανατρέποντας αυτό που ήδη ίσχυε, δηλαδή ότι το σώμα ήταν ενιαίο και προερχόταν από τα μέλη της μειονότητας. Αυτή η προϋπόθεση σε συνδυασμό με τους ρυθμούς ελάττωσης του πληθυσμού και την εσωτερική μετοίκηση προς το κέντρο της Πόλης, θα είχε σαν αποτέλεσμα σε πολλά περιφερειακά βακούφια να μην

¹⁸⁸ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 272-273.

¹⁸⁹ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 50-51.

ήταν δυνατόν να διεξαχθούν εκλογές, αλλά ούτε και να βρεθούν υποψήφιοι για τις διαχειριστικές επιτροπές. Ήδη στις εκλογές της κοινότητας του Πέρα, η Νομαρχία ζητά το εκλογικό σώμα για κάθε βακούφι, να ορίζεται με αυστηρά κριτήρια εντοπιότητας. Η διάσπαση αυτή του εκλογικού σώματος στις στενές περιφέρειες των ενοριών, δημιούργησε τεράστια προβλήματα στην εκλογική διαδικασία¹⁹⁰.

Οι σχέσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων το διάστημα 1957-1958 επιδεινώθηκαν για ακόμη μια φορά, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει πάλι στην Κωνσταντινούπολη νέο κύμα ανθελληνικών εκδηλώσεων και εθνικιστικού μένους. Αφίσες που παρότρυναν τους Τούρκους να αποφεύγουν τα ελληνικά καταστήματα και παρατηρήσεις στους μειονοτικούς που μιλούσαν μεταξύ τους ελληνικά, αποτελούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της πολιτικής. Σιγά σιγά συνειδητοποιούν πια οι Έλληνες ομογενείς ότι το έδαφος γίνεται ολοένα και πιο εχθρικό, έχοντας πρόσφατες αναμνήσεις από τα «σπασίματα» των Σεπτεμβριανών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται τα γεγονότα εκείνης της νύχτας, και όλων των μέτρων τιμωρίας που προηγήθηκαν και ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να διατηρήσουν το επίπεδο ζωής που κατείχαν μέχρι τώρα. Ο ελληνισμός άρχισε να εγκαταλείπει την Πόλη και επιβεβαιώνεται αυτή η τάση όταν ακόμα και οι Κωνσταντινουπολίτες που είχαν διατελέσει βουλευτές στην τουρκική Εθνοσυνέλευση, όπως ο γνωστός γιατρός Νικόλαος Φακατσέλλης, αναγκάστηκαν να μετακομίσουν στην Αθήνα¹⁹¹.

Η μεταχείριση της μειονότητας εκ μέρους της Τουρκίας δεν ήταν κάτι που σχετιζόταν με τη συμπεριφορά αυτής της ίδιας της μειονότητας αλλά επηρεάζονταν από άλλους παράγοντες και επικρατούσες τάσεις. Η Ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της, αναζητούσε τρόπους να αποφύγει τα διεθνή προβλήματα προτείνοντας κάποτε και ριζοσπαστικούς λύσεις. Ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ πρότεινε στον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα, ανταλλαγή των Τουρκοκυπρίων με τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως. Η Τουρκία δεν έδειξε ενδιαφέρον για την πρόταση αυτή, διότι έτσι θα έχανε ένα πλεονέκτημα, που θα χρησιμοποιούσε στη συνέχεια έναντι των μελλοντικών διεκδικήσεων που είχε στην Κύπρο μέσω της παρουσίας των Τουρκοκυπρίων εκεί αφ ενός και αφετέρου χρησιμοποιώντας τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως ως αποδέκτες εκδικητικών ενεργειών όταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονταν σε κρίση. Αντιθέτως υπήρξαν φωνές από την τουρκική πλευρά

¹⁹⁰ Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια*, όπ. π., σελ. 85.

¹⁹¹ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 506-507.

που συνηγορούσαν για την ανταλλαγή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως με τους μουσουλμάνους της Θράκης¹⁹².

Μετά την υπογραφή των Συνθηκών της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βελτιώνονται ως ένα βαθμό. Μέσα στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών, τον Μάιο του 1959 πραγματοποίησαν εξαήμερη επίσκεψη στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ, γεγονός που επισφράγιζε την επιθυμία της Αθήνας να λησμονήσει τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου εγκαινιάζοντας μία νέα περίοδο συνεργασίας με την Άγκυρα. Κατά τη διάρκεια αυτής της επίσκεψης συζητήθηκαν, εκτός των άλλων, θέματα που αφορούσαν το Πατριαρχείο, τη μειονότητα και τις αποζημιώσεις που εκκρεμούσαν από τα γεγονότα του 1955. Το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε εξέφραζε την απόλυτη εμπιστοσύνη του Καραμανλή στις ειλικρινείς προθέσεις της Τουρκίας για την ενδυνάμωση της συνεργασίας των δύο χωρών¹⁹³.

Με εισήγηση του Έλληνα πρωθυπουργού, το μειονοτικό ζήτημα ανατέθηκε στους ανώτερους υπαλλήλους των δύο Υπουργείων, τους πρέσβεις Δ. Μπίτσιο και Ζ. Κουνεράλπ, που ανέλαβαν να εξετάσουν από κοινού τα εκκρεμή μειονοτικά θέματα και να υποβάλουν στις κυβερνήσεις τους κοινή έκθεση για την επίλυση των διαφορών. Οι δύο ανώτατοι διπλωματικοί υπάλληλοι συναντήθηκαν τον Ιούλιο του 1959 στην Αθήνα και στη συνέχεια στην Άγκυρα, καταλήγοντας στις 4 Αυγούστου 1959 σε μια κοινή έκθεση για τη συνολική διευθέτηση του μειονοτικού ζητήματος¹⁹⁴.

Αυτή τη φορά η Τουρκία έθεσε μια σειρά νέων αιτημάτων σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης. Ο Κουνεράλπ πρότεινε και γι αυτούς την εφαρμογή, του ιδιαίτερα προνομιακού καθεστώτος της τουρκικής μειονότητας της Κύπρου που προέβλεπαν οι συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου, παρόλο που οι μουσουλμάνοι της Δ. Θράκης προστατεύονταν από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η ελληνική πλευρά απέρριψε βέβαια την πρόταση και ο υπουργός Εξωτερικών Ζορλού, εξέφρασε την απογοήτευσή του. Κατά την επιστροφή του στην Τουρκία ο Κουνεράλπ επισκέφθηκε τη Δ. Θράκη όπου σε ομιλίες που απηύθυνε στους μειονοτικούς σε Κομοτηνή και Ξάνθη, ανέφερε: «*Μη χάνετε τον Τουρκισμό σας και πρέπει να ξέρετε*

¹⁹² Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 52.

¹⁹³ *Το Βήμα*, 7 Μαΐου 2006, Τομάη Φωτεινή, *Έτος-όαση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, 7 Μαΐου 1959: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επισκέπτεται την Άγκυρα*.

¹⁹⁴ Α., Alexandris, *όπ. π.*, σελ 275-276.

ότι για να μην χάσετε την τουρκική σας συνείδηση η Τουρκική Δημοκρατία θα κάνει ό,τι της περνάει από το χέρι»¹⁹⁵.

Η υιοθέτηση των πορισμάτων της έκθεσης Μπίτσιου-Κουνεράλπ δεν ήταν αναγκαίο να γίνει με τυπική πράξη δηλαδή δεν είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα. Οι δύο κυβερνήσεις είχαν την ευχέρεια να υλοποιήσουν σταδιακά τα πορίσματα. Η ανταποδοτική επίσκεψη του Μεντερές στην Αθήνα δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, αφού η κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος ανατράπηκε με το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960. Η πρώτη επίσκεψη στην Ελλάδα του νέου υπουργού Εξωτερικών Σελίμ Σαρπέρ πραγματοποιήθηκε στις 20-21 Οκτωβρίου 1960 για να συνεχιστούν οι συνομιλίες στη βάση των πορισμάτων της έκθεσης.

Ένας νέος κύκλος ελληνοτουρκικών διαβουλεύσεων σε επίπεδο πάλι υπουργών Εξωτερικών πραγματοποιήθηκε στην Άγκυρα στις 4-5 Αυγούστου 1962 μεταξύ Αβέρωφ-Ερκίν όπου συζητήθηκαν τα εκκρεμή μειονοτικά ζητήματα με μεγαλύτερη προσοχή. Στις συνομιλίες αυτές ενώ η ελληνική πλευρά υπογράμμισε πως ήταν αποφασισμένη να αντιδράσει σε περίπτωση νέων ανθελληνικών μέτρων στην Κωνσταντινούπολη, η τουρκική πλευρά έθεσε για πρώτη φορά και νέο θέμα, των μουσουλμάνων της Ρόδου και Κω¹⁹⁶.

Το στρατιωτικό καθεστώς εκτός του ότι αγνόησε τα πορίσματα της έκθεσης Μπίτσιου-Κουνεράλπ που αφορούσαν θέματα όπως, τη νομική υπόσταση των κοινοτήτων, την ενίσχυση του Πατριαρχείου και την απομάκρυνση του παπά Ευθύμ, προχώρησε στην εφαρμογή νέων περιοριστικών μέτρων κατά της ελληνικής μειονότητας όπως: α) Το 1960, κατέργησε τις τρεις κεντρικές ελληνορθόδοξες εφορίες του Σταυροδρομίου, Χαλκηδόνας και Γαλατά, σκοπός των οποίων ήταν να συντονίζουν τα θέματα των ομογενειακών ιδρυμάτων κάθε ενορίας, κάτι αντίστοιχο των Επιτροπών Διαχείρισης Μουσουλμανικής Περιουσίας στη Δ. Θράκη, β) Το 1962, απέρριψε αίτηση του Πατριαρχείου για την ανοικοδόμηση του πατριαρχικού μεγάρου, που είχε καεί κατά τη διάρκεια μεγάλης πυρκαγιάς στο Φανάρι το 1941 και άλλες παρόμοιες αιτήσεις για τις ανοικοδομήσεις άλλων ομογενειακών κτιρίων όπως του Ορφανοτροφείου Πριγκίπου, της Μητρόπολης Δέρκων και της σχολής Ταταύλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προκλητικής άρνησης αποτελεί το γεγονός

¹⁹⁵ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 507-508.

¹⁹⁶ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 508.

ότι στο οικόπεδο του Αγίου Γεωργίου των Θεραπειών του Βοσπόρου, που είχε πυρποληθεί κατά τα Σεπτεμβριανά, ανεγέρθηκε μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα¹⁹⁷.

Σε αυτήν την μεταβατική περίοδο που ακολούθησε, μετά το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960 και το Σύνταγμα του 1961, που επέτρεψε τη δημιουργία ενός πολυκομματικού συστήματος, στην τουρκική πολιτική σκηνή αδιαμφισβήτητος πρωταγωνιστής φαίνεται να ήταν ο Ισμέτ Ινονού. Είναι αυτός που σαν πρωθυπουργός, διαχειρίστηκε τη δεύτερη φάση του κυπριακού ζητήματος, με άμεσες συνέπειες στο Φανάρι και την ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου¹⁹⁸.

Γ.2. Κρίση στο Κυπριακό- Απελάσεις του 1964

Η αναζωπύρωση του κυπριακού ζητήματος ήταν το έναυσμα για τη νέα επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, που είχαν σαν τελικό αποτέλεσμα μεταξύ άλλων και τις μαζικές απελάσεις των Ελλήνων από την Πόλη. Κατά τους Χούλια Ντεμίρ και Ριντβάν Ακάρ το κυρίαρχο κίνητρο για αυτήν την απόφαση, η οποία αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά ορόσημα στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν συχνά κατά των μειονοτήτων στον 20ό αιώνα, ήταν λιγότερο η «τουρκοποίηση» της Τουρκίας και περισσότερο η δυνατότητα απόκτησης ενός σημαντικού πλεονεκτήματος που θα μπορούσε να περέμβει στις εξελίξεις του Κυπριακού¹⁹⁹.

Αφορμή ήταν η πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου για την τροποποίηση 13 σημείων του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 30 Νοεμβρίου 1963, λόγω της δυσλειτουργίας που παρατηρούνταν στην εύρυθμη λειτουργία της διακυβέρνησης, κίνηση που ερμηνεύτηκε από την τουρκοκυπριακή πλευρά ως προσπάθεια ανατροπής των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Ο Ηρακλείδης τονίζει ότι «*Η εξαγγελία των 13 Σημείων υπήρξε αποφασιστική καμπή για το Κυπριακό και μοιραίο λάθος ενόψει και της αναμενόμενης τουρκοκυπριακής και τουρκικής αντίδρασης*»²⁰⁰.

Ο ίδιος ο Νίκος Κρανιδιώτης, πρέσβης της Κύπρου στην Αθήνα και στενός συνεργάτης του Μακαρίου έγραφε: «*Η πρόθεση του Μακαρίου ήταν σωστή. Η*

¹⁹⁷ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 509.

¹⁹⁸ Ε., Zurcher, όπ. π., σελ. 324-325.

¹⁹⁹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, (μετ. Γιάννης Τόπτσογλου), Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 2004, σελ. 20.

²⁰⁰ Α., Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002, σελ.84-89.

μεθόδευση όμως της τροποποίησης του Συντάγματος δεν ακολούθησε τη διαδικασία εκείνη, που θα επέτρεπε να πραγματοποιηθούν οι σχεδιαζόμενες μεταβολές χωρίς αντιδράσεις. Η βελτίωση του Συντάγματος έπρεπε ίσως να επιδιωχθεί βαθμιαία και σε στενή συνεργασία με τους τουρκοκυπρίους, την Άγκυρα και την Αθήνα»²⁰¹.

Υπήρχαν πάντως και Τούρκοι συγγραφείς που συμμερίζονταν την αντίληψη του Μακάριου περί της «αδυναμίας λειτουργίας του πολιτεύματος». Όμως σύμφωνα με αυτούς τους συγγραφείς, αυτό οφειλόταν κύρια, στην ανεπαρκή εφαρμογή του Συντάγματος εκ μέρους του Μακάριου²⁰².

Η κυβέρνηση Ινονού αρνητική όπως ήταν αναμενόμενο, αρνήθηκε οποιαδήποτε τροποποίηση αυτών που είχαν συμφωνηθεί μόλις τρία χρόνια πριν και απείλησε με στρατιωτική επέμβαση σε περίπτωση μονομερούς αλλαγής του νομικού καθεστώτος. Η ελληνική κυβέρνηση επίσης, φοβούμενη την επιδείνωση της κατάστασης σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας (η Ένωση Κέντρου στις εκλογές της 3^{ης} Νοέμβρη 1963 δεν είχε καταφέρει να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση), αντιτάχθηκε σαφώς στο ενδεχόμενο μονομερούς τροποποίησης.

Τον Δεκέμβριο του 1963 επεισόδιο που δημιουργήθηκε μεταξύ ενόπλων ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων, αποτέλεσε το έναυσμα για να ξεσπάσουν βίαια γεγονότα με δράστες και από τις δύο πλευρές, τα οποία κατέληξαν σε πρώτη φάση εις βάρος της πλέον ασθενούς παράταξης, των τουρκοκυπρίων. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όλη η προσοχή της τουρκικής κοινής γνώμης στράφηκε στην υποστήριξη και βοήθεια των «καταπιεσμένων» ομογενών της.

Η Ελληνική κυβέρνηση ζήτησε την παρέμβαση των αγγλικών δυνάμεων για να αποφευχθεί η αλληλοσφαγή και η απόβαση των τουρκικών δυνάμεων για την οποία η Άγκυρα είχε προειδοποιήσει την Αθήνα και την Ατλαντική Συμμαχία. Στις 29 Δεκεμβρίου υπογράφηκε στη Λευκωσία συμφωνία για τον τερματισμό των εχθροπραξιών και την ανταλλαγή αιχμαλώτων, βάσει της οποίας χαράχθηκε η «πράσινη γραμμή» που διαχώριζε τους δύο τομείς στη Λευκωσία. Ωστόσο, η εφαρμογή κατάπαυσης του πυρός δεν έγινε δυνατή. Οι δύο πλευρές στην Κύπρο συνέχιζαν να έχουν βαριές απώλειες. Σχεδόν καθημερινά ο τουρκικός Τύπος δημοσίευε φρικιαστικές εικόνες Τούρκων που είχαν δολοφονηθεί από την ΕΟΚΑ, ενώ παράλληλα δρούσε κατά των Ελληνοκυπρίων η ονομαζόμενη Δύναμη Τουρκικής

²⁰¹ Ε., Χατζηβασιλείου, *Κύπρος*, όπ. π., σελ. 470-471.

²⁰² Εσμέρ Σουκρού Αχμέτ, «*Το έντιμο καθήκον του Παπανδρέου*», εφημ. *Ουλούς*, 6-4-1964 στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, *Οι τελευταίοι εξόριστοι*, όπ. π., σελ. 23.

Αντίστασης που αποκαλούνταν από την κοινή γνώμη «*ηρωική/μαχητική*» γιατί ασκούσε το δικαίωμα της άμυνας²⁰³.

Μέσα σε όλες αυτές τις εξελίξεις που θα οδηγούσαν στην απέλαση των Ελλήνων, μια πολύ ενδιαφέρουσα εξέλιξη, η οποία δεν είχε άμεση σχέση μ' αυτό το θέμα, σημειωνόταν στη Συρία. Στις 11 Ιανουαρίου 1964 η κυβέρνηση της Συρίας, με το αιτιολογικό της επέκτασης της αγροτικής μεταρρύθμισης, κατέσχεσε τις περιουσίες περίπου δέκα χιλιάδων Τούρκων, αποφασίζοντας ταυτόχρονα και την απέλασή τους. Όταν οι πρώτοι Τούρκοι έφθασαν στην πόλη Μαρντίν, η Τουρκία ανακοίνωνε ότι θα είναι πολύ ευαίσθητη στην αναζήτηση των δικαιωμάτων των Τούρκων πολιτών. Είναι άξια προσοχής, όσον αφορά την «*έμπνευσή*» της, η εκπληκτική ομοιότητα της πολιτικής που εφάρμοσε η Τουρκία κατά των Ελλήνων, με την πολιτική που πριν δυο μήνες είχε εφαρμόσει η Συρία κατά των Τούρκων²⁰⁴.

Στο επίκεντρο όμως αυτής της αναμέτρησης βρίσκονταν η τύχη της ελληνικής μεινότητας στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο και του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Φανάρι. Στις 25 Ιανουαρίου 1964, νεολαίοι της Εθνικής Τουρκικής Φοιτητικής Ένωσης πραγματοποίησαν την πρώτη διαμαρτυρία, αφήνοντας στο Πατριαρχείο λουλούδια «*ως απάντηση στις βόμβες*»²⁰⁵.

Αντιμέτωπο με το φόβο υποτροπιασμού της κατάστασης, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε στις 4 Μαρτίου 1964 ψήφισμα με το οποίο καλούσε τα ενδιαφερόμενα μέρη «*να απόσχουν από οποιαδήποτε ενέργεια ή απειλή ενέργειας που θα μπορούσε να επιδεινώσει την κατάσταση [...] ή να θέσει σε κίνδυνο τη διεθνή ειρήνη*». Βάσει αυτού του ψηφίσματος αποφασίστηκε η αποστολή ειρηνευτικής δύναμης της UNFICYP στην Κύπρο²⁰⁶.

Η Τουρκία είχε πλέον εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες εύρεσης διεθνούς πολιτικής λύσεις του Κυπριακού. Επιπλέον δεν υπήρχε και η δυνατότητα κλιμάκωσης με στρατιωτικούς χειρισμούς, διότι ούτε οι ΗΠΑ και οι άλλες «*σύμμαχες*» χώρες το ενέκριναν, λόγω της ασταθούς κατάστασης στην Μέση Ανατολή²⁰⁷, αλλά ούτε και η

²⁰³ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 23-24.

²⁰⁴ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 36.

²⁰⁵ Μιλιέτ, 25-1-1964, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 27-28.

²⁰⁶ *Η Καθημερινή*, Ιστορικό Λεύκωμα (1964), Αθήνα, 1997, σελ.38.

²⁰⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι η απογοήτευση που δημιουργήθηκε εξ' αιτίας της μη υποστήριξης εκ' μέρους των ΗΠΑ, των τουρκικών θέσεων στο ζήτημα της Κύπρου, είχε αντίστοιχα τα ίδια αποτελέσματα και στην Ελλάδα, όπου οι αμερικανικές θέσεις στο Κυπριακό θεωρήθηκαν προδοσία. Πίσω από την πολιτική των ΗΠΑ, που δεν ήταν αρεστή σε καμία από τις δύο πλευρές, υπήρχε και ένας άλλος στόχος σχετικός με τους δύο συμμαχούς της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Όπως είχε πει ο Αμερικανός Εξωτερικών Τζορτζ Μπόλ, «*το φλερτάρισμα του Μακαρίου με τη Μόσχα...προκαλούσε*

στρατιωτική δύναμη της Τουρκίας εκείνη την εποχή άφηνε τέτοια περιθώρια. Ως μοναδική λύση προστασίας των συμφερόντων των Τουρκοκυπρίων, άρχισε να θεωρεί τη λύση του «ομόσπονδου κράτους»²⁰⁸.

Σε αυτήν την φάση η τουρκική κυβέρνηση χρειαζόταν κάτι που θα της έδινε το πλεονέκτημα στο θέμα της επίλυσης του κυπριακού ζητήματος και αυτό δεν ήταν τίποτε άλλο, από το να χρησιμοποιήσει σαν όμηρους τους Έλληνες που ζούσαν στην Τουρκία. Η κοινή γνώμη, με όλα τα δημοσιεύματα και τις δηλώσεις που είχαν προηγηθεί, ήταν έτοιμη προς αυτή την κατεύθυνση. Οτιδήποτε είχε σχέση με τις ελληνικές κοινότητες εισέπραξε την ίδια πολιτική πίεσης και εκφοβισμού. Ο στόχος ήταν να προσέλθει η ελληνική κυβέρνηση στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων με τις προϋποθέσεις που έβαζε η Άγκυρα²⁰⁹.

Η καταγγελία της Σύμβασης του 1930 και οι πρώτες δόλιες απελάσεις

Έκφραση αυτής της πολιτικής των αντιποίνων εναντίον των Ελλήνων αποτελεί η καταγγελία της «*Σύμβασης Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυτιλίας*» στις 16 Μαρτίου 1964, που είχαν υπογράψει το 1930 ο Βενιζέλος με τον Ατατούρκ, ενώ ο Ινονού ήταν ο τότε υπουργός Εξωτερικών (όπως αναφέρουμε σε προηγούμενο κεφάλαιο), με βάση το άρθρο 36 το οποίο έθετε τον όρο ότι, σε περίπτωση που το ένα μέρος από τα συμβαλλόμενα θα ήθελε να καταγγείλει τη Σύμβαση, θα έπρεπε να προειδοποιήσει το άλλο μέρος ένα εξάμηνο πριν από την ημέρα της καταγγελίας. Αυτούς τους έξι μήνες τα δύο μέρη θα είχαν τον χρόνο να καταλήξουν σε νέα συμφωνία. Άρα λοιπόν σύμφωνα με αυτό, η Τουρκία δεν θα μπορούσε να απελάσει τους Έλληνες με ελληνικό διαβατήριο πριν την παρέλευση του εξαμήνου, πριν δηλαδή από τις 16 Σεπτεμβρίου. Σύμφωνα όμως με το άρθρο 16 της Σύμβασης σε περιπτώσεις εθνικής ασφάλειας, τα συμβαλλόμενα μέρη, είχαν τη δυνατότητα να μην εφαρμόσουν τις προβλεπόμενες διατάξεις, γεγονός που διευκόλυνε την κυβέρνηση Ινονού²¹⁰.

Να θυμηθούμε εδώ ότι, η 16^η Μαρτίου 1964 ήταν η 44^η επέτειος της απελευθέρωσης της Κωνσταντινουπόλεως από την εποχή του Απελευθερωτικού Πολέμου και ότι στις 16 Μαρτίου 1944 αποφασίστηκε η εκκαθάριση του Φόρου

δονήσεις στη σταθερότητα της μιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Οι Σοβιετικοί σε μία μόνο χώρα θα μπορούσαν να αναλάβουν με δημοκρατικό τρόπο την εξουσία. Και αυτή η χώρα είναι η Κύπρος», Κ., Ζαχαριάδης - Γ., Αλπ, *Κύπρος*, 1979, σελ.26-27.

²⁰⁸ Ι., Ινονού, «*Οι δηλώσεις Ινονού*», *Ακσάμ*, 25-1-1965, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 30.

²⁰⁹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 30-31.

²¹⁰ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 73-74.

Περιουσίας (κεφαλικού φόρου). Με άλλα λόγια η Κωνσταντινούπολη για τρίτη φορά «απελευθερώνονταν» από τους Έλληνες. Έπειτα από χρόνια ο Ινονού «ζανάπιανε δουλειά» από το σημείο που είχε μείνει²¹¹.

Η Τουρκία θεώρησε ότι, οι μεν Τούρκοι υπήκοοι μειονοτικοί παρέμεναν στην Πόλη βάσει της Σύμβασης της Λωζάννης του 1923, ενώ οι Έλληνες πολίτες παρέμεναν βάσει της Ελληνοτουρκικής Σύμβασης του 1930. Με αυτόν τον τρόπο, έμεναν έκθετοι σε πρώτη φάση περίπου 10.500 Κωνσταντινουπολίτες με ελληνικό διαβατήριο, που μαζί με τους Έλληνες με τουρκική υπηκοότητα, με τους οποίους όλα αυτά τα χρόνια είχαν συνάψει δεσμούς οικογενειακούς, επαγγελματικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς συγκροτούσαν την Ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες πολίτες, είχαν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα επειδή οι πρόγονοί τους προέρχονταν από τις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος από 1830 και μετά. Οι γηγενείς αυτοί Κωνσταντινουπολίτες είχαν χαρακτηριστεί ως «εγκατεστημένοι (*etablis*)», το 1927 αριθμούσαν 26.431 και οι διατάξεις της Λωζάννης τους επέτρεψαν να παραμείνουν στην Τουρκία²¹².

Αμέσως μετά την καταγγελία της Σύμβασης, οι τουρκικές αρχές επικαλούμενες λόγους ασφαλείας, άρχισαν τις απελάσεις των Ελλήνων υπηκόων συντάσσοντας καταλόγους με ονόματα επιφανών προσώπων της μειονότητας, αλλά και άλλων, προφανώς τυχαία με βάση ονομαστικούς καταλόγους. Οι πρώτοι στους οποίους εφαρμόστηκε η απόφαση απέλασης ήταν οι: Δημήτρης Μανίκας (μεσίτης), Διονύσιος Βαρατάς (έμπορος), Νίκος Ορλάνδος (έμπορος), Δημήτρης Μοντιάνος (εργοστασιάρχης), Ελευθέριος Βελισσάριος (επιχειρηματίας), Ματθαίος Καλούμενος (κατάστημα φωτογραφικών ειδών) και Οδυσσέας Καρυστινός (καταστηματάρχης)²¹³. Τα κοινά γνωρίσματα αυτών των ανθρώπων ήταν ότι όλοι τους ήταν πάνω από 60 ετών, πολύ πλούσιοι και με μεγάλη επιρροή στον κύκλο τους. Αυτό που τους επιτρεπόταν να πάρουν μαζί τους από όλη την περιουσία τους κατά την έξοδό τους από την Τουρκία, ήταν είκοσι κιλά προσωπικά είδη και 200 λίρες Τουρκίας (22 δολάρια με την τότε ισοτιμία). Υπήρχε ρητή απαγόρευση εξαγωγής για καθετί πέρα

²¹¹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 44.

²¹² Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 510.

²¹³ *Γενί Σαμπάχ*, 20-3-1964, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 77.

από αυτά. Στις απαγορεύσεις συμπεριλαμβάνονταν και οι οικοσκευές καθώς και τα τιμαλφή που είχαν αξία κειμηλίου²¹⁴.

Τις επόμενες μέρες οι απελάσεις άρχισαν να παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας. Δεν ήταν τυχαίο ότι η κυβέρνηση Ινονού είχε προτάξει τους οικονομικά ισχυρότερους διότι με αυτόν τον τρόπο θα πραγματοποιούνταν απαλλοτριώσεις. Η οικονομική δύναμη της ελληνικής κοινότητας κινδύνευε να εξαφανιστεί. Για τη δύναμη που αντικατέστησε την προηγούμενη ο συγγραφέας Χιφζί Βελντέτ Βελιντεντέογλου έκανε τα ακόλουθα σχόλια: *«Δυστυχώς, τις θέσεις που χήρεψαν από τους εκμεταλεντές λεβαντίνους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους Έλληνες, τις κατέλαβαν Τούρκοι καπιταλιστές που προχώρησαν σε επιχειρηματικές συνεργασίες με ιμπεριαλιστές εκμεταλλευτές. Το καθεστώς εκμετάλλευσης εξακολουθεί να υπάρχει με άλλη μορφή»*²¹⁵.

Ο ισχυρισμός των Τούρκων ότι ήταν επικίνδυνοι για την εθνική ασφάλεια καταρρίπτεται, αφού οι κατάλογοι περιελάμβαναν αποβιώσαντες, άτομα που ήταν ήδη εγκατεστημένα στην Ελλάδα, υπερήλικες, αλλά ακόμα και φρενοπαθής, παραπληγικούς, σοβαρότατα ασθενείς, τυφλούς, ανάπηρους και έναν κωφάλαλο. Συνολικά απελάθηκαν 1078 Έλληνες πολίτες, οι οποίοι διώχθηκαν και ποινικά με διάφορες κατηγορίες πολιτικές, αλλά και του κοινού ποινικού δικαίου.

Αστυνομικοί του Δ΄ Τμήματος, έπαιρναν τους Έλληνες είτε από το σπίτι τους, είτε από τον επαγγελματικό τους χώρο, οι οποίοι επρόκειτο να απελαθούν και τους έφερναν στην Ασφάλεια, στο Γραφείο Ελλήνων γιατί έπρεπε να υπογράψουν πριν εγκαταλείψουν τη χώρα ένα έγγραφο, που περιλάμβανε τα ακόλουθα:

- α) την αποδοχή παράνομων ενεργειών,
- β) την ιδιότητα μέλους στην Ελληνική Ένωση η οποία κατηγορούνταν για πολιτικές ενέργειες κατά της Τουρκίας,
- γ) την αποδοχή αποστολής χρημάτων στους Ελληνοκύπριους τρομοκράτες,
- δ) ότι εγκαταλείπει την Τουρκία με δική του ελεύθερη βούληση²¹⁶.

Στη συνέχεια οι Τούρκοι δεν ανανέωσαν τις άδειες παραμονής των Ελλήνων πολιτών καταγγέλλοντας στις 6 Απριλίου 1964 και τη « Συμφωνία περί Αμοιβαίας Καταργήσεως των Θεωρήσεων των Διαβατηρίων» του 1952 και έτσι δεν μπόρεσαν

²¹⁴ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 81-82.

²¹⁵ Χ. Β., Βελιντεντέογλου, *Δημοκρατία χωρίς αριστερά και δεξιά*, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 83.

²¹⁶ Α.,Alexandris, όπ. π., σελ. 284-285.

να επιστρέψουν όσοι Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες βρίσκονταν στο εξωτερικό²¹⁷. Ένα μέρος αυτών των Ελλήνων είχε πάει στην Ελλάδα για τις γιορτές του Πάσχα και οι άνθρωποι αυτοί, έπρεπε να πάρουν βίζα από το προξενείο της Τουρκίας για να επιστρέψουν στα σπίτια τους. Η «προσωρινή» καταγγελία της Συμφωνίας στη γλώσσα της διπλωματίας σημαίνει ότι το ενδεχόμενο ανανέωσής της θα εξαρτιόταν από τη στάση που θα κρατούσε η Ελλάδα στο θέμα της Κύπρου.

Μετά την απέλαση των πέντε Ελλήνων υπηκόων, κοινοποιήθηκε σε άλλα τριάντα άτομα η απόφαση απέλασής τους. Η προθεσμία που τους δίνονταν για να εγκαταλείψουν τη χώρα, διέφερε από άτομο σε άτομο. Για παράδειγμα κάποιους η Αστυνομία τους πήρε από τη δουλειά τους ή από το σπίτι τους, τους πήγε στο Δ' Τμήμα και αφού ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες τους συνόδεψε στα σύνορα, αφού πρώτα τους επέτρεψε να πάρουν από τα σπίτια τους λίγα προσωπικά είδη και από εκεί απελάθηκαν. Σε άλλους δόθηκε η προθεσμία από δύο έως δέκα μέρες.

Τις ίδιες μέρες, 375 Έλληνες ειδοποιήθηκαν ότι θα έπρεπε εντός δεκαπενθημέρου να προχωρήσουν στην εκκαθάριση των επιχειρήσεών τους, διότι είχαν δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά σε τομείς στους οποίους με το Νόμο 2007 της 1-6-1932, μόνο για τους Τούρκους πολίτες επιτρέπονταν²¹⁸. Οι περισσότεροι Έλληνες εγκατέλειψαν την Τουρκία τον Ιούλιο του 1964. Ο αριθμός αυτών που έφυγαν στις 15 Ιουλίου πλησίαζε τις τρεις χιλιάδες. Στις 4 Ιουλίου είχε εγκαταλείψει την Τουρκία μια άλλη ομάδα εξακοσίων 615 ατόμων²¹⁹.

Στις 15 Απριλίου οι τρεις μεγάλες οργανώσεις νεολαίας σε μια κοινή συνέντευξη Τύπου ανακοίνωσαν ότι ξεκινούσαν «εκστρατεία κατά των εμπορικών συναλλαγών με Έλληνες». Στις 17 Απριλίου, η κυβέρνηση έβαλε αθόρυβα σε εφαρμογή μια άλλη σημαντική απόφαση. Το υπουργείο Οικονομικών και ενώ πρώτα είχαν σταματήσει κάθε είδους δικαιοπραξίες των Ελλήνων υπηκόων στις υπηρεσίες του Κτηματολογίου, με εγκύκλιό του προς όλες τις τράπεζες της Τουρκίας ζήτησε ενημέρωση για όλους τους τραπεζικούς λογαριασμούς των Ελλήνων πράγμα που σήμαινε και ταυτόχρονη δέσμευση των χρημάτων αυτών των ανθρώπων. Η απόφαση για τη δέσμευση, πάρθηκε και ανακοινώθηκε στις 7 Μαΐου²²⁰.

Δεν υπήρχε κανένα έγγραφο σχετικό με τις καταθέσεις των Ελλήνων υπηκόων στις τράπεζες της Δημοκρατίας της Τουρκίας. Τα χρήματα συγκεντρώθηκαν σε έναν

²¹⁷ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 73.

²¹⁸ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 88.

²¹⁹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 103.

²²⁰ Ντουνιά, 7-5-1964, στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 96.

ειδικό λογαριασμό στην Τράπεζα Τουρκίας και τοκίστηκαν με επιτόκιο μη προθεσμιακό. Το 1964 ένα δολάριο ήταν περίπου έντεκα λίρες. Σήμερα, με το σύνολο των χρημάτων των Ελλήνων, δύσκολα θα πρέπει να αγοράζεται στην Πόλη ακόμα κι ένα μέσης αξίας σπίτι. Η ίδια δυσκολία ισχύει και για τα ακίνητα των απελαθέντων²²¹.

Αυτοί που έφυγαν...

Η 16^η Σεπτεμβρίου 1964 ήταν η καταληκτική ημερομηνία που αναγνωρίστηκε στους Έλληνες υπηκόους για να εγκαταλείψουν την Τουρκία. Ο Τύπος είχε ενδιαφερθεί περισσότερο γι αυτούς που απελάθηκαν εξαιτίας των «επιβλαβών ενεργειών». Ωστόσο το μεγαλύτερο μεταναστευτικό όγκο τον αποτελούσαν οι υπόλοιποι Έλληνες. Αυτοί που έφευγαν ήταν απελπισμένοι, φοβισμένοι και λυπημένοι. «*Το περιμέναμε άλλωστε, ότι κάποια μέρα θα μας συνέβαινε αυτό*», δήλωνε εξωτερικεύοντας αυτό το φόβο ο Ευθύμιος Παστέλος, ένας από τους απελαθέντες. Ένας άλλος Έλληνας, που του έπαιρναν δακτυλικά αποτυπώματα και τον φωτογράφιζαν στη Διεύθυνση Ασφάλειας, άρχισε να φωνάζει λέγοντας: «*Εγώ θα αυτοκτονήσω. Εγώ εδώ μεγάλωσα και αυτή την πατρίδα ξέρω. Δεν θα φύγω από την Τουρκία*». Υπήρξαν άτομα που αυτοκτόνησαν γιατί δεν άντεξαν τις συνθήκες ζωής στην Ελλάδα²²².

Οι διωγμοί του 1964-1965 δεν αποτέλεσαν καίριο χτύπημα μόνο στους Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες υπηκόους, αλλά και γενικά στο σύνολο της ομογένειας στην Τουρκία. Παρά την ύπαρξη κάποιου τυπικού διαχωρισμού, δηλαδή τα 4/5 της ελληνικής μειονότητας είχαν για λόγους ιστορικούς κυρίως τουρκική και το 1/5 ελληνική ιθαγένεια, οι οικογενειακοί και επαγγελματικοί δεσμοί ανάμεσα στις δύο ομάδες ήταν τόσο στενοί, που στην πράξη η απέλαση των Ελλήνων υπηκόων σήμαινε και την ταυτόχρονη έξοδο ομογενών με τουρκική υπηκοότητα (σύζυγοι, γονείς, παιδιά, εργάτες, συνέταιροι κ. ά.)²²³.

Αυτοί που τους δόθηκε άδεια να παραμείνουν ήταν οι παρακάτω:

- α) Όσοι ήταν 65 και άνω ετών.
- β) Οι συνοδοί των 65 και άνω ετών.

²²¹ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 285.

²²² Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 118.

²²³ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 512.

γ) Σε περίπτωση που δεν υπήρχε σύζυγος, ο κοντινότερος συγγενής ή το κοντινότερο άτομο.

δ) Όσοι ήταν παντρεμένοι με Τούρκους υπήκοους.

ε) Οι υπάλληλοι της περσβείας και των προξενείων.

στ) Οι μαθητές.

ζ) Οι εκπαιδευτικοί.

Ήταν όμως αργά πλέον γι' αυτήν την ανακοίνωση, διότι και αυτοί που συμπεριλαμβάνονταν σ' αυτό τον κατάλογο είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία. Ο αριθμός των Ελλήνων που καλύπτονταν από αυτές τις εξαιρέσεις ήταν μόνο 700 άτομα. Επιπλέον, είχε διαπιστωθεί ότι τα 214 από τα 1.810 που λέγονταν ότι βρίσκονταν ακόμη στην Τουρκία είχαν ήδη εγκαταλείψει τη χώρα²²⁴.

Διαισθανόμενοι το επισφαλές μέλλον τους στην Τουρκία, όλο και περισσότεροι ομογενείς εγκατέλειψαν την Πόλη. Την τάση αυτή επιβεβαίωσε θριαμβευτικά η Cumhuriyet στις 11 Οκτωβρίου 1964 και πληροφορούσε ότι «εκτός από τους Έλληνες υπηκόους που εκδιώχθηκαν, 30.000 Τούρκοι υπήκοοι ελληνικής καταγωγής εγκατέλειψαν μόνιμα την Τουρκία». Αποφασιστικό ρόλο για την έξοδο των Ελλήνων έπαιξε και η υιοθέτηση μιας σειράς απαγορευτικών διαταγμάτων που έπλητταν το εκπαιδευτικό σύστημα και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της Κωνσταντινουπολίτικης ομογένειας. Οι νόμοι αυτοί εφαρμόστηκαν με ιδιαίτερο ζήλο από τις τουρκικές αρχές και ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τη δυσφορία της ελληνικής μειονότητας. Ορόσημο αυτής της καταστροφής αποτελεί η περίοδος 1964-1967, όταν οι συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων έγιναν πια αφόρητες. Μέσα σε αυτά τα χρόνια η Άγκυρα εφάρμοσε ένα συντονισμένο πρόγραμμα απαγορευτικών μέτρων, τα κυριότερα από τα οποία ήταν:

1. Παύση τριών διευθυντών ελληνικών λυκείων και άλλων έντεκα Ελλήνων δασκάλων (1964).

2. Απαγόρευση εισόδου στα ελληνικά σχολεία στους ορθόδοξους κληρικούς (εγκύκλιος: 410/16/26.3.1964).

3. Απαγόρευση διακίνησης ελληνικών βιβλίων και εγκυκλοπαιδειών στα ελληνικά σχολεία (εγκύκλιος: 3385/15.9.1964).

4. Απαγόρευση εορτασμού στα ελληνικά σχολεία θρησκευτικών εορτών (Πάσχα, Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά) (1964).

²²⁴ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 121.

5. Απαγόρευση της κυκλοφορίας του παιδικού περιοδικού «*Η συντροφιά μου*» στα ελληνικά σχολεία (1964).

6. Άρνηση χορήγησης άδειας ανοικοδόμησης των σχολικών κτιρίων Ταταύλων και Μακρυχωρίου.

7. Απαγόρευση της πρωινής προσευχής στα σχολεία.

8, Απαγόρευση της λειτουργίας του ιστορικού ελληνικού «Ορφανοτροφείου Πριγκίπου» (1964).

9. Πίεση στους ομογενείς μαθητές να μη χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα κατά την ώρα του διαλείμματος.

10. Απαγόρευση εισαγωγής ελληνικών εφημερίδων στην Τουρκία (1965).

11. Μη διορισμός στα ελληνικά σχολεία ομογενών εκπαιδευτικών αποφοίτων ελληνικών παιδαγωγικών ακαδημιών και πανεπιστημίων όπως και αποφοίτων της Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης (1965).

12. Είσπραξη 5% επί των εισοδημάτων των κοινοφελών ιδρυμάτων (βακουφίων) της ελληνικής μειονότητας.

13. Απόλυση 39 εκπαιδευτικών και απαγόρευση λειτουργίας έξι ελληνικών δημοτικών σχολείων (1967).

14. Νέος Νόμος 903/1967 για τα ελληνικά ιδρύματα στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος έθετε ποικιλόμορφους περιορισμούς στην απόκτηση, διαχείριση και ανεξαρτησία των ομογενειακών βακουφίων.

Έτσι, ενώ το 1955 υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη 80.000 ελληνόφωνοι κάτοικοι, δέκα χρόνια αργότερα ο αριθμός αυτός είχε μειωθεί στους 48.096²²⁵.

Συνακόλουθο του ομαδικού διωγμού των ελλήνων υπηκόων ήταν, η δέσμευση του συνόλου της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους, με βάση την απόφαση 6/3801/2-11-1964, που κατά τον Μούτσογλου και τον Αλεξανδρή η ύπαρξη της τηρήθηκε μυστική για μεγάλο χρονικό διάστημα, γνωστή στην ελληνική ομογένεια της Κωνσταντινούπολης ως ο «*καρναμέζ*» (από την τουρκική λέξη *karname*=απόφαση) του Υπουργικού Συμβουλίου της Τουρκίας. Η περιβόητη πλέον απόφαση 6/3801 απαγόρευε στους Έλληνες υπηκόους δικαιопραξίες με στόχο τη μεταβίβαση εμπράγματων δικαιωμάτων τους και κυρίως την ιδιοκτησία των ακινήτων τους στην Τουρκία²²⁶. Αρχικά, οι τουρκικές αρχές υπολόγιζαν την κινητή

²²⁵ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 513-514.

²²⁶ Το Βήμα, Α., Κούρκουλας «*Οι Τούρκοι επεκτείνουν τα μέτρα δήμευσης της περιουσίας των Ελλήνων της Πόλης*», 12-2-1986.

και ακίνητη περιουσία των απελαθέντων Ελλήνων υπηκόων σε 500.000.000 δολάρια περίπου. Αργότερα όμως, αντιλαμβανόμενοι ότι σε κάποια μελλοντική φάση θα έπρεπε να διαπραγματευθούν την τακτοποίηση των περιουσιακών αυτών εκκρεμοτήτων, οι Τούρκοι άρχισαν να αναφέρουν το ποσό των 200.000.000 δολαρίων, σε τιμές του 1964, δηλαδή μόνο 2.900 ακίνητα επηρεάζονται από την απόφαση, ενώ σύμφωνα με τα στοιχεία του Σωματείου Ελλήνων Απελαθέντων εκ' Τουρκίας, που ιδρύθηκε το 1965 στην Αθήνα, τα ακίνητα αυτά φθάνουν τα 10.000²²⁷.

Με την ίδια απόφαση, δεσμεύθηκαν οι πρόσοδοι που απέφεραν τα ακίνητα αυτά καθώς και οι τραπεζικοί λογαριασμοί των εν λόγω προσώπων. Η απόφαση αυτή βασίστηκε σε εισήγηση του υπουργείου Εξωτερικών της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1964, σαν αντίποινα για δήθεν ανάλογες ελληνικές ενέργειες, η εφαρμογή της οποίας υπήρξε ληστρική. Η Τουρκία είχε όντως το νομικό δικαίωμα να καταγγείλει τη Σύμβαση του 1930, δεν είχε όμως το δικαίωμα να προβεί σε απελάσεις Ελλήνων πολιτών βασιζόμενη στην καταγγελία αυτή. Η μαζική αυτή απέλαση και δήμευση των περιουσιών, άφησε ασυγκίνητους τους λαούς του Συμβουλίου της Ευρώπης²²⁸.

Τον Σεπτέμβριο του 1964, η Ελλάδα προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Ο μόνιμος αντιπρόσωπος Μπίτσιος τόνισε στην ομιλία του ότι, οι απελάσεις αποτελούσαν αντίποινα εναντίον της Ελλάδας για την υποστήριξη που παρείχε στον Μακάριο. Ο Τούρκος αντιπρόσωπος Ορχάν Εράλπ απάντησε ότι οι απελαυνόμενοι ήταν εγκληματικά και επικίνδυνα στοιχεία. Τα ουδέτερα μέλη του Συμβουλίου συμπεριλαμβανομένου και του Σοβιετικού, παρόλο που συνηγόρησαν υπέρ της Ελλάδας, δεν επηρέασαν τις Δυτικές χώρες που δεν ύψωσαν τη φωνή τους ενάντια στην τουρκική αυτή παρανομία. Μέχρι τον Σεπτέμβριο 1965, περισσότεροι από 6.000 Έλληνες απελάθηκαν κατά βάνανσο τρόπο από την Κωνσταντινούπολη υπό τα αδιάφορα βλέμματα της διεθνούς κοινότητας και των δυτικών συμμάχων της Ελλάδας²²⁹.

Η πολιτική κρίση που εξελισσόταν, έπληξε αναπόφευκτα και το Πατριαρχείο, γεγονός που είχαν επισημάνει ξένοι διπλωμάτες αλλά και εκκλησιαστικοί παράγοντες. Η Άγκυρα εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία που παρουσιάζονταν για να καταγγείλει τις εξωτερικές σχέσεις του Πατριαρχείου. Για να γίνει αυτό καλύτερα κατανοητό, αναφέρουμε τα εξής: α) Το 1964 υπήρξε έτος σταθμός για την

²²⁷ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 511-512.

²²⁸ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 73-74.

²²⁹ Α.,Alexandris, όπ. π., σελ. 283

οικουμενική δραστηριότητα του Φαναρίου λόγω της συνάντησης του πάπα Παύλου και του Πατριάρχη Αθηναγόρα στα Ιεροσόλυμα, κατά την οποία το Φανάρι είχε έλθει στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος, κίνηση την οποία η τουρκική ηγεσία είχε αντιμετωπίσει με δυσφορία, β) Ότι πρωθυπουργός της τουρκικής κυβέρνησης ήταν ο Ισμέτ Ινονού, ο οποίος είχε κάνει μεγάλο αγώνα στην Λωζάννη για την οριστική απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Τουρκία²³⁰.

Θέλοντας να διασκεδάσει τις εντυπώσεις η Άγκυρα καθιστούσε την κοινή γνώμη, μέσω του υπουργού Εξωτερικών Κεμάλ Ερκίν, διαβεβαιώνοντας ότι τόσο ο Πατριάρχης, όσο και το Πατριαρχείο ως θεσμός δεν επρόκειτο να υποστούν πιέσεις. Ο Τούρκος πολιτικός άφηνε ωστόσο να εννοηθεί ότι τα ληφθέντα μέτρα ήταν ένα είδος προειδοποίησης προς τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Παρά τις διαβεβαιώσεις διπλωματικοί κύκλοι στην Κωνσταντινούπολη είχαν υπόνοιες ότι η τουρκική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να δώσει στο Πατριαρχείο ρόλο «*αποδιοπομπαίου τράγου*»²³¹.

Το Σεπτέμβριο του 1965, ο παπά Ευθύμ ως επικεφαλής της Τουρκορθόδοξης Εκκλησίας μαζί με τους γιους του, επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο καταλαμβάνοντας και τις άλλες δύο κεντρικές εκκλησίες του Γαλατά, τον Άγιο Νικόλαο και τον Άγιο Ιωάννη των Χίων. Παρά τη σθεναρή αντίσταση και τις πατριαρχικές διαμαρτυρίες οι τουρκικές αρχές απείλησαν με νέες διώξεις εναντίον του Φαναρίου σε περίπτωση μη αποδοχής των τετελεσμένων. Το Πατριαρχείο προσέφυγε στην τουρκική δικαιοσύνη, ενώ και η ελληνική κυβέρνηση έπραξε ανάλογα προσφεύγοντας στα Ηνωμένα Έθνη, χωρίς όμως ουσιαστικό αποτέλεσμα²³².

Μετά από όλα όσα διαδραματίστηκαν ήταν πλέον σαφές ότι για την Τουρκία το ζήτημα της Κύπρου ήταν η μεγάλη ευκαιρία για να τερματιστεί για πάντα η παρουσία του ελληνισμού στη χώρα, πρόθεση που αποτυπώνεται πολύ καθαρά σε διάφορα άρθρα εκείνης της εποχής στον Τύπο όπως και σε αυτό: «*Η Ελλάς εξ' αιτίας ενός φιλόδοξου πολιτικού (σ.σ. εννοεί το Μακάριο) θα απολέσει και την Κύπρον και το μέγα όφελος το οποίον είχε από τους εν Σταμπούλ Έλληνας υπηκόους...Πρέπει να επωφεληθούμε της ευκαιρίας την οποίαν μας παρέσχεν ο φιλόδοξος Παπανδρέου διότι εάν την απολέσουμεν δυσκόλως θα επανεύρωμεν παρόμοια ευκαιρία*»²³³.

²³⁰ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 396-397.

²³¹ Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 401-402.

²³² Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 408.

²³³ *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 21 Ιουλίου 1964.

Η Τουρκοποίηση Ίμβρου και Τενέδου

Οι ομαλές συνθήκες που είχαν επικρατήσει στα νησιά Ίμβρος και Τένεδος για περισσότερο από τριάντα χρόνια διακόπηκαν απότομα. Η Τουρκία, η οποία στο ζήτημα της Κύπρου χρησιμοποίησε ένα προς ένα όλα τα πλεονεκτήματά της, έπαιξε τώρα ίσως και το πιο αδύνατο χαρτί της, βάζοντας σε εφαρμογή τις πρακτικές της κατά της ελληνικής μειονότητας αυτών των νησιών.

Ο πληθυσμός της Ίμβρου ήταν κατά 90% περίπου ελληνικός και το υπόλοιπο 10% ήταν τουρκικός από κρατικούς υπάλληλους που υπηρετούσαν εκεί. Στην Τένεδο οι Έλληνες και οι Τούρκοι ήταν μοιρασμένοι. Στα νησιά αυτά, που για την Τουρκία είχαν στρατιωτική και στρατηγική σημασία, το 1964 ζούσαν περίπου επτά χιλιάδες Έλληνες. Στην Ίμβρο πριν από το 1947 ζούσαν μόνο τέσσερις τουρκικές οικογένειες²³⁴.

Η Συνθήκη της Λωζάννης είχε αναγνωρίσει στην Ίμβρο και την Τένεδο το δικαίωμα «*ημιαυτονομίας*». Σύμφωνα με το άρθρο 14, ο έπαρχος ήταν ο επικεφαλής του διοικητικού μηχανισμού, ο οποίος συγκροτούνταν διά μέσου των συμβουλίων της διοικητικής περιοχής. Και τα δέκα μέλη των συμβουλίων αυτών εκλέγονταν από το νησιώτικο λαό. Η θητεία τους ήταν διετής και με εξαίρεση τον προϋπολογισμό και τον ισολογισμό, όλες οι αποφάσεις εφαρμόζονταν από τον έπαρχο χωρίς να χρειάζεται περεταίρω έγκριση.

Οι Τούρκοι δεν εφάρμοσαν ποτέ το ιδιαίτερο διοικητικό καθεστώς που προέβλεπε η Συνθήκη, ενώ τα καταπιεστικά μέτρα που ελήφθησαν με την εγκατάσταση ανοικτών φυλακών στην Ίμβρο, τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις με σχεδόν μηδενικό τίμημα, τις απαγορεύσεις οικονομικών δραστηριοτήτων και τη δημιουργία στρατιωτικών ζωνών που εμπόδιζαν ακόμη και τις μετακινήσεις των γεωργών προς τα χωράφια τους, οδήγησαν στην προσφυγοποίηση των Ελλήνων κατοίκων των δύο αυτών νησιών του Αιγαίου²³⁵.

Σχετικά με την εκπαίδευση των ελληνόπουλων στην Ίμβρο και Τένεδο, η Τουρκία επανέφερε το 1964 τη διάταξη του άρθρου 14/Ν. 1151/1927, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση των ομογενών στα νησιά αυτά είναι υποχρεωτική, άθρησκος και μόνο στην τουρκική γλώσσα, κατά παράβαση της Συνθήκης της Λωζάννης. Η διάταξη αυτή δεν είχε εφαρμοσθεί το διάστημα 1952-1963, βάσει του νόμου 5713/1951 που τελικά καταργήθηκε. Το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων, τα οποία

²³⁴ Ε., Σαϊγκί, *Γκιοκτσέαντα*, (Ίμβρος), στο Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 155.

²³⁵ Βλ. αναλυτικά για τα μέτρα Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 516-518.

κατά το τελευταίο έτος της λειτουργίας τους (σχ. έτος 1963-1964) είχαν στην Ίμβρο 740 μαθητές, οδήγησε περίπου το σύνολο των Ελλήνων κατοίκων τους σε φυγή και αντικατάστασή τους από ετερόχθονες που μεταφέρθηκαν από τη Μικρά Ασία²³⁶.

Η Ελλάδα ζήτησε να συμπεριληφθεί στην ατζέντα της UNESCO στα Ηνωμένα Έθνη, η καινούργια εκπαιδευτική πολιτική που αναπτύχθηκε κατά της ελληνικής μειονότητας στα νησιά Ίμβρου και Τενέδου, υποστηρίζοντας πως είχαν παραβιαστεί οι διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης. Μετά από αυτή την εξέλιξη, η Τουρκία ζήτησε με τη σειρά της, να συζητηθούν στην ίδια συνεδρίαση οι πιέσεις που ασκούσαν στα τουρκικά σχολεία της Δυτικής Θράκης. Όπως ήταν αναμενόμενο στη συνεδρίαση οι δύο πλευρές αλληλοκατηγορήθηκαν χωρίς να προκύψει κανένα θετικό αποτέλεσμα, εξ αιτίας της πάγιας αρχής των δυτικών χωρών να αποφεύγουν κάθε ανάμειξη στα ελληνοτουρκικά²³⁷.

Ένας άλλος παράγοντας που συνετέλεσε αποφασιστικά στη δημογραφική αλλοίωση των δύο νησιών ήταν η γεωγραφική απομόνωση τους από τα πολιτικά κέντρα αποφάσεων. Με την εξαίρεση της δεκαετίας του 1950, οι τουρκικές αρχές απαγόρευαν στους αλλοδαπούς να επισκεφθούν τα νησιά χωρίς ειδική άδεια του νομάρχη Δαρδανελείων. Ενώ στους ξένους δημοσιογράφους δεν δινόταν σχεδόν ποτέ άδεια, η τουρκική κυβέρνηση επέτρεψε, μετά από πολλά διαβήματα, την επίσκεψη Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Νικόλαο Καρανδρέα, τον Μάιο του 1966 και τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς την επίσημη επίσκεψη του Πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα Μίλτου Δελιβάνη. Οι συνέπειες των δύο αυτών επισκέψεων δεν ήταν καθόλου εποικοδομητικές για τους νησιώτες, αφού η επαφή τους με τους επροσώπους του ελληνικού κράτους, καθιστούσε τις τοπικές τουρκικές αρχές ακόμη πιο αρνητικές. Η απουσία διπλωματικής παρουσίας στην Ίμβρο υπήρξε μεγάλη παράλειψη της ελληνικής πλευράς, ενώ είχε την ευκαιρία τόσο το 1923 (Συνθήκη Λωζάννης) όσο και το 1930 (Ελληνοτουρκική Φιλία) και 1947 (ενσωμάτωση Δωδεκανήσου, δημιουργία τουρκικού προξενείου στη Ρόδο), να απαιτήσει την εγκαθίδρυση προξενικής αρχής στην ελληνοκατοικούμενη Ίμβρο²³⁸.

²³⁶ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 81-82.

²³⁷ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, *όπ. π.*, σελ. 157-157.

²³⁸ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, *όπ. π.*, σελ. 522-523.

Γ.3. Η κατάσταση της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία μετά τις απελάσεις - Ελληνική Δικτατορία – Αρχή της Αμοιβαιότητας

Το 1964, ένα έτος μάρτυρας σε μια από τις μεγαλύτερες φυλετικές μεταναστεύσεις μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923, έδειξε πώς μπορεί ένα κράτος να χρησιμοποιήσει σαν όμηρο και σαν διαπραγματευτικό χαρτί μια μειονοτική κοινότητα που ζει μέσα σε αυτό. Οι απελάσεις, οι συνεχείς απαγορεύσεις, οι περιορισμοί και οι διωγμοί σήμαναν το τέλος των καλών σχέσεων μεταξύ της ελληνικής και τουρκικής διπλωματίας που είχαν οικοδομήσει ο Βενιζέλος και ο Ατατούρκ.

Συγκρίνοντας με τις περιόδους του Φόρου Περιουσίας και των Σεπτεμβριανών, οι Έλληνες εγκατέλειψαν την Τουρκία σε μεγάλο βαθμό το 1964 αλλά και μέσα στα επόμενα λίγα χρόνια που ακολούθησαν. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας «*Ηχώ*» που εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη, οι 61.567 ρωμιοί κάτοικοι της Πόλης του 1956, έφθασαν τις 43.057 το 1964 και κατέληξαν στις 28.322 το 1969²³⁹. Τα μισά και παραπάνω μέλη του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Κωνσταντινουπόλεως ήταν Έλληνες και αποτελούσαν μία πολύ σημαντική οικονομική δύναμη.

Μετά τις απελάσεις των Ελλήνων, οι περιουσίες και οι τραπεζικοί λογαριασμοί, όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεσμεύτηκαν από το κράτος. Η πρόβλεψη της κυβέρνησης ήταν ότι με μια ύφεση στο Κυπριακό και στο μέτρο των παραχωρήσεων της Ελλάδας, οι περιουσίες αυτές θα επιστρέφονταν στους ιδιοκτήτες τους. Οι Ντεμίρ και Ακάρ γράφουν χαρακτηριστικά ότι, οι ελληνικές περιουσίες ήταν σαν να βρίσκονταν στο ενεχυροδανειστήριο και θα επιστρέφονταν μόλις πληρώνονταν το «αντίτιμο». Σε τελική ανάλυση, ακόμη και αν η Ελλάδα δεν άλλαζε στάση, η Τουρκία θα είχε προς όφελός της ένα πολύτιμο οικονομικό όφελος²⁴⁰.

Την περίοδο αυτή η Γενική Διεύθυνση Κτηματολογίου καταμέτρησε τα ελληνικά ακίνητα και τα αποδελτίωσε ολοκληρώνοντας έτσι την πλήρη καταγραφή τους. Τα δεσμευμένα ελληνικά ακίνητα θα τελούσαν υπό την εξουσία των δικαστηρίων της περιοχής όπου βρίσκονταν τα ακίνητα. Τα δικαστήρια διόρισαν ως επίτροπους ανθρώπους έμπιστους και γνωστούς στην περιφέρειά τους από τους οποίους οι εννέα στους δέκα ήταν δικηγόροι. Η αποστολή τους ήταν να νοικιάζουν,

²³⁹ *Ηχώ*, (Κωνσταντινούπολης), 22 Ιουλίου 1978.

²⁴⁰ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 162.

να προστατεύουν και να επιτηρούν τα ακίνητα. Σημαντική λεπτομέρεια εδώ είναι το γεγονός ότι, στην περίπτωση που επί μία δεκαετία δεν εμφανιζόταν ο ιδιοκτήτης ενός ακινήτου ή αν δεν εκδηλώνονταν κάποιο ενδιαφέρον, τότε αυτό μεταβιβαζόταν στο Δημόσιο και έκτοτε θεωρούνταν περιουσία του Δημοσίου. Αυτό ίσχυσε για το 40% περίπου των ελληνικών ακινήτων, που επρόκειτο για μια μεγάλη οικονομική αξία. Περιττό είναι να αναφέρουμε ότι σ' αυτές τις συναλλαγές παρατηρήθηκαν κατά καιρούς μεροληπτικές συμπεριφορές από την πλευρά των επιτρόπων και ωφέλειας των επίδοξων ενοικιαστών από τις «*παραξενιές*» του νομικού συστήματος²⁴¹.

Στην Ελλάδα τώρα, η νεόκοπη δικτατορική κυβέρνηση της 21^{ης} Απριλίου του 1967, θέλησε να κάνει ένα εντυπωσιακό άνοιγμα προς την τουρκική πλευρά και αποδέχτηκε την πρότασή της για πραγματοποίηση συναντήσεων στην Κεσάνη και Αλεξανδρούπολη στις 9 και 10 Σεπτεμβρίου 1967, με θέματα που αφορούσαν την Κύπρο και την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολεως, Ίμβρου και Τενέδου. Οι συναντήσεις αυτές, για τα άπειρα αλλά και άσχετα με τα διεθνή ζητήματα μέλη της χούντας, κατέληξαν σε διπλωματικό όλεθρο. Με τον αέρα του νικητή η Άγκυρα εμφανίστηκε συνδιαλλακτική προς τη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου και μετά το Κονγκό, η Τουρκία ήταν η δεύτερη χώρα που αναγνώρισε το στρατιωτικό καθεστώς στην Ελλάδα²⁴².

Στο πνεύμα αυτής της προσέγγισης, πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις των διευθυντών των τμημάτων Τουρκίας και Ελλάδας αντίστοιχα των δύο υπουργείων Εξωτερικών, Ι.Τζούνη και Α.Μπουλάκ, μεταξύ 11-24 Μαρτίου 1968 στην Αθήνα, 15-27 Απριλίου στην Άγκυρα και 20-31 Μαΐου στη Βιέννη. Αντικειμενικός σκοπός της ελληνικής πλευράς, ήταν η εξασφάλιση της εφαρμογής εκ μέρους της Τουρκίας των άρθρων περί προστασίας των μειονοτήτων της Συνθήκης της Λωζάννης, με στόχο της ανάσχεση της εξόδου των Ελλήνων μειονοτικών από την Τουρκία²⁴³. Η ελληνική πλευρά πρόβαλε το ζήτημα της ανατροπής της αριθμητικής ισορροπίας των δύο μειονοτήτων και την ανάγκη αποκατάστασής της, ενώ η τουρκική πλευρά μεταξύ άλλων επέμενε στην ενοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης (Τούρκοι, Τσιγγάνοι και Πομάκοι)²⁴⁴.

Το ζήτημα της αμοιβαιότητας και της αριθμητικής ισορροπίας των δύο μειονοτήτων που είχε καθιερώσει το καθεστώς της Λωζάννης άρχισε να μπαίνει στο

²⁴¹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 163-164.

²⁴² Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 83.

²⁴³ Α., Alexandris, όπ. π., σελ. 280.

²⁴⁴ Τρουμπέτα Σ., όπ. π. σελ.38.

τραπέζι των διαπραγματεύσεων από την ελληνική πλευρά με καθυστέρηση, αφού δεν είχε προβληθεί κατά τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολεως, οι οποίοι παρέμεναν εκεί με βάση τη Σύμβαση της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. Όπως αποκάλυψε το 1978 ο υφυπουργός Εξωτερικών Α. Ζαΐμης, αυτή ήταν η πρώτη φορά που τέθηκε, κατά τις διαπραγματεύσεις Τζούνη-Μπουλάκ, ενώ στη συνέχεια ακολούθησαν άλλες τρεις.

Παρόλο το αδιέξοδο κατέληξαν τελικά σε μια εκπαιδευτική συμφωνία για τις μειονότητες που εγκρίθηκε από τους δύο υπουργούς Εξωτερικών Π. Πιπινέλη και I.S.Caglayangil που συναντήθηκαν στο Λονδίνο τον Ιούλιο, ενώ η ελληνοτουρκική Μικτή Επιτροπή για την εκτέλεση της μορφωτικής συμφωνίας του 1951, κατέληξε μετά από δύο συναντήσεις σε Άγκυρα και Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1968 στη σύναψη μιας νέας συμφωνίας για τη μειονοτική εκπαίδευση²⁴⁵.

Η συμφωνία αυτή, ήταν φανερό ότι θα απέβαινε αποκλειστικά προς όφελος της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δ. Θράκη αφού η ελληνική στην Κωνσταντινούπολη είχε σχεδόν αποδεκατιστεί. Συνέβαλε αποφασιστικά στην αύξηση των τουρκικών μαθημάτων και στη διείσδυση τούρκων εθνικιστών μετακλητών δασκάλων στα μουσουλμανικά μειονοτικά σχολεία της Δυτικής Θράκης ενώ τα τουρκικά ανταλλάγματα ήταν ανεπαρκή και περιορίζονταν σε ορισμένους επαναδιορισμούς ομογενών δασκάλων και ειδικά σε αυτόν του γυμνασιάρχη του Ιωακειμείου Παρθεναγωγείου στο Φανάρι, Δημήτριου Παντελάρα. Η μεγάλη παράλειψη της συμφωνίας αυτής ήταν ότι, αγνόησε πλήρως την κατάργηση της ελληνικής παιδείας στα νησιά Ίμβρος και Τένεδος, γεγονός που είχε καταστρεπτικές επιπτώσεις για τον ελληνισμό των νησιών αυτών²⁴⁶.

Ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος, ικανοποιημένος πλήρως από την θεωρούμενη ως θετική έκβαση των συνομιλιών, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Μιλλιέτ στις 30-5-1971, έφτασε μέχρι και του σημείου να προτείνει την ίδρυση ελληνοτουρκικής συνομοσπονδίας, προς τέρψιν των αναγνωστών της εφημερίδας²⁴⁷.

Δύο μόλις μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1971 η Τουρκία έκλεισε, κατά παράβαση της Συνθήκης της Λωζάννης η οποία την προστάτευε, τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης με το πρόσχημα ότι είχε κριθεί αντισυνταγματική η λειτουργία των ιδιωτικών ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, τα οποία είχαν

²⁴⁵ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 84-85.

²⁴⁶ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, *όπ. π.*, σελ. 514.

²⁴⁷ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 84.

πρόσφατα κατακλύσει τη χώρα. Όταν αργότερα αποκαταστάθηκε η λειτουργία των ιδιωτικών πανεπιστημίων δεν επιτράπηκε το ίδιο και για τη Θεολογική Σχολή ενώ παράλληλα, τα μέτρα εναντίον των υπόλοιπων ελληνικών σχολείων εντάθηκαν. Το Φανάρι προσέφυγε στην Δικαιοσύνη το 1972, αλλά η προσφυγή του απορρίφθηκε, καθώς δεν του αναγνωρίστηκε η νομική προσωπικότητα, αλλά ούτε το δικαίωμα να προσρφεύγει στη δικαιοσύνη και να ιδρύει σχολεία²⁴⁸.

Τον Φεβρουάριο 1971 οι τουρκικές αρχές επέτρεψαν τη διεξαγωγή εκλογών των πέντε κυριότερων ομογενειακών ιδρυμάτων, των Νοσοκομείων Βαλουκλή, του Ορφανοτροφείου Πριγκίπου, της Μεγάλης του Γένους Σχολής και των παρθεναγωγείων Ζαπτείου και Ιωακειμίου. Στη συνέχεια όμως, οι αρχαιρεσίες αυτές ακυρώθηκαν με το πρόσχημα ότι διενεργήθηκαν με βάση νέο κανονισμό που δεν είχε εγκριθεί προηγουμένως από τις αρχές²⁴⁹.

Τον Ιούλιο 1972 λήγει μια από τις πολύκροτες δίκες που έφερε αντιμέτωπους τους εφόρους του νοσοκομείου Μπαλουκλή με το Κράτος. Στην απόφαση που εκδίδει, το Ακυρωτικό Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, εφόσον δεν περιλαμβάνονταν στις λίστες που κατέθεσαν οι μειονότητες κατ' εφαρμογή του νόμου 2762/1935, όσα ακίνητα περιήλθαν στην κατοχή των μειονοτικών βακουφίων μετά το 1936 αποκτήθηκαν παράνομα, όποιος κι αν ήταν ο τρόπος κτήσης τους (αγορά ή δωρεά). Άμεση συνέπεια της ακυρότητας των μεταβιβάσεων που πραγματοποιήθηκαν προς όφελος των μειονοτήτων από το 1936 έως το 1971, η απόδοση των επίμαχων ακινήτων στους πρώην (και μόνους νόμιμους) ιδιοκτήτες τους ή η δήμευσή τους σε περίπτωση που δεν ήταν πια γνωστοί οι δικαιούχοι²⁵⁰.

Επίσης το 1972, οι εκλογές στην Ευαγγελίστρια Προπόδων Κουρτουλούς ακυρώθηκαν από την Αστυνομία με την αιτιολογία ότι στις εκλογές συμμετείχαν και άτομα που δεν κατοικούσαν στην περιοχή του βακουφίου, ενώ παρόμοιοι περιορισμοί επιβλήθηκαν και σε άλλες μειονοτικές κοινότητες. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 επιβλήθηκε σε όλα τα βακούφια η αρχή της εντοπιότητας των εκλογέων και δεν γίνονται πλέον καθόλου εκλογές στις βακουφικές επιτροπές. Τα εκλιπόντα ή παραιτηθέντα μέλη των Επιτροπών αναπληρώνονταν με εντολή του Πατριάρχη, χωρίς άλλη διαδικασία ανάδειξης τους ή με την παρέμβαση της τουρκικής διοίκησης.

²⁴⁸ Γ., Διακοφωτάκης, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά τη Λωζάννη, Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 98-100, 107-109.

²⁴⁹ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 85.

²⁵⁰ Μ., Αναστασιάδου - Π., Ντυμόν, *Οι Ρωμηοί της Πόλης. Τραύματα και προσδοκίες*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 284-285.

Τα διαχειριστικά καθήκοντα ασκούνταν άτυπα με ανοχή των αρχών ή ενίοτε με την παρέμβασή τους²⁵¹.

²⁵¹ Κ., Τσιτσελίκης, όπ. π., σελ.85-86.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Δ.1. Το τέλος της πατριαρχίας του Αθηναγόρα- Εκλογή του Δημητρίου

Στις 28 Ιουνίου 1972 και ενώ βρισκόταν στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, ο Πατριάρχης υπέστη κάταγμα στο αριστερό μηριαίο οστό και μεταφέρθηκε στο ρωμαϊκό νοσοκομείο του Βαλουκλή, γεγονός που προκάλεσε όπως ήταν φυσικό πολιτικούς τριγμούς παγκοσμίως. Παρά τις επίμονες πιέσεις των γιατρών για μετάβαση στη Βιέννη ο Πατριάρχης αρνήθηκε οποιαδήποτε μετακίνησή του από την Κωνσταντινούπολη, όπου και απεβίωσε τις πρώτες πρωινές ώρες της 7^{ης} Ιουλίου 1972²⁵².

Τίθεται λοιπόν θέμα επανεκλογής Οικουμενικού Πατριάρχη, σε μια εποχή που η Τουρκία είχε εκδηλώσει από καιρό την πρόθεση να παρέμβει στην πατριαρχική εκλογή και στη διοίκηση του Πατριαρχείου το οποίο θεωρούσε τουρκικό θεσμό. Συγκεκριμένα, στις 25-5-1970 επιδόθηκε στο Φανάρι ένα Μνημόνιο που είχε στείλει η Νομαρχία Κωνσταντινουπόλεως, σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της εκλογής του Οικουμενικού Πατριάρχη που προέβλεπε τα ακόλουθα: α) Την διεξαγωγή της εκλογής από τριμελή επιτροπή με πρόεδρο τον γηραιότερο Μητροπολίτη, β) την υποχρεωτική παρουσία τούρκου συμβολαιογράφου, γ) την τήρηση διαφόρων προθεσμιών συμπεριλαμβανομένης της υποχρέωσης διεξαγωγής της εκλογής εντός τριημέρου, δ) το δικαίωμα του Νομάρχου να διορίσει αυτός έναν υποψήφιο από τον κατάλογο ως Πατριάρχη σε περίπτωση μη τήρησης των προβλεπόμενων διαδικασιών και προθεσμιών²⁵³.

Σύμφωνα με τα ειωθότα του οικουμενικού θρόνου και παρά το Μνημόνιο της 25^{ης} Μαΐου 1970, έως την εκλογή νέου προκαθήμενου, ορίστηκε ο πρώτος τη τάξη αρχιερέων ο Μητροπολίτης Χαλκηδόνας Μελίτων, προκαλώντας την αντίδραση του Νομάρχη ο οποίος ενημέρωσε τη Σύνοδο ότι θα επιθυμούσε την προεδρία της Συνόδου να αναλάβει ο αρχαιότερος στην ηλικία, κατά τα προβλεπόμενα, ο Μητροπολίτης Δέρκων Ιάκωβος. Το γεγονός αυτό θορύβησε τους ιεράρχες και τις ελληνικές αρχές που προέβησαν σε διαβήματα προς τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο. Από την άλλη η τουρκική κυβέρνηση παρέμενε αμετακίνητη, υπενθυμίζοντας την άλλη πλευρά ότι σε περίπτωση μη συμμόρφωσης θα εφαρμόζε μία από τις διατάξεις του Μνημονίου, τη δυνατότητα δηλαδή διορισμού Πατριάρχη

²⁵² Σ., Μάμαλος, όπ. π., σελ. 441-442.

²⁵³ Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 86.

από τον ίδιο τον Νομάρχη. Η εξέλιξη αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την αναβολή της κηδείας του εκλιπόντος Αθηναγόρα, ώστε να επιλυθούν αυτά τα θέματα²⁵⁴.

Στην κηδεία η οποία τελέστηκε την Τρίτη 11 Ιουλίου 1972, παρέστησαν για πρώτη φορά στην ιστορία του Πατριαρχείου πολυμελείς αντιπροσωπείες από όλες τις χριστιανικές Εκκλησίες. Πλήθος τηλεγραφημάτων από πολιτικές και πνευματικές προσωπικότητες παγκοσμίως επιβεβαίωναν το διεθνές κύρος του Αθηναγόρα, ενώ ο διεθνής Τύπος έκανε λόγο για το θάνατο του «*πνευματικού ηγέτη διακοσίων πενήντα εκατομμυρίων ορθόδοξων χριστιανών*»²⁵⁵.

Ο Αθηναγόρας ήταν αναμφίβολα μία προσωπικότητα παγκοσμίου κύρους, κυρίως μετά τις συναντήσεις, που με μεγάλη επιμονή πέτυχε να πραγματοποιήσει με τους εκκλησιαστικούς ηγέτες της Δύσης, τον πάπα Παύλο και τον πριμάτο της αγγλικανικής Εκκλησίας, εδραιώνοντας το Φανάρι στη συνείδηση των χριστιανών και όχι μόνο, σε όλο τον κόσμο. Οι συνεχείς του αναφορές όμως στην τουρκική του υπηκοότητα, ο σεβασμός του προς την τουρκική κυβέρνηση, όποια κι αν ήταν αυτή, παρά τα επαχθή μέτρα που λαμβάνονταν κατά καιρούς κατά του Πατριαρχείου και της ελληνικής μειονότητας, δεν κατάφεραν να πείσουν τους Έλληνες της Πόλης.

Στη συνέχεια ο Νομάρχης διόρισε εκπρόσωπο του Πατριαρχείου τον γηραιότερο Μητροπολίτη, ο οποίος αποτέλεσε μέλος της Επιτροπής που ανέδειξε η Ιερά Σύνοδος. Στον Νομάρχη αντί καταλόγου υποψηφίων απεστάλη κοινή επιστολή με την υπογραφή των 15 εκλόγιμων αρχιερέων. Ο Νομάρχης απέκλεισε από την εκλογή τους Μητροπολίτες Δέρκων, Χαλκηδόνος, Σταυρουπόλεως και Χαλδίας, με την αιτιολογία ότι δεν απολάμβαναν της εμπιστοσύνης των τουρκικών αρχών. Η εκλογή διενεργήθηκε με την τήρηση των προθεσμιών του Μνημονίου, χωρίς την παρουσία συμβολαιογράφου και η Νομαρχία επικύρωσε την εκλογή²⁵⁶.

Αυτή η κίνηση θα πρέπει να διαβαστεί σαν ένδειξη ελαστικότητας από μέρους της Νομαρχίας στην τήρηση των όρων του Μνημονίου, διότι την τελευταία διετία οι συσχετισμοί άλλαξαν και δεν συνέφερε στην Τουρκία ο αριθμητικό μηδενισμός της ελληνικής μειονότητας στην Πόλη, ούτε στις ΗΠΑ η ανάληψη της πρωτοκαθεδρίας της Ορθοδοξίας από τον Πατριάρχη Μόσχας.

Στον πατριαρχικό θώκο, τον Πατριάρχη Αθηναγόρα διαδέχθηκε ο Μητροπολίτης Ίμβρου και Τενέδου Δημήτριος, που με μεγάλο δισταγμό αποδέχτηκε

²⁵⁴ Α., Αρβανίτης, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα: Εκδ. Ν. Ζαφειρόπουλος, 1991, σελ. 150.

²⁵⁵ *The Times*, Patriarch Athenagoras, Landmarks on the road to Cristian Unity, 8-7-1972.

²⁵⁶ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 87.

την εκλογή του. Έχοντας επίγνωση των λεπτών ισορροπιών, ο νέος Πατριάρχης κράτησε χαμηλούς τόνους. Στη συνάντηση που είχε με τους δημοσιογράφους απέφυγε να μιλήσει ελληνικά, αν και είναι η μητρική του γλώσσα, προτιμώντας την τουρκική γεγονός που απέσπασε θετικά σχόλια από την Άγκυρα²⁵⁷.

Συνεχίζοντας στο πνεύμα του προκατόχου του ο Δημήτριος, παρά τα εμπόδια που κατά καιρούς έπρεπε να υπερπηδήσει, κράτησε εξωστρεφή στάση ως προς την οικουμενική αποστολή του Πατριαρχείου και συνέβαλε στην προώθηση του διαλόγου για την προσέγγιση των Εκκλησιών, διατηρώντας αμείωτο το διεθνές ενδιαφέρον για το Φανάρι²⁵⁸.

Δ.2. Η εισβολή στην Κύπρο το 1974 και οι επιπτώσεις της στη ζωή των Ελλήνων της Πόλης

Το Κυπριακό πρόβλημα που ήταν ένα ξεκάθαρο θέμα εφαρμογής της αρχής της αυτοδιάθεσης, όπως αυτή είχε εφαρμοστεί σε εκατοντάδες περίπου χώρες της Αφρικής και της Ασίας, περιπλέχτηκε στα γρανάζια της αγγλικής διπλωματίας και της πολιτικής της CIA των ΗΠΑ, με συνέπεια να καταλήξει σε τραγωδία του Κυπριακού λαού και σε όλες τις άλλες παράπλευρες απώλειες της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινουπόλεως, όπως είδαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια.

Προκειμένου να επιτύχουν το στόχο τους, οδηγήθηκαν στην εισβολή στην Κύπρο στις 20 Ιουνίου 1974, εγκαθιστώντας το πρώτο τους προγεφύρωμα και στην εν συνεχεία ξαφνική επίθεση στις 14 Αυγούστου του ίδιου χρόνου, ενώ την περίοδο αυτή ήταν σε εξέλιξη η συνδιάσκεψη της Γενεύης και κατά παράβαση των ψηφισμάτων των 353,354,355 και 357/1974 του Συμβουλίου Ασφαλείας, με τα οποία ο ΟΗΕ απαιτούσε το σεβασμό της Κυριαρχίας, της Ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου, την διακοπή των εχθροπραξιών και την άμεση αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων από το έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας²⁵⁹.

Η απόφαση αυτή δεν έγινε ποτέ πράξη, αφού οι τουρκικές κυβερνήσεις την αγνόησαν παντελώς. Αντιθέτως ο πρωθυπουργός Ντεμιρέλ σε συνέντευξη του στη

²⁵⁷ *The Times*, Daily telegraph, 19-7-1972.

²⁵⁸ Για την πορεία του θεολογικού διαλόγου κατά τη δεκαετία 1980-1990, βλ. Εμμ., Κλάνης, (επιμ.), *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2006.

²⁵⁹ Θ., Μυλωνάς, *Ανατομία του Κυπριακού. Η εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο και η Διεθνής νομιμότητα*, Αθήνα: Εκδ. Νέα Θέσις, 2004, σελ. 427.

Monde στις 21 Μαΐου 1975 δήλωσε ότι οι Έλληνες θα έπρεπε να δεχθούν τα τετελεσμένα στην Κύπρο²⁶⁰.

Η σχεδόν πλήρης εξαφάνιση του Κωνσταντινουπολίτικου ελληνισμού ολοκληρώθηκε με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 και με την κρίση στο Αιγαίο το 1975-1976. Τον Οκτώβριο του 1978, σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσίευσε η εφημερίδα «*Ηχώ*», υπήρχαν σε αυτήν 7.882 ομογενείς. Η «*Ηχώ*» του δάσκαλου Χαράλαμπου Ρομπόπουλου μαζί με την «*Απογευματινή*» αποτελούν τα μόνα δημοσιογραφικά έντυπα, τα οποία συνεχίζουν να κυκλοφορούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου η ελληνική δημοσιογραφία γνώρισε λαμπρές εποχές ειδικά στην περίοδο 1870-1922²⁶¹.

Τον Μάιο του 1974, ενώ το Κυπριακό φτάνει σε παροξυσμό και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι τεταμένες όσο ποτέ άλλοτε, το Ακυρωτικό Δικαστήριο σε ολομέλεια θα επαναλάβει, σχεδόν αυτολεξεί, την απόφαση του 1971, περιοριζόμενο σε μερικές στιλιστικές τροποποιήσεις. Αν και έχασαν το δικαστικό αυτό αγώνα, ούτε το νοσοκομείο του Μπαλουκλή αλλά ούτε και τα άλλα ιδρύματα που έγιναν στόχος παρόμοιων αποφάσεων παραιτούνται από τις αξιώσεις τους. Ο καβγάς των βακουφίων μόλις αρχίζει και οι κατασχέσεις διαδέχονται η μία την άλλη, όπως επίσης και οι δίκες με σκοπό την ακύρωση διαθηκών και δωρεών και ακύρωση εγγραφής ακινήτων στα κτηματολόγια στο όνομα ομογενειακών ιδρυμάτων. Μέχρι το 1980 είχαν ήδη ανακληθεί 82 ακίνητα του Ελληνικού Κληροδοτήματος Μπαλουκλή²⁶². Επίσης οι τουρκικές αρχές απέρριψαν συστηματικά κάθε αίτημα για επισκευή κτιρίων ή ανοικοδόμηση και επέκταση σχολικών κτιρίων.

Αφού ο σκοπός της εκδίωξης των Ελλήνων της Πόλης είχε επιτευχθεί, οι τουρκικές κυβερνήσεις άρχισαν να επιδεικνύουν κάποια μεγαλοψυχία προς τους λίγους ομογενείς που απέμειναν στην Πόλη και έστρεψαν την προσοχή τους προς το Πατριαρχείο και τις δραστηριότητές του, ιδιαίτερα στην μετάβαση των ιεραρχών στο εξωτερικό, καθώς και σε θέματα που αφορούσαν περισσότερο στην κοινοτική παρουσία, με στόχο της ιδιοποίησής της. Οι μεγάλες δυσχέρειες στη έκδοση διαβατηρίων στους ιεράρχες καθώς και οι γενικότερες πιέσεις εναντίον του Πατριαρχείου, οδήγησαν στην ανάληψη μιας προσπάθειας εξομάλυνσης των σχέσεων με την τουρκική κυβέρνηση, μέσω ενός ουσιαστικού διαλόγου.

²⁶⁰ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 103.

²⁶¹ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, *όπ. π.*, σελ. 515.

²⁶² Μ., Αναστασιάδου-Ντυμόν, *όπ. π.*, σελ. 285-286.

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1977 ο Μητροπολίτης Χαλκηδόνας εξέθεσε στον υπουργό Εξωτερικών Caglayangil το πρόβλημα της απαγόρευσης εξόδου του από την Τουρκία. Ο υπουργός υποσχέθηκε να διευθετήσει το ζήτημα ενώ στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν επαφές αντιπροσωπειών του Πατριαρχείου με τους Τούρκους πρωθυπουργούς Ντεμιρέλ στις 30 Σεπτεμβρίου 1977 και Ετσεβίτ στις 7 Μαρτίου 1978, καθώς και τους υπουργούς Εσωτερικών και Εξωτερικών, στους οποίους τέθηκαν όλα τα ζητήματα που απασχολούσαν τη μειονότητα. Ο διάλογος συνεχίστηκε σε διάφορα επίπεδα, αλλά η τουρκική στάση χαρακτηρίστηκε από αναβλητικότητα. Θετική εξέλιξη είχαμε μόνο στο θέμα της άρσης του τέλους του 5% στα εισοδήματα των ομογενειακών ιδρυμάτων, ενώ χορηγήθηκαν και ορισμένες άδειες εξόδου σε Μητροπολίτες²⁶³.

Το γεγονός ότι παρά τις συνεχείς τουρκικές υποσχέσεις, τα επίμαχα ζητήματα εξακολουθούσαν να παραμένουν εκκρεμή ενώ ταυτόχρονα οι πιέσεις της Γενικής Διεύθυνσης Βακουφίων καθημερινά γινόταν όλο και πιο έντονες, οδήγησε τον Πατριάρχη Δημήτριο να αποστείλει στις 20 Μαρτίου 1979 στον Τούρκο πρωθυπουργό ανοιχτό τηλεγράφημα, με το οποίο διαμαρτυρόταν έντονα για την παράνομη και σκληρή στάση της, της οποίας οι συνέπειες ήταν ολέθριες για τα ομογενειακά ιδρύματα. Η Γενική Διεύθυνση Βακουφίων απάντησε ότι οι ενέργειες της ήταν σύννομες, ενώ το Πατριαρχείο απέφυγε τις αντεγκλήσεις για να μη υποβαθμίσει τον διάλογο σε κατώτερο επίπεδο. Σημειώνεται εδώ ότι, το τηλεγράφημα αυτό προκάλεσε αίσθηση και την αντίδραση τόσο των Ορθόδοξων Εκκλησιών όσο και άλλων εκκλησιαστικών κύκλων, συμπεριλαμβανομένου και του Ποντίφηκα²⁶⁴.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος προώθησε και συνέχισε τον ενδοεκκλησιαστικό διάλογο που είχε ξεκινήσει ο Αθηναγόρας στα χρόνια της πατριαρχίας του. Οι προσπάθειες αυτές κατέληξαν στην επίσκεψη του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β΄ στο Φανάρι στις 29 Νοεμβρίου 1979, η οποία και συνέβαλε σημαντικά στην ενίσχυση του κύρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου από όλες τις κατευθύνσεις (υπόλοιπα ορθόδοξα πατριαρχεία, τουρκική κυβέρνηση κτλ.) και αναπτέρωσε σημαντικά το ηθικό των στελεχών του Φαναρίου²⁶⁵.

²⁶³ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 87-88.

²⁶⁴ Β., Μούτσογλου, *όπ. π.*, σελ. 88.

²⁶⁵ Α., Αλεξανδρή, *Μειονοτικό Ζήτημα*, *όπ. π.*, σελ. 540.

Δ.3. Η Ελληνική μειονότητα μετά το 1980-Η Συνάντηση Κορυφής στο Νταβός - Περίοδος Δημητρίου

Την δεκαετία του 1980, ο αριθμός των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο έχει μειωθεί δραματικά. Η Ίμβρος και η Τένεδος έχουν εκτουρκιστεί ολοκληρωτικά με την υποχρεωτική μεταφορά εποίκων, την απαλλοτρίωση περίπου του 95% της συνολικής γης που κατείχαν οι Έλληνες και την απαγόρευση της μειονοτικής εκπαίδευσης, ενώ η Ελληνική μειονότητα Κωνσταντινουπόλεως, έχει συρρικνωθεί στα όρια μιας μικρής ομάδας. Η μειονοτική πολιτική της Τουρκίας στοχεύει πλέον στην κοινοτική οργάνωση και περιουσία. Για την πραγματοποίησή της λαμβάνονται νέες, αλλά εφαρμόζονται και παλαιότερες διατάξεις που ανασύρονται από την αχρηστία.

Η μεταγραφή στο κτηματολόγιο των ακινήτων που ανήκουν στα ιδρύματα της μειονότητας, δεν είναι δυνατή κατόπιν της εντολής του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών 20.3.127/3466 της 11.11.1934, με την οποία παραγγέλλονται οι αρμόδιοι να αφήνουν ανοικτή τη σχετική στήλη με το όνομα του ιδιοκτήτη, προκειμένου να εξετασθεί η νομική θέση των ακινήτων αυτών. Επίσης η προσαύξηση της ακίνητης περιουσίας με δωρεές κλπ. των ιδρυμάτων της ελληνικής μειονότητας απαγορεύεται, σύμφωνα με την απόφαση 63/37-13/43 της 18.3.1963 του Συμβουλίου Επικρατείας της Τουρκίας, στην οποία αναφέρεται ότι δεν επιτρέπεται στα ιδρύματα των μειονοτήτων, να αποκτήσουν ακίνητα επιπλέον εκείνων που είχαν αποκτήσει κατά την εισαγωγή του Τουρκικού Αστικού Κώδικα στις 4 Οκτωβρίου 1926.

Τα κοινοτικά ακίνητα έχουν αποκλεισθεί επίσης από τις διατάξεις του Νόμου 2912/1983 για αύξηση των μισθωμάτων, ενώ η επιβολή κτηματικού φόρου 6% με βάση καθορισμού την εμπορική αξία των ακινήτων που θα καθοριζόταν κατά δήλωση του φορολογουμένου ιδρύματος, αλλά θα αποτελούσε και το τίμημα σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, προκάλεσε επιπλέον οικονομικά προβλήματα στις ομογενειακές κοινότητες που είχαν μηδαμινά εισοδήματα και δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν. Εκτός από την εφαρμογή των σκληρών αυτών οικονομικών μέτρων, μετά το πραξικόπημα του 1980, η διοίκηση 28 ομογενειακών ιδρυμάτων και ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, αφαιρέθηκε από την ελληνική μειονότητα Κωνσταντινουπόλεως, με την παύση των εφοροεπιτροπών και την απαγόρευση διενέργειας εκλογών για την ανάδειξη νέων, καθώς και με την απευθείας ανάληψη της διοίκησης ορισμένων κοινοτήτων από την τουρκική Γενική Διεύθυνση Βακουφίων.

Με τον τρόπο αυτό καταπατήθηκε το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι που είναι κατοχυρωμένο με το άρθρο 40 της Συνθήκης της Λωζάννης, το Τουρκικό Σύνταγμα, τον Τουρκικό Αστικό Κώδικα, καθώς και με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η πρακτική που εφάρμοσαν οι Τούρκοι, όχι μόνο αντίκειται στις συμβάσεις αυτές, αλλά και στις γενικές αρχές της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην οποία διακαώς επιθυμούσαν να καταστούν μέλη.

Στον πρακτικό τομέα, άρχισε η διενέργεια απαλλοτριώσεων ως κοινοτικής περιουσίας σε μεγάλη κλίμακα. Δεδομένου ότι τα έσοδα από τα ακίνητα αυτά αποτελούν τους μόνους εναπομείναντες πόρους τους, η λειτουργία των κοινοτήτων τίθεται σε κίνδυνο. Απαλλοτριώσεις διενεργούνται σε ακίνητα που ανήκουν στις κοινότητες Χάσκιοϋ, Μεσαχώρας, Ταταύλων, Μακρυχωρίου. Το 1984 απαλλοτριώθηκε και κατεδαφίστηκε το κτίριο της κοινοτικής σχολής Τζιμπαλή, ενώ το Μάιο 1985, απαλλοτριώθηκε χωρίς να καταβληθεί τότε αποζημίωση και κατεδαφίστηκε τμήμα του Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου Μακρυχωρίου. Η μετατροπή του Ι.Ν. του Αγίου Νικολάου Γαλατά, τον οποίο η τουρκική δικαιοσύνη είχε επιδικάσει στον παπά Ευθύμ για τις «*θρησκευτικές ανάγκες*» της ανύπαρκτης «*τουρκορθόδοξης κοινότητας*», σε αίθουσα θεατρικών παραστάσεων και εκθέσεων ζωγραφικής τον Ιούλιο 1985, οι ανεξιχνίαστες κλοπές εικόνων από εκκλησίες της Πόλης και της Ίμβρου, οι επανειλημμένοι βανδαλισμοί και συλήσεις τάφων και ναών, ιδιαίτερα στα νεκροταφεία των Θεραπειών και Ταταύλων, έρχονται να προσθέσουν την συμβολική τους διάσταση στη μεταχείριση του μικρού τμήματος της ελληνικής μειονότητας που είχε παραμείνει στα πάτρια εδάφη²⁶⁶.

Τέλος το 1985 και επί πρωθυπουργίας Τουργκούτ Οζάλ, τερματίστηκε η εφαρμογή της «προσωρινής» καταγγελίας της Συμφωνίας περί Θεωρήσεων, που ήταν σε ισχύ από το 1964 από την πλευρά της Τουρκίας, σε ένδειξη καλής χειρονομίας για τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ωστόσο η Ελλάδα, είχε αρχίσει ήδη να ζητάει βίζα από τους Τούρκους, κάτι που συνεχίζει να πράττει με «σχολαστικότητα» ακόμα και σήμερα²⁶⁷.

Η Συνάντηση στο Νταβός

Το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας που ανέλαβε την εξουσία στα τέλη της στρατιωτικής διακυβέρνησης ήταν υπέρ της φιλελεύθερης οικονομίας και της

²⁶⁶ Β., Μουτσόγλου, *όπ. π.*, σελ. 179-182.

²⁶⁷ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, *όπ. π.*, σελ. 87.

ρεαλιστικής πολιτικής. Στη θέση της «παραδοσιακής» τουρκική εξωτερικής πολιτικής υπήρχε πλέον μια πολιτική εξουσία που στόχευε σε περισσότερες εξαγωγές και εμπόριο. Ο Τουργκούτ Οζάλ, πρωθυπουργός εκείνης της περιόδου, είχε την αισιοδοξία ότι όλα τα προβλήματα που υπήρχαν με την Ελλάδα θα μπορούσαν να διευθετηθούν με την αμοιβαία αύξηση του όγκου των εμπορικών συναλλαγών.

Και η Ελλάδα ήταν υπέρ των διμερών συνομιλιών με την Τουρκία. Οι ηγέτες των δύο χωρών, ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Τουργκούτ Οζάλ, συναντήθηκαν τον Ιανουάριο του 1988 στο Νταβός της Ελβετίας. Οι άξονες των συνομιλιών ήταν οι ακόλουθοι τρεις:

1. Θεσμικό και νομικό πλαίσιο.
2. Ζητήματα υποδομής.
3. Συνεργασία στην περιοχή.

Ένα άλλο θέμα που συζητήθηκε στο Νταβός αλλά δεν γράφτηκε στα επίσημα πρακτικά ήταν οι περιουσίες των Ελλήνων της Πόλης. Ο Οζάλ δεν ήθελε να χάσει την Ελλάδα που ήταν μέλος της ΕΟΚ. Ακόμη και για τις ειδήσεις για την αποχή των Τούρκων από τα σχολεία τους στη Δυτική Θράκη, γεγονός που συνέπεσε με τη διάσκεψη κορυφής στο Νταβός και που απασχόλησε την τουρκική κοινή γνώμη, ο Οζάλ υποστήριζε ότι: «Οι ειδήσεις για τη Δυτική Θράκη ήταν παραφουσκωμένες». Σε προγενέστερη συνέντευξη που παραχώρησε σε Έλληνα δημοσιογράφο υποστήριζε επίσης ότι: «Όλα μπορούν να συζητηθούν μέσα σ' ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης»²⁶⁸.

Οι συνομιλίες στο Νταβός ολοκληρώθηκαν σηματοδοτώντας την απαρχή μιας καινούργιας άνοιξης στις σχέσεις των δύο χωρών, χωρίς να υπάρξει κάποιο χειροπιαστό αποτέλεσμα στα θέματα της Κύπρου, της υφαλοκρηπίδας, των ορίων στο Αιγαίο και της μειονότητας. Ο Οζάλ όμως έκανε ένα συγκεκριμένο βήμα στο θέμα των ελληνικών περιουσιών. Η κυβέρνηση με το υπ. αρ. 12592 Διάταγμα της 3.2.1988 αποφάσισε την κατάργηση του Διατάγματος του 1964 και την επιστροφή των ελληνικών περιουσιακών στοιχείων στους ιδιοκτήτες τους. Στο διάταγμα περιλαμβάνονταν άρθρα που διασφάλιζαν την αναδρομική ισχύ στην κατάργηση του Διατάγματος του 1964, καθώς επίσης και το δικαίωμα των κληρονόμων σε περιπτώσεις θανάτων. Το διάταγμα αυτό σήμαινε τη μετά από είκοσι πέντε χρόνια

²⁶⁸ Α., Πολιτάκης, *Ερυθρόλευκη Γαλανόλευκη*, 1988, σελ.166.

επιστροφή στους Έλληνες των ακινήτων που είχαν αφήσει πίσω τους, οι οποίοι και κινητοποιήθηκαν αμέσως.

Ο Οζάλ είχε πάρει αυτό που ήθελε. Η Ελλάδα με αντάλλαγμα την κατάργηση του Διατάγματος του 1964, είχε υποσχεθεί να υπογράψει την τουρκοελληνική συμφωνία που ήταν σημαντική για τη ρύθμιση των σχέσεων Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα²⁶⁹.

Σε αυτή τη φάση και με βάση το νέο Διάταγμα, είχαν ξεκινήσει οι διαδικασίες πώλησης των ακινήτων και η μεταβίβασή τους στους κληρονόμους τους. Ωστόσο, οι Έλληνες μπορούσαν να πάρουν τα ακίνητά τους πίσω μόνο μέσω της δικαστικής οδού. Στα δικαστήρια όμως τα πράγματα δεν προχωρούσαν. Οι κληρονόμοι έπρεπε να αποδείξουν την ιδιοκτησιακή τους σχέση με το ακίνητο. Εκτιμάται ότι οι μισοί περίπου Έλληνες με ακίνητα στην Τουρκία έχουν δικαστικές εκκρεμότητες. Η περίοδος 1988-1991 ήταν μια «ρόδινη εποχή» για του Έλληνες. Σύμφωνα με στοιχεία του Γενικού Προξενείου της Τουρκίας στην Αθήνα, περίπου 2.500 Έλληνες επωφελήθηκαν από αυτό το δικαίωμα και πούλησαν τα ακίνητά τους. Υπάρχουν ακόμη Έλληνες πολίτες που δεν κατάφεραν να αποδεσμεύσουν τα χρήματά τους από την Τράπεζα Τουρκίας. Ωστόσο, επειδή αυτό το διάστημα που έχει μεσολαβήσει τα χρήματά τους δεν τοκίστηκαν καθόλου, ορισμένες φορές δεν έφταναν ούτε για το εισιτήριο της επιστροφής²⁷⁰.

Ωστόσο, μετά το 1991, το Β΄ Τμήμα Νομικών Υποθέσεων του Αρείου Πάγου άρχισε πάλι να προξενεί δυσκολίες ως προς τα ελληνικά ακίνητα. Η αποστολή της κρατικής πολιτικής παραμένει ένα άλυτο ερωτηματικό που βάζει σε σκέψεις ύστερα από την πράξη του Αρείου Πάγου να αλλάξει εκ νέου στάση έπειτα από ένα χρονικό διάστημα τριών χρόνων. Η Τουρκία όμως συνεχίζει να σιωπά γύρω από το θέμα²⁷¹. Επίσης, επιτράπηκε η ανοικοδόμηση της πτέρυγας του Πατριαρχείου που είχε καταστραφεί από πυρκαγιά. Η γενική κατάσταση όμως συνεχίστηκε στα ίδια πρότυπα²⁷².

Η δράση του Πατριάρχη Δημητρίου

Ο Πατριάρχης Δημήτριος θέλοντας να συνεχίσει την παράδοση του Αθηναγόρα πραγματοποίησε μια μεγάλη αποστολική πορεία, που άρχισε με

²⁶⁹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 167-168.

²⁷⁰ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 169-170.

²⁷¹ Χ., Ντεμίρ-Ρ., Ακάρ, όπ. π., σελ. 171.

²⁷² Β., Μούτσογλου, όπ. π., σελ. 182.

επισκέψεις στα υπόλοιπα ορθόδοξα πατριαρχεία. Ξεκινώντας στις 22 Μαΐου 1987 από τα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων, ο Πατριάρχης επισκέφθηκε στις 21 Αυγούστου 1987 τη Μόσχα και τη Γεωργία και μετά τον Σεπτέμβριο τη Σερβία και τη Ρουμανία. Ακολούθησε το ιστορικό ταξίδι στην Αθήνα στις 13 Νοεμβρίου και κατόπιν στην Πολωνία στις 18 Νοεμβρίου για να τερματισθεί με τις επισκέψεις στη Ρώμη, στο Λονδίνο και στη Γενεύη.

Το γεγονός ότι ο Πατριάρχης μετά την επίσκεψή του στο Βατικανό πήγε στον Αγγλικανό Πριμάτο και στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών περισσότερο ισχυρός, αποδεικνύει ότι οι ετερόδοξες εκκλησίες σέβονται και αναγνωρίζουν ως πρωτόθρονη και ηγέτιδα εκκλησία της Ορθοδοξίας το Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁷³.

Η εντυπωσιακή περιοδεία του Οικουμενικού Πατριάρχη δυσaráεστησε την τουρκική κοινή γνώμη, η οποία αρνείται να αποδεχθεί την έστω και περιορισμένη διεθνή νομική ικανότητα του Φαναρίου. Η εκλογή στις 22 Οκτωβρίου 1991 στον πατριαρχικό θώκο του Μητροπολίτη Χαλκηδόνας Βαρθολομαίου (Αρχοντώνη) μετά το θάνατο του Δημητρίου, σηματοδοτεί την έναρξη μιας περιόδου διεθνούς προβολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της ελληνικής μειονότητας²⁷⁴.

Οι Τούρκοι συνεχίζουν να αμφισβητούν τον οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου και θεωρούν τον Πατριάρχη θρησκευτικό αρχηγό της φθίνουσας ελληνικής μειονότητας της Τουρκίας. Σήμερα με την αθρόα διαρροή του ελληνικού στοιχείου γίνεται ορατός και ο χρόνος θανάτου του Πατριαρχείου, εφόσον η Τουρκία δεν επιτρέπει αφενός την εκλογή επισκόπων που δεν έχουν την τουρκική ιθαγένεια και αφετέρου, απαγορεύει τη λειτουργία της Θεολογικής Σχολής Χάλκης για την εκπαίδευση και ανάδειξη ομογενών με τουρκική ιθαγένεια σε καίριες θέσεις της εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Δεν είναι δυνατόν η Άγκυρα να επιδιώκει την εξομάλυνση των σχέσεών της με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και συγχρόνως να διώκει το Πατριαρχείο στερώντας του το δικαίωμα ιδιοκτησίας της ανεκτίμητης ελληνικής κοινοτικής περιουσίας στην Κωνσταντινούπολη. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Τούρκοι πέτυχαν μεν το ξεκλήρισμα της ομογένειας στην Τουρκία, η ακίνητη όμως περιουσία των ελληνικών ιδρυμάτων παραμένει σχεδόν ανέπαφη. Η πρόσφατη χορήγηση άδειας για την ανοικοδόμηση του τμήματος του Πατριαρχείου που είχε καταστραφεί από την πυρκαγιά του 1941, δεν θα έχει καμιά πρακτική σημασία αν δεν συνδυαστεί με μια

²⁷³ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 540-541.

²⁷⁴ Β., Μούτσουγλου, όπ. π., σελ. 182.

σειρά μέτρων για την ενίσχυση του κύρους και της αποτελεσματικότητας του πατριαρχικού θεσμού. Στην αντίθετη περίπτωση, το νέο οικοδόμημα κινδυνεύει να χρησιμοποιηθεί στο μέλλον μόνο για μουσειακούς λόγους²⁷⁵.

Δ.4. Εκλογές διαχειριστικών επιτροπών - Η σύγχρονη εποχή

Οι διαχειριστικές επιτροπές των ομογενειακών κοινοτικών ιδρυμάτων, δείξαμε σε προηγούμενα κεφάλαια ότι ήταν αυτές, που με τη σωστή λειτουργία τους κινούσαν τους μηχανισμούς για την λειτουργία και την πρόοδο αυτών των ιδρυμάτων και συμπεραίνει έτσι κανείς ότι, η ανάδειξή τους μέσα από αρχαιρεσίες ήταν σύμφυτη με την συνέχιση ύπαρξης των ιδρυμάτων. Μελετώντας όμως κάποιος το νομικό καθεστώς που διέπει την ανάδειξη των διαχειριστικών επιτροπών και την λειτουργία τους μέχρι και το 1991, διαπιστώνει ότι το χαρακτηρίζει απόλυτη ασάφεια.

Το 1991 διοργανώθηκαν εκλογές ανάδειξης διαχειριστικών επιτροπών υπό τον συντονισμό της Επιτροπής του Μπαλουκλή και σε εκτέλεση ειδικού Κανονισμού, μετά από πολλά χρόνια. Το κάθε βακούφι εξέλεξε μία επιτροπή για την διαχείριση των ακινήτων του, εν μέσω προβλημάτων, πιέσεων και απειλών, ακόμα και άσκησης βίας κατά των υποψηφίων, πολλοί από τους οποίους αναγκάστηκαν να παραιτηθούν²⁷⁶.

Σε τρεις περιπτώσεις, δηλαδή στις κοινότητες του Κουρτουλούς, της Χαλκηδόνας και του Πέρα, εκεί που προϋπήρχε Κεντρική Επιτροπή έγινε συνένωση των επί μέρους βακουφίων της κάθε κοινότητας, δημιουργώντας έτσι ένα και μοναδικό που να αντιστοιχεί στην κοινότητα. Ενώ δηλαδή πριν το 1970 τα βακούφια στις κοινότητες αυτές διέθεταν μια διοικητική αυτονομία (ανά εκκλησία για παράδειγμα), όπως επιβλήθηκε από την τουρκική διοίκηση, στη μετά το 1990 εποχή όλα μαζί τα βακούφια που συνενώθηκαν της καθεμιάς από αυτές τις κοινότητες αποκτούν ενιαία νομική προσωπικότητα.

Τα κύρια προβλήματα βέβαια που έπρεπε να αντιμετωπισθούν το 1991 προέρχονταν από τη λειψανδρία των κοινοτήτων, την παρεπόμενη στενότητα επιλογών των δικαιούχων των εκλογικών δικαιωμάτων, αλλά και τις πελατειακές

²⁷⁵ Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*, όπ. π., σελ. 541-542.

²⁷⁶ L., Whitman, , *The Greeks of Turkey Denying Human Rights and Ethnic Identity*, Human Rights Watch, Report, 1992.

σχέσεις και εξαρτήσεις που εξυφάνονταν μεταξύ διαχειριστικών επιτροπών και των τουρκικών αρχών. Από την άλλη πλευρά οι εκλογές του 1991 δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αντιπροσωπευτικές καθώς ήταν καθοδηγούμενες και οι επιτροπές που αναδείχθηκαν ουδέποτε λογοδότησαν στις κοινότητες²⁷⁷.

Οι εκλογικές περιφέρειες χωρίστηκαν σε δύο ευρύτερες ζώνες, την ασιατική και την ευρωπαϊκή, στις οποίες οι υποψήφιοι είχαν πολλαπλό δικαίωμα του εκλέγεσθαι. Έτσι καλύφθηκαν τα κενά στις υποψηφιότητες και σε πολλές περιπτώσεις τα ίδια πρόσωπα κατέλαβαν διοικητικές θέσεις σε πολλές κοινότητες. Ωστόσο, η ενοποίηση αυτή αφορούσε μόνον τις ανάγκες των εκλογών και δεν σήμαινε την ενοποίηση των ίδιων των κοινοτήτων ή των βακουφίων. Οι εκλογές διοργανώθηκαν από την «Εφορευτική Επιτροπή των Ρωμαϊκών Βακουφίων της Κωνσταντινούπολης» και τα αποτελέσματα των εκλογών επικυρώθηκαν από τη Γενική Διεύθυνση Βακουφίων και τα αρμόδια δικαστήρια. Πρωτοβάθμιες εκλογές έγιναν και για τα Μείζονα Ιδρύματα και έτσι έπαψε το παλιό σύστημα της δευτεροβάθμιας εκλογής²⁷⁸.

Και το θέμα λοιπόν της ανάδειξης διαχειριστικών επιτροπών επηρεάστηκε από τις λεπτές πολιτικές ισορροπίες που διαμορφώνονταν μεταξύ τουρκικών αρχών και μειονοτικών κοινοτήτων, οι οποίες καθορίζονταν από τις καλές ή κακές ελληνοτουρκικές σχέσεις κάθε φορά. Το γεγονός ότι αυτή η περίοδος επιλέγεται από την τουρκική κυβέρνηση να επιτρέψει μία τέτοια διαδικασία, μπορεί να σχετιστεί: α) Με την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να καταργήσει το 1991 τον νόμο 1368 της μεταξικής περιόδου, έτσι ώστε τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης να έχουν έκτοτε το πλήρες δικαίωμα νομής, κατοχής και χρήσης των κινητών και ακινήτων περιουσιακών τους στοιχείων²⁷⁹, β) Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και τις διεθνείς ανακατατάξεις που προκάλεσε στους πολιτικούς συσχετισμούς.

Ο ρόλος της Γενικής Διεύθυνσης Βακουφίων

Η Γενική Διεύθυνση Βακουφίων (ΓΔΒ) αποτελεί τον επίγονο του καταργημένου από την Τουρκική Δημοκρατία οθωμανικού Υπουργείου Ορησκευτικών Υποθέσεων και Βακουφίων. Σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο, σκοπός

²⁷⁷ Λ., Βίγκας, «Εισήγηση», στην ημερίδα παρουσίασης του βιβλίου *Συνάντηση στην Πόλη. Το παρόν και το μέλλον*, 22.11.2009, Αθλητικός Σύλλογος Πέρα, Κωνσταντινούπολη, 2009.

²⁷⁸ Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια*, όπ. π., σελ. 87.

²⁷⁹ Δ., Ακριτίδου, *Μουσουλμανική Μειονότητα*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Βάνιας, 2004, σελ. 76-77.

της ΓΔΒ είναι η διοίκηση των κατελιμμένων (μαζμπούτ) βακουφίων, η επίβλεψη και ο έλεγχος, για λογαριασμό του κράτους, των προσαρτημένων (μουλχάκ) και νέων βακουφίων, των κοινοτικών βακουφίων, καθώς και των βακουφίων των συντεχνιών. Υπάγεται στο Γραφείο του Πρωθυπουργού και βρίσκεται στην αρμοδιότητα του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού Προεδρίας (σύμφωνα με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 4^{ης} Μαΐου 2009).

Η ΓΔΒ ιδρύθηκε για να «*διαχειρίζεται, να εποπτεύει και να ελέγχει*» τη λειτουργία των βακουφίων, ενώ η ιδιοκτησία και η αποφασιστική αρμοδιότητα επί των βακουφικών ακινήτων ανήκει στη μειονότητα, στο πλαίσιο της αυτοδιαχειριστικής λειτουργίας που εγκαθιδρύει η Συνθήκη της Λωζάννης. Έτσι ο έλεγχος λειτουργίας και αρμοδιοτήτων που ασκεί η ΓΔΒ, υπόκειται στο κανονιστικό πεδίο της Συνθήκης της Λωζάννης το οποίο δεν αντίκειται στο τουρκικό Σύνταγμα.

Μετά τη δέσμευση των παρεπόμενων ακινήτων των βακουφίων κηρύσσοντάς τα ως κατελιμμένα (μαζμπούτ), πωλούνται σε τρίτους ή εκμεταλλεύονται (π.χ. ενοικιάζονται). Αυτές οι συναλλαγές αποφέρουν μεγάλα χρηματικά ποσά στη ΓΔΒ, η οποία τα επενδύει για λογαριασμό της στην τράπεζα Vakifbank. Η τράπεζα ιδρύθηκε το 1954 με σκοπό τη διαχείριση των μετρητών που αντλούνταν από τα εισοδήματα των ευαγών ιδρυμάτων, τα οποία είχαν τεθεί υπό την εποπτεία και τον έλεγχο της ΓΔΒ. Καταστατικό σκοπός της ήταν η συσσώρευση κεφαλαίων από την εκποίηση των πολυπληθών μουσουλμανικών βακουφίων και μαζί μ' αυτά τον κοινοτικών-μειονοτικών. Η Vakifbank ιδρύθηκε από το συσσωρευμένο κεφάλαιο της επί τριακονταετία (1924-1954) εκποίησης της περιουσίας μουσουλμανικών, αλλά και μειονοτικών βακουφίων, στα κεφάλαια της οποίας προστέθηκαν τα ποσά που προήλθαν από μεταγενέστερες εκποιήσεις.

Θα μπορούσε λοιπόν να διερευνηθεί κανείς τη νομιμότητα της δέσμευσης τέτοιων κεφαλαίων, αλλά και των επενδύσεων που άντλησαν κεφάλαια από την εκποίηση ακινήτων τα οποία ανήκαν στα μειονοτικά βακούφια ύστερα από πωλήσεις τις οποίες διεκπεραίωσε η ΓΔΒ. Ο νομικός έλεγχος της υπέρβασης του καταστατικά εγγυητικού ρόλου της ΓΔΒ ασφαλώς θα μπορούσε να επεκταθεί και στην απώλεια κεφαλαίων από τα μειονοτικά ιδρύματα εις όφελος ξένου προς αυτά τραπεζικού ιδρύματος. Η άσκηση αποφασιστικών αρμοδιοτήτων από τη ΓΔΒ, όπως και η μεταφορά βακουφικών κεφαλαίων, χωρίς τη ρητή συναίνεση των κοινοτήτων και του Πατριαρχείου, δύσκολα αντέχουν σε έλεγχο νομιμότητας ως προς το άρθρο 40 και κυρίως 42.3 της Συνθήκης της Λωζάννης, σε συνδυασμό με το πρώτο άρθρο του

Πρώτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, καθώς οι φορείς που ασκούν κυριότητα επί των βακουφίων, χάνουν το δικαίωμα διατήρησης της περιουσίας των ιδρυμάτων τους και μάλιστα με τρόπο που το κεφάλαιό τους να μεταφέρεται υπέρ τρίτων χωρίς τη συναίνεσή τους²⁸⁰.

Αυτοί που έμειναν...

Αν είναι ξεκάθαροι οι λόγοι γι' αυτούς που έφυγαν, γι' αυτούς που έμειναν δεν είναι και τόσο εύκολο να κατανοηθούν. Οι περισσότεροι από τους Ρωμηούς της Πόλης όταν ρωτούνται γιατί βρίσκονται ακόμη στην Πόλη απαντούν κυρίως για οικονομικούς λόγους. Οι μεν εύποροι προτίμησαν να μείνουν για να διαφυλάξουν την περιουσία τους κυρίως την ακίνητη, οι δε οικονομικά ασθενέστεροι επειδή δυσκολεύονταν να καλύψουν το οικονομικό κόστος της αναχώρησης και της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Άλλοι πάλι μένουν στη γη των πατέρων τους από πεποίθηση και αφοσίωση προς την ιστορική τους συνείδηση, υπενθυμίζοντας πως οι Ρωμηοί είναι παρόντες στις ακτές του Βοσπόρου εδώ και δύο χιλιετίες. Στην Τουρκία βρίσκονται στον τόπο τους λένε και κατά κύριο λόγο είναι εκπαιδευτικοί, δημοσιογράφοι, διανοούμενοι, ακόμη κι αν οι απλοί άνθρωποι τους χαρακτηρίζουν συχνά ως «ζένους». Αντιπροσωπεύουν ένα περιορισμένο κομμάτι της μειονότητας, είναι το πολύ εκατό άτομα, αλλά ασκούν μεγάλη επιρροή σ' αυτήν.

Παρόλο που οι Ρωμηοί επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην Πόλη δείχνουν πλήρως ικανοποιημένοι, η συνολική εικόνα της μειονότητας είναι μάλλον ζοφερή: φτώχεια, έλλειψη ιατρικής περίθαλψης και γηρατειά. Απομονωμένοι στο γηροκομείο του Μπαλουκλή οι υπερήλικες Ρωμηοί δεν εμφανίζονται στην καθημερινή ζωή, ενώ αντίθετα στις πολυάριθμες κοινωνικές εκδηλώσεις η ρωμηοσύνη δίνει την -λανθασμένη- εντύπωση ενός σώματος γεμάτο ακμή και σφρίγος.

Όσο για τους νέους άντρες και γυναίκες αν και ολιγάριθμοι, οι περισσότεροι δουλεύουν στον ιδιωτικό τομέα, στο Πατριαρχείο, σε κοινοτικούς οργανισμούς και πιο σπάνια στις ελληνικές προξενικές υπηρεσίες, ενώ το πανεπιστήμιο είναι ο μόνος δημόσιος οργανισμός του τουρκικού κράτους όπου δουλεύουν Ρωμηοί, ο αριθμός των

²⁸⁰ Κ., Τσιτσελίκης, *Τα βακούφια*, όπ. π., σελ. 93-95.

οποίων σε σχέση με τον αριθμό των ιδρυμάτων της ανώτατης εκπαίδευσης, είναι πολύ μικρός έως και ασήμαντος²⁸¹.

Τελειώνοντας αυτό το ιστορικό ταξίδι, αξίζει να αναφέρουμε ότι παραμένει ανεξακρίβωτος ο αριθμός των νεοπροσφύγων από την Τουρκία που κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά τις απελάσεις και το μεγάλο κύμα εξόδου που προκάλεσαν από το 1964 και μετά. Ο Αλεξανδρής στο *Μειονοτικό Ζήτημα* αναφέρει ότι, ανεπίσημα στοιχεία έως το 1987 που ολοκληρώθηκε η μελέτη του για αυτό το ζήτημα, τους υπολογίζουν γύρω στους 80.000. Οι Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες έχουν συγκεντρωθεί οι περισσότεροι σε ορισμένες περιοχές της Αθήνας, όπως το Παλαιό Φάληρο, το Καλαμάκι και τη Νέα Σμύρνη και μετά την απόκτηση του δικαιώματος πολιτογράφησης στην Ελλάδα οι ομογενείς αυτοί αποτελούν έκτοτε αξιосέβαστη εκλογική ομάδα²⁸².

²⁸¹ Μ., Αναστασιάδου-Π., Ντυμόν, όπ. π., σελ. 48-51.

²⁸² Α., Αλεξανδρής, *Μειονοτικό Ζήτημα*. όπ. π., σελ. 515.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η σχέση μειονότητας-πλειονότητας και μειονότητας - κράτους είναι μια σχέση που εξελίσσεται δυναμικά και η περίπτωση των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου δεν αποκλίνει από τον κανόνα που θέλει τη θέση της μειονότητας να είναι συνυφασμένη με το δίκαιο και την πολιτική που διαμορφώνει το κράτος. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Χριστόπουλο, *«η έννοια της μειονότητας ρυθμίζεται από μια σχέση εξουσίας μεταξύ των ανθρώπων που τη συγκροτούν, μια εξουσία ξεχωριστή από το κράτος. Ανάλογα με τον βαθμό αποτελεσματικότητας και νομιμοποίησης του μειονοτικού μηχανισμού κοινωνικής συμμόρφωσης στις συνειδήσεις των μελών της ομάδας, αναπαράγεται και μια συγκεκριμένη ποιότητα σχέσεων εξουσίας με το κράτος»*²⁸³.

Η συρρίκνωση της μειονοτικής ετερότητας δημιούργησε το υπόβαθρο για τη συγκρότηση της ιδεολογικής αντιμετώπισης των μειονοτήτων, όπως αυτή τη γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή η εκδήλωση του μειονοτικού φαινομένου να μην θεωρείται κάτι το φυσικό αλλά σαν μία ανωμαλία της εθνικής ομοιογένειας. Αντίθετα, αυτό που θεωρείται φυσικό αναδρομικά και ανιστόρητα είναι η εθνική ομοιογένεια. Όπως σωστά επισημαίνεται πάλι από τον Δημήτρη Χριστόπουλο, *«η εθνική ιδεολογία ντύνει με το μανδύα του αυτονόητου θέσεις κατεξοχής αμφισβητούμενες, τόσο στην ιστορία των ιδεών όσο και στη σφαίρα της γεωπολιτικής»*²⁸⁴.

Ανέκαθεν η «μειονοτική κατάσταση» ήταν ένα χρήσιμο «εργαλείο» στα χέρια εκείνων των παραγόντων που ήθελαν να την χρησιμοποιούν για πολιτικά-πελατειακά παιχνίδια των διακρατικών σχέσεων, πόσο μάλλον τα τελευταία χρόνια που με την αλλαγή των συνόρων σε πολλά κράτη αναδύθηκε το φαινόμενο του πολλαπλασιασμού των ταυτοτήτων. Η «μειονοτική» κατάσταση σπάνια θεωρείται προτέρημα στους κόλπους μιας στενής κοινωνίας, συνήθως είναι ένα γεγονός που τη μειώνει, πολλές φορές μάλιστα θεωρείται και απειλή.

Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αναστολή κάθε προσπάθειας ένταξης των μειονοτικών κάτι που πραγματικά δυσκολεύει ή δεν δίνει την δυνατότητα να διαχυθούν οι θετικές εκδοχές που ενδεχομένως φέρει αυτή η πολιτισμική ετερότητα.

²⁸³ Δ., Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας, Όψεις της βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2002, σελ. 66.

²⁸⁴ Δ., Χριστόπουλος, *όπ. π.*, σελ. 144.

Σαν κοινωνίες δημοκρατικών πολιτών η απώλεια είναι το μοναδικό αποτέλεσμα που λαμβάνουμε από αυτήν την αναμέτρηση, χωρίς βέβαια να παραλείπουμε πάντα να προβάλλουμε την αρχή των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» ως κριτήριο για τη διεκδίκηση των εθνοτικών ταυτοτήτων.

Όσο για τα «ανθρώπινα δικαιώματα» για τα οποία πολύ μελάνι έχει χυθεί και πολλά εγκλήματα έχουν διαπραγεί, ο Καρλ Μαρξ στο «Εβραϊκό ζήτημα» έχει γράψει: «Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα του εγωιστή αστού και δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να κρύψουν την αλλοτρίωση και τον διαχωρισμό ανάμεσα στη φιλελεύθερη αφαίρεση και την κοινωνική πραγματικότητα. Η αναγνώρισή τους ισοδυναμεί με την αναγνώριση της δουλείας στην αρχαιότητα»²⁸⁵.

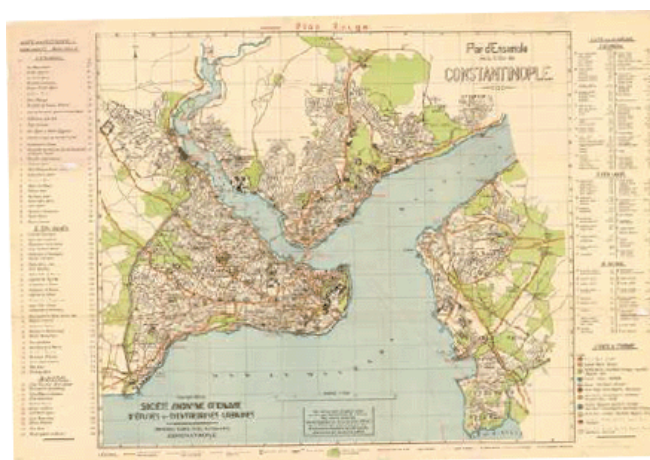
²⁸⁵ Κ., Μαρξ, *Για το Εβραϊκό ζήτημα*, Αθήνα: Εκδ. Γκοβόστη, 2010.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Εικόνες – Χάρτες

Ο εθνογραφικός χάρτης του καθηγητή Σωτηριάδη. (G. Soteriadis, *An ethnological map illustrating Hellenism in the Balkan peninsula and Asia Minor*, Λονδίνο 1918). Με κίτρινο απεικονίζονται οι περιοχές με ελληνικό πληθυσμό, με πράσινο με μουσουλμανικό και με μπλε με αλβανικό.

Χάρτης της Κωνσταντινουπόλεως

Χάρτης ανταλλαγής των πληθυσμών Ελλάδος - Τουρκίας, σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης

Πρόσφυγες καταφθάνουν στον Πειραιά

Η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης από Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Μουσταφά Κεμάλ

20 Ιουλίου 1922 : Ο Μουσταφά Κεμάλ χαιρετά από το μπαλκόνι του κοινοβουλίου τους στρατιώτες

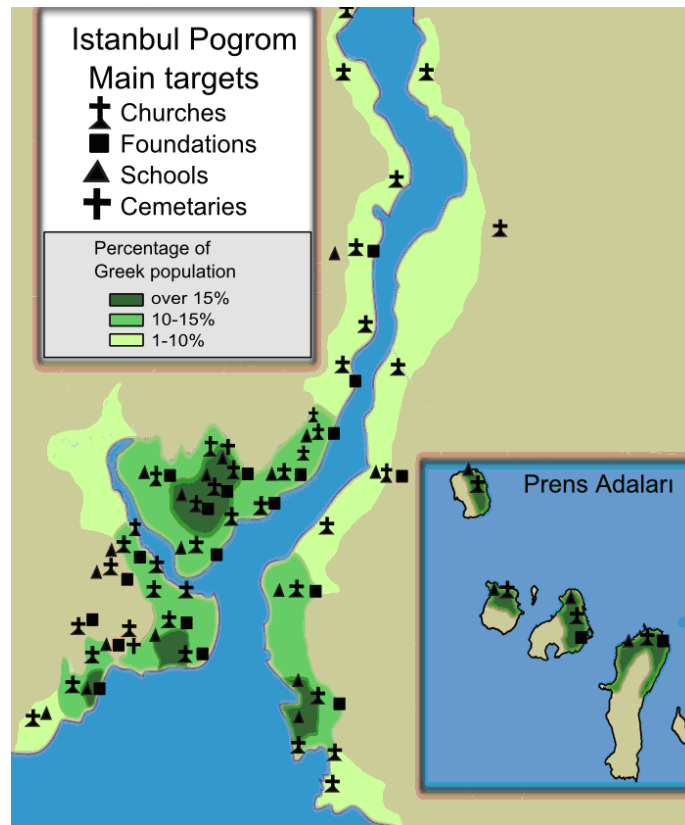
Η μεγάλη οδός του Πέρα κατά τον του μεσοπόλεμο

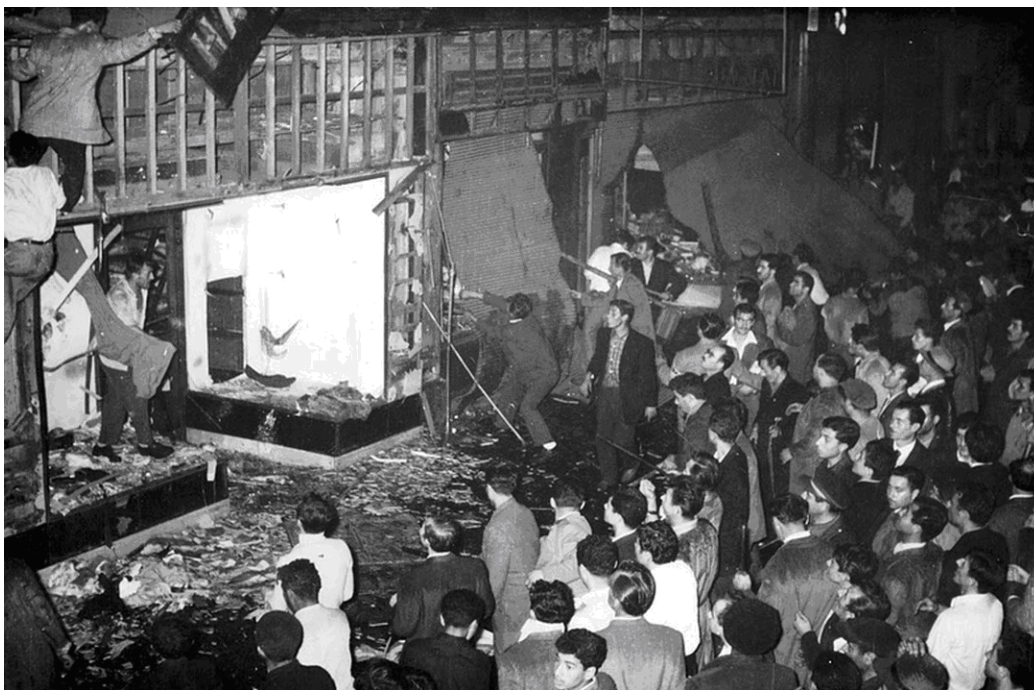
Έλληνες μειονοτικοί ενώ εκτοπίζονται για καταναγκαστική εργασία (11-11-1942)

Χαλιά Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως σε πλειστηριασμό (1942)

Οι κύριοι στόχοι των Σεπτεμβριανών του 1955

Τα Σεπτεμβριανά του 1955 μέσα από τον φωτογραφικό φακό του Δημήτρη Καλούμενου

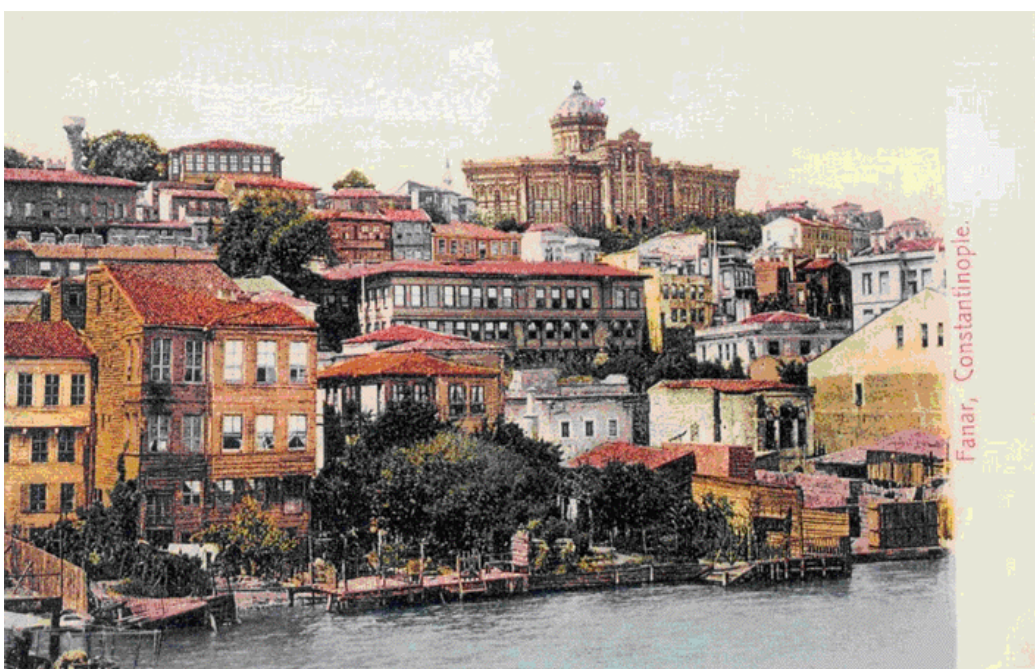
Χειμώνας του 1962 στην Κωνσταντινούπολη, λίγο πριν τις μαζικές απελάσεις των Ελλήνων

Οι απελάσεις των Ελλήνων κατά το 1964 (β)

Οι απελάσεις των Ελλήνων κατά το 1964 (β)

Η ιστορική συνοικία του Φαναρίου σε κάρτα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Πάνω διακρίνεται το κτήριο της Μεγάλης του Γένους Σχολής

2. Πίνακες – Επίσημα κείμενα

Πίνακας 1²⁸⁶

<i>Η Ελληνική Μειονότητα στις απογραφές της Τουρκίας (1927-65)</i>							
<i>Αριθμός ορθοδόξων χριστιανών & ομιλούντων την ελληνική ως μητρική γλώσσα ως προς τον συνολικό πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης</i>							
A/A	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ	ΕΛΛΗΝ.ΓΛΩΣΣΑ.	ΣΥΝΟΛ. ΠΛΗΘΥΣΜ.			
1	1924 (*)	279.788	0	1.065.866	26,24%	0	
2	1927	100.214	91.902	794.447	12,61%	11,57%	
3	1935	95.956	79.920	883.599	10,86%	9,04%	
4	1945	76.844	69.780	1.078.399	7,13%	6,47%	
5	1950	0	67.593	1.166.477	0,00%	5,79%	
6	1955	67.550	65.108	1.533.822	4,40%	4,24%	
7	1960	68.118	49.081	1.882.095	3,62%	2,61%	
8	1965	47.207	35.097	2.293.823	2,06%	1,53%	

Πίνακας 2²⁸⁷

<i>Επαγγέλματα των Ελλήνων κατά το 1950</i>	
1.674	Ψαράδες, κυνηγοί, ξυλοκόποι, αγρότες
18	Εργάτες σε μεταλλουργεία, ορυχεία, λατομεία
8.732	Τεχνίτες
36	Υπάλληλοι στις υπηρεσίες ηλεκτρισμού, γκαζιού, ύδρευσης και αποχέτευσης
1.055	Εργαζόμενοι στις οικοδομές
5.872	Απασχολούμενοι στο εμπόριο, στις τράπεζες, στις ασφάλειες, κτηματομεσίτες
526	Εργαζόμενοι στις μεταφορές, την αποθήκευση και την κατάψυξη προϊόντων
4.418	Αυτοαπασχολούμενοι
22.331	Σύνολο

²⁸⁶ Σ., Τσιλένης, *Η μειονότητα των ορθοδόξων χριστιανών στις επίσημες στατιστικές της σύγχρονης Τουρκίας*, σελ. 369-383.

²⁸⁷ Σ., Βρυώνης, *όπ.π.*, σελ. 60.

ΕΠΙΣΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- 1) τῆς Συμβάσεως περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν Ἑλληνο-τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ Πρωτοκόλλου.
- 2) τῶν ἀποφάσεων τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς 7 Δεκεμβρίου 1923 καὶ 21 Ἰουνίου 1924.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΑΧΥΤΑ ΚΟΜΜΕΝΙΑ ΤΩΝ ΕΒΔΟΜ
1923

1) ΣΥΜΒΑΣΙΣ

Ἀφορῶσα τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν Ἑλληνο-τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ Πρωτοκόλλου, ὑπογραφέντα τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 1923.

Ἡ Κυβέρνησις τῆς Μεγάλης Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τουρκίας καὶ ἡ Ἑλλ. Κυβέρνησις συνεφώνησαν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρωθεν ὄρων.

Ἄρθρον 1.

Ἀπὸ τῆς 1 Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθῆ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν Τουρκικῶν ὑπηκόων Ἑλληνικοῦ Ὀρθοδόξου θρησκείματος, ἐγκατεστημένων ἐπὶ τῶν τουρκικῶν ἐδαφῶν, καὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων Μουσουλμανικοῦ θρησκείματος, ἐγκατεστημένων ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν.

Τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν θὰ δύναται νὰ ἐλθῶσιν ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐκ νέου ἐν Τουρκίᾳ ἢ ἀντιστοίχως ἐν Ἑλλάδι, ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἢ ἀντιστοίχως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

CONFÉRENCE DE LAUSANNE
SUR LES AFFAIRES DU PROCHE-ORIENT
PARIS IMPRIMERIE NATIONALE

1) CONVENTION

Concernant l'échange des populations Grecques et Turques et Protocole signés le 30 Janvier 1923.

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement Hellenique sont convenus des dispositions suivantes :

Article premier.

Il sera procédé dès le 1er mai 1923 à l'échange obligatoire des ressortissants turcs de religion grecque orthodoxe établis sur les territoires turcs et des ressortissants grecs de religion musulmane établis sur les territoires grecs.

Ces personnes ne pourront venir se rétablir en Turquie ou, respectivement, en Grèce, sans l'autorisation du Gouvernement turc ou, respectivement, du Gouvernement hellénique.

Το πρῶτο ἄρθρο του ἐπισήμου κειμένου τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης

3. Κατάλογος Οικουμενικών Πατριαρχών

α) Μελέτιος Δ'	1921 - 1923
β) Γρηγόριος Ζ'	1923 - 1924
γ) Κωνσταντίνος ΣΤ'	1924 - 1925
δ) Βασίλειος Γ'	1925 - 1929
ε) Φώτιος Β'	1929 - 1935
στ) Βενιαμίν	1936 - 1946
ζ) Μάξιμος Ε'	1946 - 1948
η) Αθηναγόρας	1948 - 1972
θ) Δημήτριος	1972 - 1991
ι) Βαρθολομαίος	1991 - Σήμερα

4. Ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινουπόλεως

α) Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή: Είναι το αρχαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Κωνσταντινουπόλεως. Στο Φανάρι και πολύ κοντά στο Πατριαρχείο χτίστηκε επί πατριαρχίας Ιωακείμ Γ΄ μεγαλοπρεπές κτήριο, όπου και στεγάστηκε από το 1883 η Μεγάλη του Γένους Σχολή η οποία βρίσκεται υπό την πνευματική εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

β) Ζάππειον Παρθεναγωγείον: Ιδρύθηκε το 1885-1886 με δωρεά του εθνικού ευεργέτη Κωνσταντίνου Ζάππα. Το Σεπτέμβριο του 1875 ξεκινά η έναρξη των μαθημάτων σε νοικιασμένο κτήριο στην περιοχή Μνηματακίων της Πόλης.

γ) Ζωγράφειο Λύκειο: Το όνομά του το οφείλει στον μεγάλο δωρητή Χρηστάκη Ζωγράφο, που διέμενε στο Παρίσι και προσέφερε 10.000 χρυσές λίρες της εποχής, για να κτιστεί το Σχολείο. Έτσι, το 1890, η γενική συνέλευση της κοινότητας αποφάσισε, σε ένδειξη τιμής, να ονομαστεί το σχολείο Ζωγράφειο. Ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1893.

δ) Θεολογική Σχολή της Χάλκης: βρίσκεται στο νησί της Χάλκης, το τρίτο από τα Πριγκηπόνησα στη θάλασσα του Μαρμαρά. Το τουρκικό κράτος βασιζόμενο σε ένα νόμο που απαγόρευε τη λειτουργία ιδιωτικών Πανεπιστημίων στην Τουρκία, έκλεισε τη σχολή το 1971.

ε) Παλαιό Κεντρικό Παρθεναγωγείο: Εγκαινιάστηκε στις 12 Οκτωβρίου 1893. Εμπνευστής και ιδρυτής του σχολείου ήταν ο Στέφανος Ζαφειρόπουλος, ο οποίος μαζί με την αδελφή του Ελένη Ζαρίφη δώρισαν 6.000 λίρες και το οικόπεδο του σχολείου στο οποίο έγινε και το κτήριο.

στ) Ιωακείμειο γυμνάσιο - λύκειο θηλέων: Ιδρύθηκε το 1884, έπειτα από δωρεά 2.000 και πλέον χρυσών λιρών που άφησε στη διαθήκη του ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Β΄. Χτίστηκε σε δυο οικόπεδα που είχε δωρίσει ο Πατριάρχης.

ζ) Αστική Σχολή του Γαλατά: Ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1885. Το 1903, με τη βοήθεια του Ηπειρώτη Ανδρέα Ελιάδη θεμελιώθηκε το κτήριο που σώζεται μέχρι σήμερα. Το σχολείο λειτούργησε μέχρι το 1985, όταν έκλεισε λόγω έλλειψης μαθητών.

5. Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. **Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε.**, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, τ. Α', Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1982.
2. **Ακριτίδου, Δ.**, *Μουσουλμανική Μειονότητα*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Βάνιας, 2004.
3. **Αλλαμανή, Ε.- Παναγιωτοπούλου, Κ.**, *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*, ΙΕΕ. τ. ΙΕ', Αθήνα: Εκδ. Αθηνών, 1978.
4. **Αλεξανδρής, Α.**, *Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923-1954*, στο συλλογικό, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1988.
5. **Αλεξανδρής, Α.**, *Η Συνδιάσκεψη της Λωζάννης 1922-1923: Η Διευθέτηση του θέματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως*, Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας 24, 1981.
6. **Αναστασιάδου, Ι.**, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007.
7. **Αναστασιάδου, Μ.,-Ντυμόν, Π.**, *Οι Ρωμηοί της Πόλης. Τραύματα και προσδοκίες*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007.
8. **Αρβανίτης, Α.**, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα: Εκδ. Ν. Ζαφειρόπουλος, 1991.
9. **Βερέμης, Θ.**, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005.
10. **Βίγκας, Α.**, «Εισήγηση», στην ημερίδα παρουσίασης του βιβλίου, *Συνάντηση στην Πόλη. Το παρόν και το μέλλον*, 22.11.2009, Αθλητικός Σύλλογος Πέρα, Κωνσταντινούπολη, 2009.
11. **Βλάχος, Α.**, *Δέκα χρόνια κυπριακού*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1996.
12. **Βρυώνης, Σ.**, *Ο μηχανισμός της καταστροφής, Το Τούρκικο πογκρόμ της 6^{ης} -7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της Ελληνικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007.
13. **Γιαννουλόπουλος, Ν. Γ.**, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1992.

14. **Γκλαβίνας, Ν. Γ.**, *Οι Μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2013.
15. **Γκιουβέν, Ν.**, *Εθνικισμός, Κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες*, (μετ. Σοφία Αυγερινού), Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006.
16. **Δάμτσας, Ν.**, *Η Αγωνία της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: εκδ. της Εφημετων Κωνσταντινουπολιτών «Ο Πολίτης», 1982.
17. **Διακοφωτάκης, Γ.**, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά τη Λωζάννη, Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007.
18. **Λιβάνη, Α.**, *Ελλάδα και μειονότητες. Το Σύστημα Διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη, 1995.
19. **Δρίνης, Γ. Ν.**, (επιμ.), *Σεπτεμβριανά 1955: Η «νύχτα των κρυστάλλων» του Ελληνισμού της Πόλης*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 1999.
20. **Zurcher E.**, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, (μετ. Βαγγέλης Κεχριώτης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004.
21. **Hobsbawn E.J.**, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα, 1994.
22. **Horton G.**, *Αναφορικά με την Τουρκία*, Αθήνα: εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1992.
23. **Ηρακλείδης, Α.**, *Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002.
24. **Καμούζης, Δ.**, *Η εξαίρεση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, στο Συλλογικό (επιμ. Κων. Τσιτσελίκης), Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών, πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2006.
25. **Κλάψης, Εμμ.**, (επιμ.), *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2006.
26. **Κρανιδιώτης, Ν.**, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρντιγκ 1955-1956*, Αθήνα: Ολκός, 1987.
27. **Κρανιδιώτης, Ν.**, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981.
28. Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής Ετήσιο Στατιστικό Δελτίο, 1959.

29. **Μάμαλος, Γ.-Σ.,** *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά την περίοδο 1918-1972. Διεθνής Πολιτική και Οικουμενικός προσανατολισμός,* , Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλα, 2011.
30. **Μαρξ, Κ.,** *Για το Εβραϊκό ζήτημα,* Αθήνα: Εκδ. Γκοβόστη, 2010
31. **Μηναΐδης, Σ.,** *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη,* Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990.
32. **Μιχαλόπουλος, Δ.,** *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959. Η χαμένη προσέγγιση,* Αθήνα: Ροές, 1989.
33. **Μούτσογλου, Β.,** *Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,* Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2000.
34. **Μυλωνάς, Θ.,** *Ανατομία του Κυπριακού. Η εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο και η Διεθνής νομιμότητα,* Αθήνα: Εκδ. Νέα Θέσις, 2004.
35. **Ντεμίρ, Χ.-Ακάρ, Ρ.,** *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης,* (μετ. Γιάννης Τόπτσογλου), Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 2004.
36. **Πετρόπουλος, Γ.,** *Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών: ελληνο-τουρκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις, 1922-1930,* στο Συλλογικό, *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του,* Αθήνα: Εκδ. Γνώση, 1989.
37. **Roulton, H.,** *Ημίψυλο, Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος,* (μετ. Εύα Πέππας), Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας, 1997.
38. **Ρούκουνας, Ε.,** *Εξωτερική πολιτική 1914-1923,* Αθήνα: Εκδ. Σάκκουλα, 1983.
39. **Σαρίογλου-Τσάκου Ε.-Σαρίογλου Κ.,** *Πενήντα χρόνια από τα Σεπτεμβριανά,* Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 2006.
40. **Σαρρής, Ν.,** *Η Άλλη Πλευρά: Διπλωματική χρονογραφία του διαμελισμού της Κύπρου με βάση τουρκικές πηγές, τ. Α'-Β',* Αθήνα: Γραμμή, 1983.
41. **Σαρρής Ν.,** *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία, Η άνοδος της στρατοκρατίας,* Αθήνα: Γόρδιος, 1992.
42. **Σαρρής, Ν.,** *Παραδόσεις πολιτικής ψυχολογίας,* Αθήνα, 1975.
43. **Sartiaux, F.,** *Η Ελληνική Μικρασία,* Αθήνα: εκδ. Ιστορητής, 1933.
44. **Σταματόπουλος, Κ.,** *Η Τελευταία Αναλαμπή. Η Κωνσταντινουπολίτικη Ρωμοσύνη στα Χρόνια 1948-1955,* Αθήνα: Εκδ. Δόμος, 1996.
45. **Σταυρίδου, Β.,** *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι 1860-Σήμερα,* ,

- Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αφοι Κυριακίδη, 2004.
46. **Τρουμπέτα, Σ.,** *Κατασκευάζοντας Ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης*, Αθήνα: εκδ. Κριτική, 2001.
47. **Τσιλένης, Σ.,** *Η μειονότητα των ορθόδοξων χριστιανών στις επίσημες στατιστικές της σύγχρονης Τουρκίας*. Πρακτικά Συνεδρίου “Οι χωρικές διαστάσεις των δημογραφικών δεδομένων”, Βόλος, 4-5 Νοεμβρίου 2000, τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΓΓΕΤ.
48. **Τσιμπιρίδου, Φ.,** *Αποχρώσεις μιας «μειονοτικής κατάστασης»*. Η περίπτωση της Ελληνικής Θράκης σήμερα, στο Επιστημονικό Συμπόσιο, *Μειονότητες στην Ελλάδα (7-9 Νοεμβρίου 2002)*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2004.
49. **Τσιτσελίκης, Κ.,** *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών, πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2006.
50. **Τσιτσελίκης, Κ.,** *Τα βακούφια των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στον ευρωπαϊκό δρόμο της Τουρκίας*, Αθήνα: Εκδ. Βιβλιόραμα, 2011.
51. **Χατζηβασιλείου, Ε.,** *Η τελευταία περίοδος της αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959*, ΙΕΕ. τ. ΙΣΤ΄, Αθήνα: Εκδ. Αθηνών, 2000.
52. **Χρηστίδης, Χ.,** *Τα Σεπτεμβριανά*, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000.
53. **Χριστόπουλος, Δ.,** *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας, Όψεις της βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, Αθήνα: Εκδ. Κριτική, 2002.
54. **Ψωμιάδης, Χ.,** *Η τελευταία φάση του Ανατολικού Ζητήματος*, Αθήνα: Εκδ. Έφεσος, 2004.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. **Alexandris, A.,** *The Greek Minority of Istanbul and Greek Turkish Relations 1918-1974*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983.
2. **Ataturk, K.,** *A speech Delivered by Ghazi Mustafa Kemal, October 1927*, Leipzig: 1929.
3. Commission Mixte pour l' échange des populations grecques et turques, Decision XXXV, Αρχείο Αλ. Πάλλη, Φ.8.

4. **Duda, H. W.**, *Vom Kalifat zur Republik*, Vienna: Verlag Fu Jugend Und Volk, 1948.
5. **Horton, K. G.**, *Countdown to Rebellion: British policy in Cyprus, 1939-1955*, New York: Greenwood Press, 1990.
6. **Howard, H. N.**, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1912-1923*, Oklahoma: Norman, 1931.
7. **Hudson, M.**, *The protection of minorities and natives in transferred territories*, στο Συλλογικό House, E., *What really happened at Paris, the story of the Peace Conference, 1918-1919*, N. York: C. Seymour eds, 1921.
8. **Ladas, St.**, *The exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, N. York: Ams Pr Inc, 1932.
9. **Lewis, B.**, *The Emergence of Modern Turkey*, New York: Oxford University Press, 2002.
10. **Lewis, G. L.**, *Turkey*, London: Ernest Benn Ltd., 1955.
11. **Meinardus, R.**, *Muslims: Turks, Pomaks and Gypsies, in Minorities in Greece. Aspects of a plural Society*, London: Richard Clogg, Hurst & Company, 1988.
12. **Okte, F.**, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Kent: Routledge Kegan & Paul, 1987.
13. **Onar, S.S.**, *La Condification d'une partie de droit musulman dans l'empire Ottoman: le Médjéllé*, Istanbul:Annales de la faculte de droit d'istanbul 5, 1954.
14. **Politakis, A.**, *Al Beyaz Mavi Beyaz*, Istanbul Milliyet Yayinlari, 1988.
15. **Roucek, J.**, *The working of the minorities system under the League of Nations*, Prague: Orbis Publishing Co, 1929.
16. **Tennent, H. B.**, *General principles and problems in the international protection of minorities*, These no 77, Geneve: Institut Universitaire des Hautes Etudes International, 1950.
17. **Thornberry, P.**, *International law and the rights of minorities*, Oxford: Clarenton Press, 1991.
18. **Whitman, L.**, *The Greeks of Turkey Denying Human Rights and Ethnic Identity* ,Human Rights Watch, Report,1992.
19. **Zahariadis, K.-Alp, Y.**, *Kibris*, Istanbul: Birikim Yayinlari, 1979.

20. **Yapp, M. E.**, *The making of the modern near east 1922-1923*, London: ed. Longman, 1991.

ΑΡΘΡΑ

1. Αναστασιάδου-Dumont, M., *Συζήτηση με τον Δημήτρη Φραγκόπουλο*, στο Αφιέρωμα, «*Η Ελληνική Κοινότητα της Κωνσταντινούπολης*», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 74-75, (Δεκέμβριος 2000).
2. *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 28 Δεκεμβρίου 1942.
3. *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 8, 18 και 31 Ιανουαρίου 1943.
4. *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολης), 21 Ιουλίου 1964.
5. *Η Καθημερινή*, Ιστορικό Λεύκωμα (1964), Αθήνα, 1997.
6. *Η Καθημερινή*, 11 Σεπτεμβρίου 2005.
7. *Ηχώ*, (Κωνσταντινούπολης), 22 Ιουλίου 1978.
8. Kitsikis, D., «*La famine en Grece (1941-1942): Les consequences politiques*», *Revue d'histoire de la Dextieme Guerre Mondiale*, 19/47, 1969.
9. Κούρκουλας, Α., «*Οι Τούρκοι επεκτείνουν τα μέτρα δήμευσης της περιουσίας των Ελλήνων της Πόλης*», *Το Βήμα*, 12-2-1986.
10. *New York Times*, 3.6.1919.
11. Σαρρής Ν., *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και η πολιτική της Τουρκίας*, Ελλοπία, αριθ. 2, Αθήνα, 1990.
12. Σπαθάρης, Α., «*Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον αιωνόβιος Πανορθόδοξος Θεσμός*», *Διεθνείς Σχέσεις*, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1965).
13. *Ταχυδρόμος* (Θεσσαλονίκης), 17 Νοεμβρίου 1930.
14. *The Times*, «*Patriarch Athenagoras, Landmarks on the road to Cristian Unity*», 8-7-1972.
15. *The Times*, *Daily telegraph*, 19-7-1972.
16. Τομάη, Φ., «*Έτος-όαση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, 7 Μαΐου 1959: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επισκέπτεται την Άγκυρα*», *Το Βήμα*, 7 Μαΐου 2006.
17. Φραγκίστας, Χ., «*Η Θέσις του Πατριαρχείου κατά το Διεθνές Δίκαιον*», *Διεθνείς Σχέσεις*, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1965).
18. Φραγκίστας, Χ., «*Το Αματάθետον του Οικουμενικού Πατριαρχείου*», *Διεθνείς Σχέσεις*, τχ. 7, (Δεκέμβριος 1964-Απρίλιος 1065).